

**SLOVENSKE
LJUDSKE
VEZENINE**

E.01 A 11.02

Marija Makarovič

SLOVENSKE LJUDSKE VEZENINE

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ

K E.01 A.11.02

SEM

1986

020220273

COBISS ©

K razstavi

Prebiram stare terenske zapise iz „zlatih dobrih časov“ za etnologa, iz prvih let po drugi svetovni vojni. Takrat smo lahko po naših vaseh in trgih še zbrali veliko starejših vezenin, bogato izvezenih peč in starih kožuhov, z vezom okrašenega spodnjega perila in ročno vezeno stanovanjsko opremo. Bili so to še predmeti iz 19. in prvih desetletij dvajsetega stoletja. V Gornji Savski dolini je ekipa etnologov še leta 1959 zbrala za Gorenjski muzej v Kranju dragocene ljudske vezenine (peče, rjuhe in blazine — „wajšne“, okrašene s trakovi, vezenimi v tehniki tkaničenja. V inventarno knjigo Etnografskega muzeja je bila prva „kmečka vezenina“ — krstni prt z rdečimi grozdki in Marijinim monogramom vpisana že 21.8.1902. Danes pa je samo v zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja zbranih več tisoč dragocenih starejših in novejših vezenin, med njimi je nad 500 samo peč. Lepo število vezenin pa imajo v svojih etnoloških zbirkah tudi ostali slovenski muzeji. Največ jih je iz 19. in 20. stoletja, čeprav je umetnost vezenja, okraševanja tkanin in usnja z iglo in nitjo stara več tisoč let. Poznale so jo že stare kulture Bližnjega vzhoda, pozneje pa tudi stari Grki in Rimljani, v srednjem veku pa tudi ostala evropska ljudstva.

Naša razstava, lahko zaradi prostorske stiske, predstavlja le del, samo izbor iz bogastva veza na Slovenskem, v glavnem le podeželska (kmetje, obrtniki, delavci) ročno vezana ženska in moška oblačila in vezeno stanovanjsko opremo iz 19. in 20. stoletja. Razstavljenih je nad 350 vezenin šolanih, prlučenih in ljubiteljskih vezil.

Na razstavi predstavljamo tudi razvoj vezenin, njihovo prilagajanje in preoblikovanje v začetku 20. stoletja in še v naših zadnjih desetletjih. Razstava kaže tudi namembnost in izvore veziljskega znanja. Predstavlja nam tudi socialno stanje uporabnikov, kot tudi šege in navade, ki so povezane z vezenino in družabnost vezilj ob skupnem delu. Ne nazadnje nam razstava govori o tej posebni zvrsti ljudske ustvarjalnosti na Slovenskem, o njenih prežitkih in njenem dobrem in slabem posnemanju v današnjem času.

V imenu Slovenskega etnografskega muzeja sem dolžan zapisati zahvalo vsem muzejem in posameznikom, ki so posodili dragocene predmete za razstavo. Naša zahvala pa velja tudi avtorici razstave dr. Mariji Makarovič za skrbno strokovno pripravo razstave, preparatorki Anici Perko za pripravo številnih predmetov za razstavo in muzejskemu arhitektu dipl. ing. Marjanu Lobodi za tehnično postavitev razstave. Zahvalo smo dolžni tudi Kulturni skupnosti Slovenije in Ljubljanski kulturni skupnosti, ki sta s finančno pomočjo omogočili pripravo in postavitev razstave „Vezenine na Slovenskem“.

Dr. Boris Kuhar

Ravnatelj Slovenskega etnografskega
muzeja

SLOVENSKE LJUDSKE VEZENINE

Na slovenskem ozemlju so ponekod vsaj že v 18. stoletju nosile ženske in moški nekatera, predvsem praznja oblačila in dodatke k noši okrašene z ročnim vezenjem. V istem obdobju so prav tako zlasti ob praznjih in nekaterih drugih priložnostih uporabljali različno vezeno stanovanjsko opremo. Z bolj ali manj bogatimi vezeninami so skušali njihovi lastniki nedvomno poudariti estetski videz oblačil, stanovanj, ob nekaterih posebnih priložnostih pa tudi razne opreme. Poleg tega so imeli v celostni sestavi noše in stanovanjske opreme bogateje in umetelneje vezeni kosi tudi statusni pomen.

Še sredi 19. stoletja so bili z vezeninami okrašena oblačila in prav tako tudi stanovanjska oprema zemljepisno in družbeno omejeni in po vrstah vezenin maloštevilnejši. Poleg redkih pisanih pričevanj kažejo predvsem različne ohranjene vezenine, da je bilo vezeninsko okrasje znano le na večjih kmetijah, in sicer predvsem ponekod na alpskem območju. V istem obdobju so namreč bili v drugih slovenskih pokrajinah z vezeninami okrašena oblačila in stanovanjsko imetje še redki. Izjema so le belo vezene peče, s katerimi so se splošneje še po sredi 19. stoletja dalje pokrivalo ženske skoraj na vsem slovenskem ozemlju.

Po zaslugi obveznega poučevanja vsaj osnovnih veziljskih vbodov v zadnjih razredih ljudskih šol se je začelo po letu 1869, ko je bil tudi izdan Zakon o obveznem šolanju, postopoma širiti osnovno veziljsko znanje tudi po drugih slovenskih pokrajinah. Vezenje, ki je poprej pomenilo vsakdanjo zaposlitev plemiških in meščanskih hčera, se je tedaj vsaj do neke mere začelo širiti tudi med nižje družbene sloje.

Približno v istem času so zaradi korenitejših sprememb v ljudski moški in ženski noši izginili ali začeli izginjati iz vsakdanje rabe nekateri vezeni kosi oblačil (npr. rokavci, kožuhi) oziroma pokrival (npr.

avbe, peče), postopoma pa se je spreminjal tudi videz spodnjega perila. Že v obdobju pred prvo svetovno vojno, bolj splošno pa po njej, je postalo priljubljeno prav okraševanje ženskega spodnjega perila. Podobno se je proti koncu 19. stoletja in nekoliko kasneje polagom spreminjala tudi hišna oprema, z novimi pohištvenimi kosi pa so prihajale v stanovanja vaščanov tudi nove vrste vezenin. V obdobju med obema svetovnima vojnama so bili pri prizadevnejših gospodinjah in ljubiteljicah vezenin dobesedno vsi kosi pohištva, okna, stene in luči prekriti ali obdani z lastnoročno vezenimi prti, prtički, zavesami, obrobi itd.

Že v obdobju pred prvo svetovno vojno in zlasti med obema svetovnima vojnama je bilo vezenje stanovanjske opreme in vezeninsko okraševanje ali vsaj zaznamovanje praznjega ženskega spodnjega perila in ponekod tudi moških srajc precej razširjena ženska in predvsem dekleška ljubiteljska dejavnost. To je bilo torej obdobje, ko je po starejši šegi plemiških in uglednejših meščanskih hčera tudi pri vaščankah prišlo v navado pripravljanje ročno vezene bale. Vezeno spodnje perilo in vsaj poglobitno blagovno stanovanjsko opremo so praviloma imele v bali dekleta z večjih, pa tudi hčere z manjših kmetij in hčere premožnejših vaških obrtnikov. Prav tako so si pripravile vsaj skromno balo bajtarska in gostaška dekleta, vendar so glede tega obstajale velike razlike med slovenskimi pokrajinami, pa tudi razlike, povezane z osebno prizadevnostjo in nagnjenostjo k ročnemu vezenju.

Vsekakor pa so si ene kot druge, t.j. bogate in revne, morale vezti balo v bolj ali manj pičlo odmerjenem prostem času. V takšni izrabi prostega časa so videli hkrati s šolskimi vzgojitelji tudi sicer k nenehnemu delu naravnani starši novo moralno kakovost, novo delovno vrednoto in so jo zato, razen redkih izjem, podpirali. Z vezenjem zaposlena dek-

leta so namreč ostajala v prostem času doma ali kvečjemu v sosesčini, kadar so vezla z vrstnicami. Poleg omenjene in v tistem času zelo cenjene ter zato tudi gojene deklinke čednosti so videli vzgojitelj v ročnem delu še druge, npr. pridnost, snažnost, potrpežljivost. Zato niso redka pričevanja, da je marsikatero deklet »pričakalo fanta in z njim poroko« ob vezenju stanovanjske opreme in spodnjega perila. Pri poročni obleki je zategadelj imelo lastnoročno vezeno spodnje perilo še posebno ceno. Marsikje so ga hkrati s poročno obleko nosile ženske le ob večjih praznikih in so v starejših letih naročale domačim, da morajo biti prav tako opravljene tudi za v grob.

Pri nadaljnjem širjenju vezenja in vezenin je imela vsaj že v času pred prvo svetovno vojno, še bolj pa med obema svetovnima vojnama, velik, če že ne poglavitni pomen poleg šolskih vzpodbud tudi modnost vezenin. Uveljavljali so jih razni, predvsem ženskemu svetu namenjeni domači in tuji časopisi in revije. V njih so člankarice vzpodbujale k ročnemu delu in poudarjale pomen vezenja in vezenin (npr. 194, str. 36)*, podobno kot se kaže tudi še dandanes, čeravno je privrženost vezenju zaradi več razlogov manjša kot nekdaj.

Kazno je, da so še prva leta po osvoboditvi pogostejše sodile v predstavo o urejenem in snažnem stanovanju, hkrati s predstavami o pridni, dobri in snažni gospodinji, tudi lastnoročno izdelane vezene. Zato so ponekod mestne, pa tudi vaške gospodinje in med njimi največkrat sosede in znanke prav tekmovalle med seboj, katera jih bo lepše oparala, zlikala in morebiti tudi poškrabila ter razporedila na ustrezna mesta v kuhinji, sobi in veži.

Prav tako so se pojavile vsaj že pred prvo svetovno vojno med modnimi znaki, ki so kazali stopnjo gostiteljske omike, tudi razne vezene. Predvsem

ženske s premožnejših kmetij in obrtniških domov so jih začele uporabljati po šegi višjih mestnih slojev, kadar so imele uglednejše goste. Zato so ponekod še danes v stanovanjskem vezemem imetju npr. brisača in razni prtíči namenjeni za strežbo »boljših gostov«.

Po drugi svetovni vojni je začelo vezenje hkrati s splošnejšo uporabo vezene oblačilne in stanovanjske opreme zamirati. Vzrokov za zamiranje približno pol stoletja zelo priljubljene ljubiteljske dejavnosti in zadevnih izdelkov je več. Že kmalu po osvoboditvi je bilo v učnih načrtih obenem z drugimi ženskimi ročnimi deli tudi poučevanje vezenja omejeno in v šestdesetih letih odpravljeno. Učni načrti in strokovne knjige pričajo, da so učenke uvajali v druge, bolj praktične ročne spretnosti. Zato so se tiste deklice, ki so se želele učiti vezenja in drugega ročnega dela, lahko naučile teh spretnosti le zunaj šole, največkrat v domačem okolju. Nemalokrat pa so jih vrstnice ali celo domači z omalovaževanjem vezenja in vezenin, češ da »štikarija dandanes ni več moderna«, odvrčali od takšnega ročnega dela. Poleg tega so začele izpodrivati ročne vezene strojne (prim. 20, str. 3). V izdelovalnici slovenskih in švicarskih vezenin na Bledu, predhodnici današnje Tovarne čipk in vezenin na Bledu, so začeli izdelovati za domače in tuje tržišče strojne vezene z letom 1924. Že v obdobju pred drugo svetovno vojno, v večji meri pa po socialistični revoluciji, ko je nekdanji obrat prerasel v veliko tovarniško podjetje, so z raznimi veznimi izdelki zalagali domače in tuje tržišče (182. a, str. 54). Moderne so postale tudi druge cenejše ter predvsem praktične, največkrat vzorčaste tkanine. Zato so jih začele z delom preobremenjene gospodinje vedno pogostejše uporabljati, še posebno zato, ker je bilo z vzdrževanjem ročno vezene opreme, tj. s pranjem in likanjem, dosti več dela. Vezene izdelke, ki so se največkrat znašli skrbno zloženi v omarah, so zato nekatere ženske začele uporabljati le ob posebnih priložnostih, npr. ob večjih praznikih in tako kot nekdaj ob poglavitnih

* Navajanje virov in literature: Prva in, kadar ni navedena stran, tudi naslednja številka v oklepaju pomeni vir ali literaturo v ustreznem številčno in abecedno urejenem seznamu na straneh 66–69

življenjskih mejnikih. Po drugi strani je prevladalo mnenje, da v sodobno urejena stanovanja in na sodobno pohištvo ročne vezenine ne sodijo. Izpodrinile so jih npr. klekljane ali kvačkane čipke in drugi predmeti umetne obrti ali razne umetne obloge. Zato se v zadnjih letih ukvarjajo z ročnim vezenjem le še redke ljubiteljice, ki so deloma tudi včlanjene v ljubiteljska društva. Pričevanja razodevajo, da sproščajo v vezenju razne ustvarjalne nagibe in da jim pomeni tudi duševno sprostitev. Z vezenjem se rade ukvarjajo tudi nekatere bolehnije in invalidne osebe. Drugim spet pomeni vezenje delni vir dohodka, osebam z raznimi vedenjskimi in duševnimi motnjami pa način zaposlitve v procesu zdravljenja.

* * *

Razstava prikazuje ročno vezena ženska in moška oblačila in ročno vezeno stanovanjsko opremo na Slovenskem v 19. in 20. stoletju pri kmečkem, obrtniškem in delavskem vaškem prebivalstvu. Razstavljene vezenine so delo poklicnih, tj. šolanih ali priučenih, in ljubiteljskih vezilj. Ženske so jih vezle v 19. stoletju deloma po redkih starejših predlogah in vsaj že med obema svetovnima vojna-

ma pa splošneje po množičnih in v Srednji Evropi zelo razširjenih vzorčnih predlogah. Poklicne in ljubiteljske vezilje so starejše in mlajše vzorčne predloge, kot kaže primerjava ohranjenih vezenin, deloma tudi prikrojevale po svojem okusu, znanju veziljskih tehnik in željah morebitnih naročnikov, prav tako kot tiste redke vezilje, ki so vzorce tudi same ustvarjale.

Oblikovno in tehnično kakovostnejše starejše vezenine iz 19. stoletja prav tako kot mlajše iz 20. stoletja večinoma kažejo iz rastlinskega sveta povzete in marsikdaj do nerazpoznavnosti preoblikovane prvine. Medtem ko je bila figuralna motivika pri starejših vezeninah na oblačilih in na vezeninah stanovanjske opreme redka, pa je pri mlajših, po množičnih predlogah izdelanih vezeninah, zlasti na stenskih prtih in okrasnih zglavnih, zelo priljubljena.

Z našo razstavo, ki kaže zraven vezenin iz zbirk Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, pokrajinskih muzejev v Mariboru in Murski Soboti tudi vezenine, izposojene pri zasebnikih iz raznih krajev Slovenije, želimo prikazati poleg vezenih oblačil in vezene stanovanjske opreme tudi njihovo namembnost ter opozoriti na vire veziljskega znanja in na osebni pomen vezenja in vezenin.

VEZENA ŽENSKA IN MOŠKA OBLAČILA

Okraševanje ženskih in moških oblačil z vezenino je bilo v delu slovenskega ozemlja v navadi zlasti v 19. stoletju. Vsaj tako kažejo predvsem ohranjen oblačila in redka druga pričevanja. V 20. stoletju, približno do srede tridesetih let, pa je postalo priljubljeno okraševanje spodnjega ženskega perila z ročnim vezenjem. O tem pričajo poleg številnih ustnih pričevanj tudi ohranjeni primerki vezenega perila.

Med sestavnimi deli moške in ženske noše so okrašeni z ročnim vezenjem le nekateri, med njimi pogostejše ženska oblačila z alpskega oblačilnega območja, na primer: rokavci, peče in deloma tudi predpasniki, dalje spodnja krila in drugo spodnje perilo. Pri moških pa so večinoma skromneje vezene le irhaste hlače z alpskega oblačilnega območja in srajce s panonskega oblačilnega območja, nekoliko bogateje pa še kožuhi z Gorenjskega in s Koroškega.

Z raznimi vezeninami okrašena oblačila so nosili v 19. stoletju zvečine na območju nekdanje Kranjske in Koroške predvsem praznje opravljene kmetje in kmetice. Zlasti vezenine z bogatejšim vezenjem (npr. avbe in peče) so prehajale iz roda v rod in marsikdaj so pomenile najdragocenejše kose pokrival v bali premožnejših kmečkih hčera. Zato so se prav do danes ohranile v večjem številu kot npr. druga, skromneje vezena in vsakdanji rabi namenjena pokrivala in oblačila. Zlato vezene avbe in z bogato belo vezenino okrašene peče pa so pričale tudi o premožnosti nosilke, prav tako, kot je npr. z raznobarvno volno vezen kožuh izdajal premožnejšega kmeta.

Vezenine na ženskih in moških oblačilih iz 19. stoletja, ki so v primerjavi z vezeninami iz 20. stoletja oblikovno in tehnično kakovostnejše, so nedvomno izdelovale po večini poklicne, čeravno največkrat neznane vezilje in veziljci (npr. vezenine na moških hlačah in kožuhih). Oblikovno in tehnično

skromno vezeninsko okrasje 20. stoletja, kot ga zvečine vidimo na ženskem spodnjem perilu, pa govori o nepoklicnih in večinoma znanih izdelovalkah.

ŽENSKA NOŠA

ROKAVCI

Oblučilo, ki je skupno skoraj vsem slovenskim ljudskim nošam, izjema je istrsko srajčno oblačilo, so rokavci, tj. do pasu ali nekoliko nižje segajoča, iz belega platnenega ali bombažnega blaga krojena srajca.

Rokavci iz posameznih pokrajin so se v 19. stoletju razlikovali med seboj predvsem po kroju ramenskega in rokavnega dela. Ločimo več tipov rokavcev in prav tako tudi vezeninskega okrasja, ki se kaže predvsem pri »opleču« tržaške okoličanske noše in pri belokranjskih »rokavih«.

V prvi polovici 19. stoletja so na Kranjskem, Koroškem in v delu Štajerskega izpričani le modro ali rdeče tkani trakovi »pirkelci« na rokavnih in ovratnih obrobah rokavcev. Nekako sredi 19. stoletja je očitno želja po lepšem videzu pripravila vsaj nekatere ženske, da so si prek trakov izvezle še skromno vezenino s križci, kot pričajo rokavci z Gorenjskega. Proti koncu 19. stoletja pa so nekatere ženske nosile rokavce, ki so imeli na ovratniku ali manšetah belo, največkrat luknjičavo vezenino.

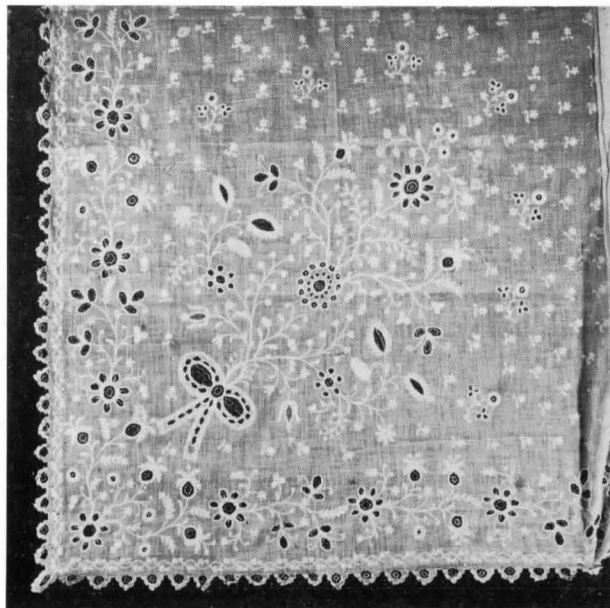
Kar zadeva vezeninsko okrasje, so nekaj posebnega rokavci tržaških okoličank in deloma tudi Belokranjic. Vsaj že v zadnji četrtini 19. stoletja so nosile nekatere tržaške okoličanke, mandrjere, rokavce, ki so bili spredaj na prsnem in zgoraj na ramenskem delu in precej visoko v zapestju okrašeni z

belo vezeno. Poleg prevladujočih rastlinskih okrasnih motivov so poredkoma nastopali tudi figurálni in začetnice nosilkega imena in priimka. Rokavci metliško-podzemeljskega območja so okrašeni z vezeno na rami in okoli vratu, včasih tudi v zapestju. Izvezeni so največkrat z rjavo, pa tudi s črno ali rjavo in rdečo nitjo v tehniki ralice. Viniško-adlešičko opleče je vezeno na naramnih delih, na rokavih in spredaj na prsih. Vezeno je v tehniki štepanja, s kambicami, pa tudi s križci, z modro, oranžno, modro in oranžno, pa tudi z modro in rdečo nitjo. Podobno, kot se vidi pri belokranjskih moških srajcah, so si ženske na prehodu v 20. stoletje poenostavile vezenje tako, da so okrasne črte prešile s strojem. Od rokavcev alpskega in panonskega oblačilnega območja se bistveno razločuje tako po kroju kot tudi po načinu okraševanja srajčno krojeno spodnje in deloma tudi vrhnje oblačilo »srajca« z mediteranskega območja, ki so jo nosile Istranke in ženske v nekaterih vaseh okoli Trsta. Rokava mediteranskega tipa ustrezajo glede na osnovni kraj dolgi beli platneni srajci z rokavi, ki so jo nosile ženske tudi na hrvaškem ozemlju ob severnem in srednjem Jadranu. To oblačilo imajo strokovnjaki za primorsko varianto tunike z rokavi (29, str. 170). Je srajca ravnega krojnega tipa z odprtino, skozi katero se pri oblačenju potisne glava. Sega približno do gležnjev in ima široko ter ravno krojene dolge rokave. Vedno je krojena po ravni niti, s čimer naj bi bilo izpričano srednjeveško poreklo tega oblačila, podobno že omenjeni tuniki z rokavi (tunica manicata). Poglavitni okras oblačila je pri srajcah tržaških okoličank poleg šivane čipke na manšetnem zavihku večinoma tudi črno vezena prog, ki teče na vsako stran šivane čipke in prav tako na vsako stran čipkastega vložka na rokavih. Istranke so imele vezeno po sredini rokava le eno, črno ali rdečo prog, ker niso imele na rokavih čipkastega vložka; manšetne zavihke pa so imele enako okrašene. V virih se take srajce le redkokdaj omenjajo, zato so bolj pričevalni ohranjeni primerki srajc in prav tako s črnimi progami vezeni beli ali

črni »kamižoti«, ki jih zlasti nekatere tržaške okoličanke skrbno hranijo še danes.

PEČE

Med ženskimi pokrivali je bilo na slovenskem ozemlju belo in kvadratno krojeno pokrivalo, peča, najbolj splošno razširjeno. Ženske so se pokrivalo s pečami vsaj od poznega srednjega veka dalje tja do začetka 20. stoletja, ponekod še dlje. Pokrivalo, ki so si ga ženske zavezovale ali polagale na glavo na razne načine, je bilo na vogalu, ki je pri trikotno preganjeni ruti padal po hrbtu, večinoma okrašeno z belo vezeno vsaj že v 18., splošneje pa v 19. stoletju (111, str. 60–61).

Peča, Stari trg ob Kolpi, druga polovica 19. stoletja (Iz zbirke SEM)

Slovenski etnografski muzej v Ljubljani hrani 500 vezenih peč iz raznih krajev, ki izvirajo večinoma iz 19. stoletja. Krojene so iz tankega belega lanenega platna ali bombažnega blaga, proti koncu 19. stoletja tudi iz belega tila. Pokrivala so na splošno vezena z belo bombažno prejico, le redkokdaj, kot npr. peče ponekod na Štajerskem, tudi z rdečo nitjo. Tilaste peče so večinoma strojno in le malokdaj ročno vezene. Peče so bile na splošno vezene samo na enem vogalu, izjema so tiste, ki so vezene na vseh štirih vogalih, in one, ki so vezene v dveh nasprotnih vogalih.

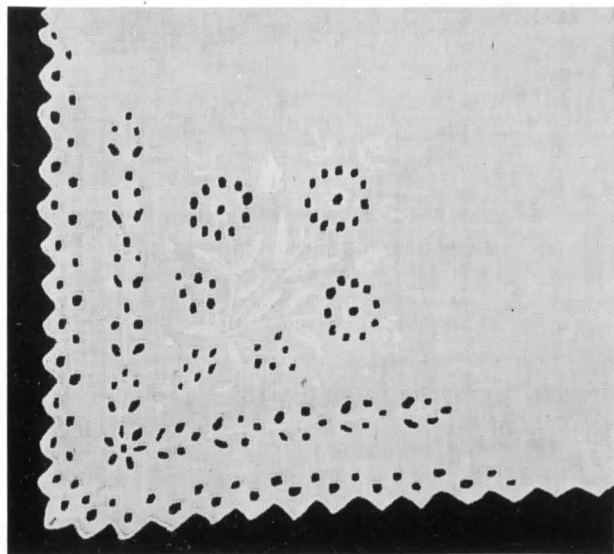
Vezenino sestavljata praviloma dve kompozicijski prvini, tj. roža in bordura. Okrasne sestavine izvirajo največkrat iz rastlinskega in predvsem cvetličnega sveta. Tehnika vezenja in okrasne sestavine kažejo, da so peče večinoma vezle poklicne, izučene vezilje. Iz srede 19. stoletja se omenjajo npr. vezilje peč iz ljubljanskih predmestij Krakovo in Trnovo. Znane pa so še vezilje peč in drugih belih vezenin iz Žabnice pri Škofji Loki, Gmajnice pri Komendi in s Podhoma pri Bledu (111, str. 119). V Ravnu nad Koprom je vezla peče Ana Bažec še okoli leta 1905 (5). Skromneje in preprosteje vezene peče so očitno vezle nepoklicne vezilje, kot kažejo ohranjene peče s Paškega Kozjaka in Sromeljskih gor, še sredi 20. stoletja po vzorcih iz Ženskega sveta ali Naše žene (95, 96).

Peče, ki izvirajo z Gorenjskega in izjemoma tudi s Štajerskega in iz okolice Trsta pričajo o najvišji veziljski ravni. Vezenine na dolenskih, belokranjskih ter tudi na štajerskih in primorskih pečah pa pričajo o različnih stopnjah veziljskega znanja izdelovalk. Po tipologiji vezenja in po motiviki se peče prav tako zelo razlikujejo. Med njimi pa imajo posebno mesto pokrivala s tako imenovanim »gorenjskim in primorskim vzorcem« (92, str. 286). Za gorenjski vzorec je značilna velika »roža«, šopek, ki je zvezan z veliko pentljo. Primorski vzorec pa kaže vezenino iz zelo drobnih prvin, ki tvorijo motivno enoličen, precej širok pas z zelo majhno rožo v kotu nad vezenima pasovima. Peča, ki je bila prvotno

samo pokrivalo zakonskih žena (88, str. 288), je izgubila ta značaj ponekod prej, drugod kasneje. Vsekakor je bila ta namembnost peče proti sredi 19. stoletja že močno zabrisana. V tedanjih virih se peča le malokdaj poudarja kot izrazito pokrivalo zakonskih žena. Še vedno pa jo kot takšno omenja pesem iz srede 19. stoletja, zapisana na Štajerskem:

Prelepi moji pankelci
zeleni ino pisani
za vselej zdaj vas zapustim
in pečo zakonsko dobim (168, str. 329).

Številne upodobitve in drugi viri o pečah, ki se vrste že od začetka 19. stoletja, pa pričajo, da je bila peča že tedaj vsesplošno in priljubljeno pokrivalo za delovne in praznjne dni, namenjeno ženskam različnih starosti in premožnosti (112, str. 61). Tako kot v prejšnjih stoletjih (189, str. 1–25) so si ženske zavezovale pečo na glavo na razne načine,

Peča, Gorenjsko, druga polovica 19. stoletja (Iz zbirke SEM)

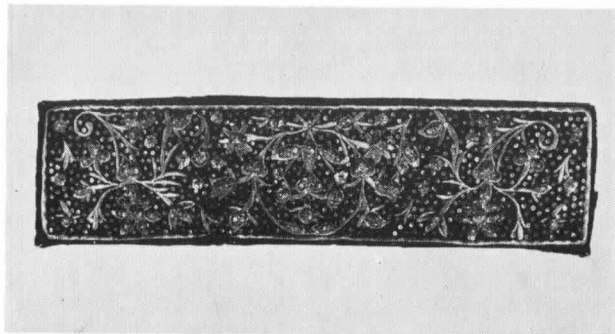
ki so prav tako kot vezeninska ornamentika večinoma določljivi za posamezne pokrajine ali celo kraje.

Vezena peče so pomenile predvsem praznje pokrivalo k praznji noši. Bogastvo vezenin na pečah pa se je razlikovalo po pokrajinah, po kupni moči nosilk oziroma po njihovi premožnosti. Zato ni naključje, kot je bilo že omenjeno, da izvirajo najlepše peče z gorenjskih kmetij. Revnejše kmetice in ženske v gospodarsko bolj zaostalih krajih so na splošno nosile skromno vezena peče ali tudi peče brez vezenin. Vsaj tako pričajo peče iz Bele krajine, Prekmurja in Štajerske.

Naj še omenimo, da so ponekod starejše ženske še pred desetletji skrbno hranile belo vezena peče, marsikje z željo, da bi jim jih domači zavezali za zadnjo pot. V zvezi s tem je bilo ponekod na Dolenjskem razširjeno verovanje, da se bodo s taisto pečo pokrile na sodni dan, ko bodo vstale iz groba (96).

AVBE

Avbo, to je glavi tesno prilagajočo se kapo, so nosile na Slovenskem tudi nekatere kmetice. Avbe so se pojavile v kmečki noši v drugi polovici 18. stoletja (188, str. 44–46), splošneje pa šele proti

Čelnik, okolica Kamnika, prva polovica 19. stoletja (Iz zbirke SEM)

koncu 18. stoletja, ko so razne vrste avb izpričane predvsem na Kranjskem, Koroškem in v delu Štajerskega (92, str. 289). Avbe oziroma pravokotno krojeni čelni »čelniki« ali temenski pasovi »zadnjeki« na različno oblikovanih avbah, so okrašeni z zlato, črno, pa tudi pisano vezenino.

Avbe z vrhom so se pojavile ob koncu 18. stoletja. V 19. stoletju so jih nosile predvsem Gorenjke, deloma tudi premožnejše ženske v delu Štajerskega in Dolenjskega. Čelniki na avbah so bodisi iz brokata ali pa so vezeni z zlato, srebrno ali črno nitjo.

Kapa, Rož, sredina 19. stoletja (Iz zbirke SEM)

Zelo preoblikovana in kompozicijsko somerna motivika na zlato vezenih čelnikih izvira iz rastlinskega oziroma cvetličnega sveta. Primerki zlato vezenih avb z vezanim jelenčkom, petelinčkom, heraldičnim orlom, motivom srca in Kristusovega monograma IHS pa so le izjemni. Motivika na črno vezenih čelnikih pa kaže le enakomerno vezene rastlinske vzorce.

Glede na ožjo ali širšo ploskev čelnikov se je spreminjal tudi videz vezenin. Na ožjih in starejših čelnikih so le po tri pglavitne kompozicijske prvine, na mlajših in širših pa jih je tudi po pet (92, str. 291). Avbe so večinoma nosile poročene žene. Vsaj ponekod na Gorenjskem je bila avba od srede 19. stoletja ženitovanjsko pokrivalo. Zlato vezene avbe so nedvomno lahko kupile le premožnejše kmetice, saj je stala avba v sredi 19. stoletja od osem do štirideset goldinarjev (92, str. 292). Zato so se revnejše vaščanke pokrivalo s skromnejšimi avbami, še pogosteje pa le s pečami.

Proti koncu 19. stoletja, ko so se ženske na splošno že pokrivalo z raznimi industrijsko tkanimi rutami, je prav avba postalo priljubljeno pokrivalo k narodni noši, kot je še dandanes. Skupaj z nošo pa tudi avbe 20. stoletja največkrat oblikovno ceneno in neokusno posnemajo starejši oblačilni videz.

Koroško avbo ali koroško kapo, ki je bila zadaj največkrat okrašena z vezeninom, so vsaj že v 19. stoletju nosile Korošice v Rožu, Podjuni in Mežiški dolini. Izpričane pa so tudi v Zgornji savski dolini.

Tako kot druga pokrivala se tudi koroške avbe v virih iz tridesetih let 19. stoletja večkrat omenjajo in včasih tudi zadnji okrašeni del. Poročevalec iz Rožeka je na primer pri opisu tamkajšnje ženske noše omenil, da »imajo ženske kape z zlatimi portami zadaj« (2). Stvarnejšo podobo o koroških kapah in vezeninah na njih pa dajejo dokaj številni ohranjeni primerki. Koroška avba je majhna, glavi tesno prilagajoča se kapa, ki ne pokrije vse glave. Zato je spredaj videti lase. Narejena je iz črne svile in je trdo podložena ter gosto prešita s črno nitjo. Pokrivalo ima zadaj štirioglat, polkrožno ali koničasto

zaključen našivek iz črnega, vijoličastega ali tudi rdečkastega baržuna ali brokata. Baržunasto blago je največkrat po vsej površini zlato vezeno, na nekaterih avbah pa je vezena tudi na levi in desni strani vstavka.

Pri zlato vezenih avbah se pojavljata dva motiva: prekotniška s pahljačastimi motivi izpolnjena mreža in rozetni motiv. Pravokotniški del je pogostoma flankiran z dvema ozkima trikotnikoma, v katerih sta večkrat izvezeni zvezdasti cvetlici. Izrazitejših oblikovno-razvojnih sprememb na vezenih koroških kapah ni ugotoviti (92, str. 292). Po vsej verjetnosti so umetelneje vezene koroške kape, prav tako kot zlato vezene čelnike vezle poklicne vezilje.

ZAVIJAČE

V delu alpskega območja, predvsem v Bohinju, v okolici Bleda in Zgornji savski dolini, so nosile

Čelnik, Gorenjsko, druga polovica 19. stoletja (Iz zbirke SEM)

**ženske vsaj že v prvi polovici 19. stoletja za pokri-
vanje glave zavijače. Po videzu spominja zavijača
na malo avbo iz 18. stoletja, kadar je zavezan/na na
glavi (93, str. 312). Mogoča je celo domneva, da
se je avba razvila iz zavijače. V 19. stoletju pa je
bila zavijača sočasno z avbo priljubljeno in vsak-
danje pokrivalo. V osnovnem kroju je podobna
belokranjski jalbi, le da je večja: trioglat kos be-
lega bombažnega ali lanenega platna ima na sre-
di preganjen ogel navznoter, ob nastalem robu pa
je prišit čelnik, ki je bil vsaj že v sredi 19. stoletja
okrašen ponekod z belo in tudi s črno vezenino.**

Viri, ki nekoliko natančneje omenjajo zavijače, so-
dijo šele v sredo 19. stoletja, tako je npr. sporočeno
pri opisu ženske bohinjske noše, da »nosi Bohinjka
posebno obliko avbe, iz lanenega platna, ki se kon-
čuje v dva vogala, ki se zadaj zavezujeta skupaj«
(64, str. 248). Enako zavijačo je spoznati tudi iz Vra-
zovega opisa tržaške ženske noše, po katerem
ženske »na glavi nekega čudnega kroja avbe no-
sijo, izpod katerih jim vise kite kot mačji repi«
(88, str. 232).

Ohranjeni primerki zavijačk kažejo, da so ženske
večinoma pokrivalo zavijače, katerih čelniki so bili
krojeni iz brokatnega vzorčastega blaga in ob ro-
bovih obdani s klekljanimi čipkami. S Koroške Bele
in z Javorniškega rovta pa se je ohranilo nekaj za-
vijač, ki imajo čelnike okrašene z belo, gosto v teh-
niki ploščate vezenine po štetih nitih šivano veze-
nino po vsej površini čelnika. Tako vezena pokriva-
la, po mnenju strokovnjakov, lahko štejemo, čerav-
no z oblikovno preprosto ornamentiko, med najbolj
truda polne slovenske vezenine (112, str. 134).

KAPE

**Poleg belo vezanih peč, ki so bile v 19. stoletju
tudi v Beli krajini najbolj pogosto žensko pokriva-
lo, so ponekod nosile omožene ženske še druga,
kapam podobna pokrivala. Nekatera so bila tudi
okrašena večinoma s skromno vezenino.**

V virih iz srede 19. stoletja se poleg peče nekajkrat
omenjajo tudi razna druga pokrivala kot znak poro-
čenih žena. Zavaljo skopih podatkov pa so, kar za-
deva vezeninsko okrasje, bolj pričevalni ohranjeni
primerki pokrival.

Poročene ženske iz Adlešičev in okoliških vasi so
vsaj še od srede 19. stoletja dalje nosile poleg
peče tudi polkrožno in iz tankega domačega platna
ali bombažnega blaga krojeno kapo »javbo«. Za to
pokrivalo so značilni v obliki šahovnice razporejeni
modro in rdeče tkani kvadrati ter skromna in pre-
prosta, prav tako večinoma modra in rdeča veze-
nina iz rastlinskih in geometričnih prvin.

Podzemeljsko metliško jalbo, kot jo imenujejo v li-
teraturi, so nosile Poljčice. Podobno kot zavijača
krojeno trikotno pokrivalo ima na trikotnem delu, ki
je bil pri zavezovanju na temenu, našit podolgovat
kos z vezenino okrašenega platna. Somerno raz-
porejeno in precej preoblikovano vezeninsko ok-
rasje kaže rastlinske in geometrične, z rjavo ali
črno volno vezene motive.

ČELNI TRAKOVI

**Znak neporočenih žensk in predvsem znak dekl-
lišta so bile poleg raznih pisanih trakov, ki so si
jih vpletala dekleta med kite vsaj še po sredi 19.
stoletja v jugovzhodni Sloveniji, tudi t.i. »parte«.
Ožji ali širši čelni trakovi so bili tudi okrašeni z ve-
zenino.**

Po redkih pisanih virih naj bi ženske v Prekmurju in
v Beli krajini (88, str. 226) še v 19. stoletju nosile pi-
sane čelne trakove »parte«. Mnogo bolj pričevalne
kot viri, v katerih so »parte« predvsem omenjene,
ne pa tudi nadrobneje opisane, so v muzejskih
zbirkah ohranjene »parte« iz Bele krajine. To so
dva do osem centimetrov široki in do petdeset cen-
timetrov dolgi rdeči in s platnom podloženi sukneni
trakovi, okrašeni z raznobarnimi steklenimi ka-
menčki in koraldami.

»Parta« se v ljudskih pesmih kot izrazito znamenje deklišstva večkrat omenja, v ljudskem izročilu pa je spomin nanjo že zbledel. Zato lahko domnevamo, da so jo začele dekleta opuščati že kmalu po sredi 19. stoletja. S tem pa je izginil iz vsakdanje rabe tudi eden izmed redkih kosov slovenske ljudske noše, ki je razločeval zakonske od samskih, sočasno pa tudi eden izmed znakov, katerega odstranitev je bila na nekdanjih svatbah tudi del poročnega obreda, kot poje pesem:

*Parta mi je džündžavna,
Kraj od mene loučena:
Moja duga kita,
Z pantelni povita,
Me ostavlja (168, str. 330).*

KOŽUHI

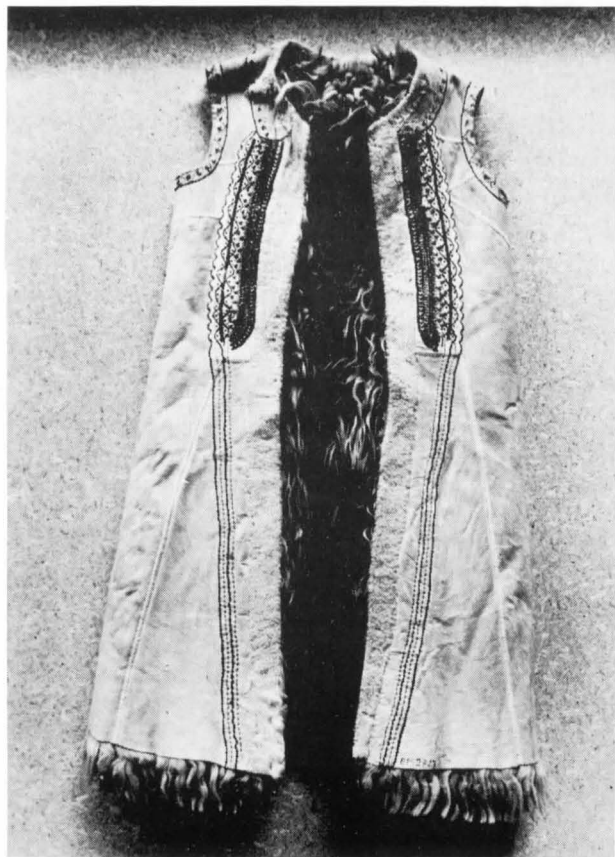
V 19. stoletju so vsaj premožnejše zimsko opravljene ženske, prav tako kot moški, nosile bele ovčje kožuhe z navznoter obrnjeno dlako. Največkrat so ženski kožuhi izpričani za Gorenjke in brezrokavni kožuhi za Belokranjce. Nekateri kožuhi so bili tudi skromneje vezeni.

Pri starejših opisih ženske noše se kožuhi, še redkeje pa vezenina na njih, omenjajo le tu in tam (64, str. 420). Manjkajo pa pričevanja o vezenem okrasju, ki je bilo, kot kažejo tudi ohranjeni primerki kožuhov z Gorenjskega, neznatno in zato manj opazno.

Preprosto okraševanje ženskih kožuhov je zastavljeno enako kot pri moških, pri katerih pomenijo prišiti nekoliko svetlejši usnjeni trakovi ob robovih in šivih kožuha okras že sami po sebi. Okraševanje ženskih kožuhov z raznobarvno vezenino, kot se vidi na hrbtnem delu moških kožuhov, pa je povsem neznatno. Omejeno je le na ozek rob ob spodnjem delu rokavov ali pa samo na majhno trikotno oblikovano vezenino sredi hrbtna, ki sočasno

skriva in krasi šive klinasto krojenega hrbtnega dela. Vsaj tako kažejo ohranjeni primerki ženskih kožuhov z Gorenjskega, vezeni z oranžno volneno nitjo.

Ženski brezrokavni kožuhi iz Bele krajine so vezeni z raznobarvnimi volnenimi obrobami, ki poudarjajo tudi kraj. Prvine vezenega okrasja so pasovi in nizi, med njimi valovnica, cikcak, rombasti in verižni niz ipd. Vezenina je največkrat izvedena z rdečo, modro, zeleno in rumenkasto volneno nitjo.

Ženski kožuh, Bela krajina, druga polovica 19. stoletja (Iz zbirke SEM)

Skromna pisna in ustna pričevanja pa vsekakor dopuščajo domnevo, da so ženske vezene kožuhe redkeje nosile. Za revnejše vašcanke je bil naveden kožuh, kaj šele z vezeninami in okrasnimi trakovi okrašen kožuh, pač predrago oblačilo.

PREDPASNIKI

Še proti koncu 19. stoletja so splošneje nosile ne samo delovno, marveč tudi praznje oblečene kmetice in druge vašcanke do pasu in največkrat na pas krojene predpasnike. V tem obdobju so bili predpasniki v ljudski noši, če izvzamemo predpasnike nekaterih Belokranjic, največkrat nevezeni. Že na prehodu v 20. stoletje in pred prvo svetovno vojno pa so si vsaj premožnejše in praznje ali za posebne priložnosti lepše oblečene ženske pripasale bele in na splošno z belo, redkeje tudi z drugobarvno vezenino okrašene predpasnike. Krojeni so bili na pas ali na prsник, po šegi mestnih in trških žensk.

Predpasniki se pri opisih ženske noše pogosto omenjajo v 19. stoletju (93. str. 339–343). O morebitnih vezelih predpasnikih pa iz tedanjega obdobja

vsaj zaenkrat ni na voljo natančnejših podatkov. Zato so edina pričevanja ohranjeni predpasniki s konca 19. stoletja, ko so se začeli na prehodu v 20. stoletje, kot zvezo iz ustnih pričevanj, tudi uveljavljati v ljudski noši. Predvsem pri slovesnejših kmečkih opravilih, npr. pri spravljanju krme in ponekod ob žetvi, pri nošenju jedil k velikonočnemu blagoslovu ali kadar so šle ženske po vodo k skupnemu studencu in ob nedeljah popoldne, so se namreč kmečka in druga vaška dekleta rada opasovala z vezanimi predpasniki. Narejeni so bili iz belega domačega platna ali kupljenega belega bombažnega blaga in sprva krojeni po starejši šegi 19. stoletja na pas. Že pred prvo svetovno vojno in splošneje po njej pa so prišli v modo predpasniki, krojeni na prsник z naborki ob zunanjih robovih namníc in v spodnjem delu predpasnika. Po pričevanjih sodeč, pa so po »gosposko« krojene predpasnike nosile le tiste, ki so se oblačile dopadljiveje in moderneje. Skromnejše in tudi revnejše so si zato bele predpasnike, npr. za spravljanje krme, tudi izposojale.

Predpasnike so si dekleta večinoma sama vezla po tedanjih vzorčnih predlogah, o čemer pričajo večinoma oblikovno in tehnično preproste vezenine. Redki in z zahtevnejšimi vbodi vezeni predpasniki pa pričajo o delu poklicnih vezilj.

PASOVI

Med okrasnimi pasovi zavzemajo v slovenskih ljudskih nošah posebno mesto s svojevrstno vezenino okrašeni pasovi Ziljank. Opasovale so si jih vsaj že v prvi polovici 19. stoletja.

Del praznje noše v Ziljski dolini je z vitami iz pavovih, gosjih ali kokošjih peres vezen usnjen pas. Sestavlja ga krajši in daljši viseči del pasu, ki sta oba enako vezena. Na daljšem koncu pasu, ki visi nekako do spodnjega roba krila, pa so še po vsej dolžini pasu vdelani posebni kovinski okraski.

Dekleta iz Hrenovic pri Postojni v nedeljo popoldne, leta 1915

V muzejških zbirkah ohranjeni pasovi izvirajo iz srede 19. stoletja, kar potrjujejo tudi nekateri z letnico označeni pasovi.

Starejši viri pa pričajo, da so takšne pasove nosile Ziljanke vsaj že dobro desetletje poprej, saj je bilo že leta 1836 višjemu uradu na Dunaju sporočeno iz šmohorskega gospostva, da nosijo Ziljanke tri prste širok črn usnjen pas, pošit s pavjimi peresi in s prav takšnim jermenom za nož (1).

Ohranjeni pasovi so krojeni večinoma iz rdečkas tega usnja, vezenje iz belih viter pa je pri nekaterih še dodatno poudarjeno z rdečimi, zelenimi in rumenimi usnjenimi trakci.

Umetelno, z rastlinsko in geometrično ornamentiko vezeni pasovi pa so nedvomno delo poklicnih ali vsaj posebno usposobljenih izdelovalcev.

Ziljska dekleta si za štehanje takšne usnjene pasove opašejo k starejši noši še danes, ko po pod edovani navadi vsaj še v devetih ziljskih vaseh (193, str. 151) plešejo prvi rej.

PERILO

Še pred prvo svetovno vojno je v sestavi ženske noše na splošno pomenilo spodnje krilo tako rekoč edini kos ženskega perila, če izvezemo rokavice, ki so sočasno rabili kot vrhnje in spodnje oblačilo. Starejše in mlajše vaščanke so po šegi 19. stoletja nosile še vedno iz domačega platna, pogosteje pa iz belega ali za delovne dni tudi iz pisnega bombažnega blaga krojena krila. Oblačilo je bilo za praznje dni splošneje okrašeno z ročno kvačkanimi čipkami, včasih pa tudi z ročno vezeno. Po nekoliko starejši navadi meščansko opravljenih žensk pa so začele tudi vaščanke in med njimi sprva le ženske s premožnejših domačij, nositi pred prvo svetovno vojno, pogosteje pa po njej, razne druge kose spodnjega perila, tj. hlače, srajce in nedrčke. Iz belega bombažnega blaga krojeno spodnje perilo je bilo po tedanji navadi največkrat tudi vezeno ali vsaj zaznamovano z začetnicami nosilkinega imena in priimka.

V zapuščinskih zapisnikih se spodnja krila nekajkrat omenjajo (39). Pričevanja o spodnjih krilih, ki so jih nedvomno vsaj že v drugi polovici 19. stoletja ženske nosile v letnem in zimskem času, za praznje in vsakdanje dni, pa so razmeroma redka. V obdobju, ko so tudi v ljudski šoli med ročnimi deli raje poučevali praktična ročna dela, tj. pletenje in kvačkanje, so bila zagadela spodnja krila pogosteje okrašena z ročno kvačkanimi čipkami na spodnjem robu. Ohranjeni primerki iz konca 19. stoletja ali vsaj iz začetka 20. stoletja pa pričajo, da so nekatere ženske nosile tudi z ročno vezeno okrašeno spodnja krila, čeprav je bilo to tudi obdobje, ko je prihajala v modo na podeželju tudi že strojna vezena. Z ročno ali strojno in belo vezeno okrašeno spodnja krila pa so nedvomno pomenila pri praznje opravljenih ženskah čednejši kos obleke in so ga zato ženske rade pokazale tako, da so nekoliko dvignile vrhnje krilo.

Pretežno luknjičava ali iz rastlinskega sveta povzeta motivika je vezena z belo bombažno nitjo. Izjemo pomenijo le iz ustnih pričevanj znana krila iz Brkinov, ki so imela približno štiri centimetre od spodnjega roba našit rdeč pas blaga, nad njim pa je bila rdeča vezena. To je tudi edini podatek o takšnem načinu okraševanja kril ob koncu 19. stoletja in ga ne kaže posploševati. Pogosteje kot spodnja krila so si že v obdobju po prvi svetovni vojni pripravila kmečka in druga vaška dekleta tedaj modernejše spodnje perilo, tj. večinoma zadaj preklane hlače, srajce z dolgimi ali kratkimi rokavi in tudi spalne srajce ter redkeje nedrčke. Perilo so si vaška, prav tako kot mestna in trška dekleta ter nekatere poročene ženske vezle po vzorih oblikovno in tehnično nezahtevnih in preprostih veziljskih predlog. Po pričevanjih sodeč, so perilo vezle predvsem prizadevnejše in tiste, ki so bile rade tudi spodaj čedno oblečene. Druge so si spodnje perilo največkrat le zaznamovale z začetnicami imena in priimka ali pa še to ne. Premožnejšim so tako kot vezeno stanovanjsko opremo tudi perilo vezle poklicne vezilje.

Vsaj pri brezrokavnih spodnjih srajcah je imela vezenina poleg krasilnega tudi praktični namen – z njo ali z začetnicami imen je bil zaznamovan sprednji del oblačila. Ali kot je povedala ena izmed pripovedovalk: »Mama je imela na kombinežah iz platna vezene same drobne rožce, da vem, kje je zadaj in kje spredaj, je rekla« (33).

MOŠKA NOŠA

HLAČE

V starejši moški noši so še v 19. in deloma tudi v 20. stoletju znane platnene dolgo krojene hlače in irhaste, nekoliko čez kolena segajoče hlače. Na alpskem oblačilnem območju (tj. na Gorenjskem, Notranjskem, Koroškem ter v delu Štajerskega in Dolenjskega) so moški še po sredi 19. stoletja splošneje nosili rjavo ali črno barvane irhaste hlače, moški v Beli krajini in v Prekmurju pa dolge bele in široko krojene platnene hlače. Hlače z alpskega in panonskega območja so bile marsikdaj tudi vezene.

V pisnih virih se vezenine na moških irhastih hlačah le redkokdaj omenjajo. V Goldensteinovih akvarelih ljudskih noš iz leta 1838 pa nosi z vezenino okrašene hlače le moški iz ljubljanskega predmestja Krakovo (61, str. 144). Zato so bolj pričevalni ohranjeni primerki moških hlač, poleg tega pa tudi starejše ustno izročilo, po katerem so nosili zlasti premožnejši kmetje na Gorenjskem in Dolenjskem z na sprednjem delu, to je na »lesi, vavtari«, in tudi ob straneh hlačnic (94) z vezenino okrašene hlače.

Hlače so vezli krojači sami z dobro povoskanim črnim ali temno rjavim sukancem. Krasili so jih z geometričnimi (npr. črte, vijuge) in redkeje tudi z rastlinskimi okraski. Z vezenino okrašene hlače so nehali izdelovati proti koncu 19. stoletja, ko je ob-

enem s starejšo nošo zamiralo tudi nošenje irhastih hlač.

Tudi o vezeninskem okraševanju belih platnenih hlač pričajo predvsem ohranjeni primerki, ki kažejo preprosto in skromno vezenino nad spodnjim robom hlačnic. Medtem ko so bile prekmurske hlače vezene z belo laneno nitjo v obliki enojne proge, pa so belokranjske hlače okrašene tudi z modro ali rumeno vezenino. Le-ta pa je prav tako skromna, luknjičava ali črtna in v mlajšem obdobju tudi strojno šivana.

SRAJCE

Vsaj še v obdobju pred prvo svetovno vojno so nekateri kmetje nosili bele, iz domačega platna krojene srajce. Za praznje dni, zlasti za poroko, pa se omenjajo že sredi 19. stoletja prav tako bele, vendar iz finejšega lanenega ali bombažnega blaga krojene srajce. Bele platnene in bombažne praznje srajce so bile včasih tudi vezene. Različna pričevanja pa govorijo, da je bilo okraševanje moških srajc z vezeninami v 19. stoletju precej redko in omejeno predvsem na Belo krajino ter do neke mere na Prekmurje. Nekoliko bolj razširjeno, čepravno se je ohranilo zelo malo primerkov iz tedanjega časa, pa je menda bilo vezenje moških srajc po prvi svetovni vojni in nemara tudi pred njo, če kaže verjeti ustnemu izročilu in redkim pisanim virom (87, str. 13), ker iz tega časa ni na voljo nobene vezene srajce.

Prekmurske zakmašne srajce so okrašene na dva načina: v tehniki ročnega tkaničenja na ovratniku in manšetah z belo laneno nitjo; v vaseh ob madžarski meji, na primer na Kobilju, pa so ženini oblačili bogato okrašene srajce za poroko, ki so imele prsni del pošit z belo ali rdečo vezenino. Ta del se je namreč pri namenoma odpetem suknjiču najbolje videl in je na ta način prišla njegova krasilnost najbolj do veljave. Vezeninska ornamentika mlajših

moških srajc ustreza panonskemu veziljskemu načinu, ki je podoben tudi na ženskih pokrivalih, pečah, tj. geometrično vezenje, sestojеče iz valovnic, ki tečejo navadno v snopičih po štiri skupaj v dveh pasovih na vsaki strani srajčnega razporka. Snopiči so med seboj največkrat ločeni s polno vezenimi pikami. Tisti del, kjer so gumbnice, pa navadno izpolnjuje cikcak vezenje, ki običajno zaključuje tudi spodnji vodoravni pas na razporku.

Koliko je bilo razširjeno vezenje srajc pred sredo 19. stoletja, se ne da ugotoviti, ker ni na voljo ustreznega gradiva. Edina vezena srajca, ki jo hrani muzej v Murski Soboti, pa je bila izdelana šele proti koncu 19. stoletja.

Belokranjske srajce se približujejo prekmurskim samo v osnovnem, preprostem načinu okraševanja, kajti tudi Adlešičani in Viničani so imeli vezene manšete na rokavih in ovratnikih v tehniki prešivanja. Če lahko posplošimo ugotovitve o okraševanju, so bile v drugi polovici 19. stoletja okrašene moške srajce na Vinici enobarvno, to je modro ali oranžno, v Adlešičih in okolici pa dvobarvno, tj. z modro in rdečo nitjo.

Ohranjene srajce so bile verjetno izdelane že na prehodu v 20. stoletje, ker je vezenina deloma ročna, deloma strojna, ponazarja pa prav tako tehniko prešivanja. Tako sta ovratnik in zapestnika prešita strojno z rumeno in oranžno nitjo, nato sta izvezeni dve črti štepke v oranžni barvi, kambice v modri barvi, ponovno dve črti štepke, kambice v rumeni barvi in dve črti štepke v oranžni barvi. Na sprednjem delu so prešite gube in cikcakasti trakovi. Tisti del srajce, ki ima našite škabice za zapenjanje, ima v tehniki križcev uvezen sedmerolistni v vazo postavljen cvet, pod njim pa je nosilčev monogram I.V.

Na alpskem območju v 19. stoletju po vsej verjetnosti niso nosili vezanih srajc. V obdobju med dvema svetovnima vojnama pa so ponekod nosili ženinini srajce z belo ali tudi rdečo vezeno, vsaj tako pričajo redke ohranjene srajce, na primer s Kobarškega, iz Podbele in Kamnika.

Kolikor se je dalo dognati po ustnem pričevanju in redkih virih, so menda nosili praznje vezene srajce tudi v Dobropolju (95; 78, str. 13) in še nekaterih drugih krajih na Primorskem in Štajerskem.

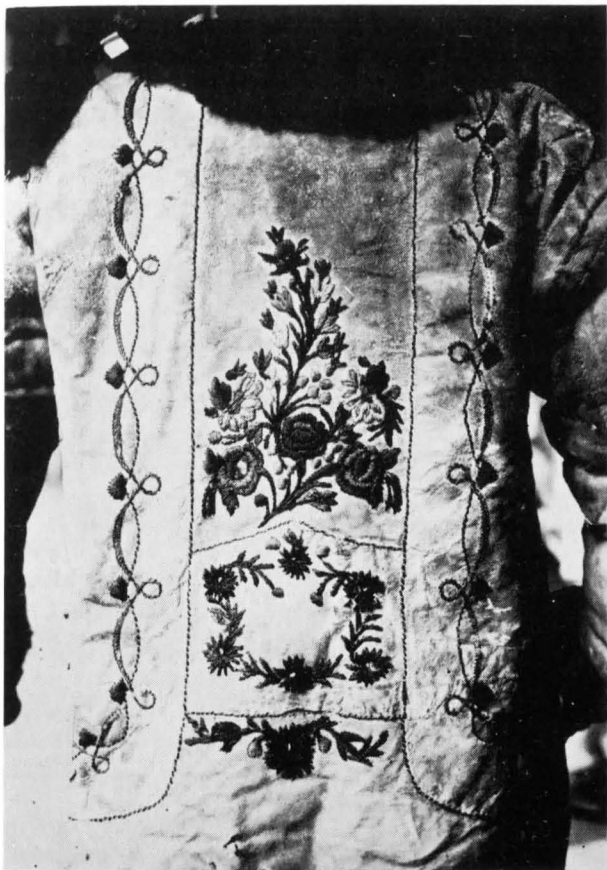
Srajce, izvezene v podobni tehniki (stebelni vbod, polno vezenje in luknjice) in ornamentiki (lističi, cvetovi, luknjice), pa kažejo na veziljske vzore iz tedanjih ženskih časopisov. Ponekod pa se je vezninsko okraševanje omejilo le na vezenje nosilčevega monograma.

KOŽUHI

Moško zimsko oblačilo iz ovčje kože, za katero je na slovenskem ozemlju splošno znano ime kožuhi, so nosili moški, prav tako kot ženske, z navznoter obrnjeno dlako. Z vezeno okrašeni kožuhi so bili v navadi predvsem na Gorenjskem, v delu Dolenjskega in na Koroškem. Pred prvo svetovno vojno so moški kožuhe že redkokje nosili.

V pisnih virih se nekajkrat omenjajo tudi vezeni moški kožuhi. Tako je npr. tudi pri upodobitvi zimsko oblečenega ljubljanskega okoličana iz leta 1838 zapisano, da so »šivi na kožuhu s fino, belo kozjo kožico zarobljeni in z rdečo volno izšiti« (63, str. 4). Stvarnejšo podobo o vezeninah na hrbtni strani moških kožuhov in deloma tudi ob robovih pa dajejo ohranjeni kožuhi.

Poglavitni motiv vezene na hrbtni strani je cvetlična vejica z različnimi večjimi in manjšimi cvetovi zvezdastih, grozdičastih, listastih, marjetičnih in drugih stiliziranih rastlinskih oblik. Vezena je izvedena v pisanih barvah, rdeči, rožnati, modri, rumeni itn. Na nekaterih kožuhih je pod cvetlično vejico izvezen še en motiv iz posameznih, večinoma krožno razporejenih cvetov (92, str. 292). Vezena je pri imenitnejših primerkih obdana s črtnimi obrobi. Redki kožuhi imajo pod hrbtno vezeno izvezeno letnico ali celo nosilčev monogram. Poleg

Moški kožuh, Gorenjsko, sreda 19. stoletja (iz zbirke SEM)

tega so tudi šivi oziroma usnjeni trakovi na šivih včasih obšiti z vezenino.

Razmeroma dragi, z vezeninami in kožnimi trakovi okrašeni moški kožuhi pa po vsej verjetnosti niso bili nikoli splošnejše v rabi, saj so si jih lahko kupili le premožnejši kmetje in vaški obrtniki. V starejšem izročilu pa se velikokrat omenjajo kot splošno zimsko oblačilo, ki naj bi se zavoljo trpežnosti prenašalo iz roda v rod, kar bi potrjevala tudi velika do trajanost nekaterih ohranjenih kožuhov.

VEZENINE ŽENSKE IN MOŠKE NOŠE

RAZNI VEZENI DODATKI

Želja po dopadljivejšem videzu je nedvomno vodila k okraševanju z vezenino tudi nekaterih drugih kosov oblačil in med njimi predvsem dodatkov k oblačilom. Redki ohranjeni predmeti in pričevanja pa kažejo, da je bila njihova uporaba tako v prejšnjem kot v 20. stoletju krajevno in tudi družbeno omejena.

V zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani so ohranjeni še različni drugi, a maloštevilni z vezeninami okrašeni izdelki, ki sodijo k ženski opravi, med njimi: manšete in deli rokavov, volneni zapestniki »narokvice«, ogrinjalna ruta, svitek, nočne čepice, trak k predpasniku in trak k poročnemu šopku, poročni in navadni robčki ter mehur za tobak.

Med naštetimi predmeti so bili najbrže, čeravno je le malo ohranjenih primerkov, nekoliko splošnejši vezeni deli rokavov in manšete, verjetno že zavoljo tega, ker so revnejše lahko tako nadomeščale spodnje rokavice ali bluzo.

Podobno lahko domnevamo tudi za zapestnike iz Bele krajine, ki so preprosto vezeni z rdečo, zeleno, oranžno ali drugobarvno volneno nitjo.

Naglavni svitek, ki se je uporabljal pri prenašanju težjih bremen, izvezen z rdečo, vijoličasto, modro in zeleno volneno nitjo in pretežno rastlinsko motiviko, pa je vsaj zaenkrat edini z vezenino okrašeni primerek. Tudi ustna pričevanja potrjujejo, da so bili tako okrašeni svitki zelo redki.

Prav tako pomenita med vezenimi robčki, ki so bili vsaj med obema svetovnima vojnama nekoliko bolj razširjeni kot dodatek k mašnim bukvicam ali rožnemu vencu žensk pri maši, osamljena primerka spominsko vezena robčka iz Grabonoša v Slovenskih goricah. V spomin na svojo poroko ju je leta 1935 sama izvezla Ivanka Omulec, dekle z

manjše kmetije. Po podedovani navadi je namreč prej, kot je šla k poroki, položila robec hkrati z rožmarinovo vejico na krožnik, nato je stopila pred hišna vrata in nagovorila domače in druge svate z besedami: »Hvalen Jezus! Dragi gosti, jes vam prinašam en veseli glas, da bi bila Marija in Jožef pri nas. Tebi pa, ženin, šopek rožmarina dam.« Nato je še vprašala ženina: »Kaj pa ti meni prinašaš?« Odgovoril ji je: »Vero, up, ljubezen« (118).

Skupaj z ustnimi pričevanji pričajo tudi drugi redki izvezeni kosi, npr. trak k noši in k poročnemu šopku u uvezeno letnico poroke 1909 iz Mengša (58), ogrinjalna ruta za odpadle lase pri razčesavanju, o močno omejeni uporabi (le pri premožnejših vaščankah) ali tudi o osebni odnosu do vezenin. Redka pričevanja in redki ohranjeni tobačni z vezenino okrašeni mehurji pričajo o majhni razširjenosti vezenih tobačnih mehurjev. Tudi to govori o močno osebno pogojeni uporabi nekaterih vezenih predmetov še posebej, če pritrdimo pričevanjem, da je le tu in tam kakšno dekle okrasilo s skromno vezenino tobačni mehur za svojega fanta, da bi ga tudi tako razveselilo.

KRSTNA OPREMA

V povezavi z rimskokatoliškim obredom krstitve novorojencev se je verjetno šele po sredi 19. stoletja oblikovala tudi krstna oprema, ki jo največkrat sestavljajo pregrinjalo, odejica in kapica. Po pičlih pričevanjih sodeč, je bilo približno sredi 19. stoletja še največkrat vezeno samo pregrinjalo, vezene odejice in kapice so bile na kmetijah zelo redke. Podobno se redkokje kaže tudi še danes, ko so npr. odejice že izginile iz vsakdanje rabe, ohranila pa so se večinoma že nekaj desetletij in več stara krstna pregrinjala.

V zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani je ohranjeno redko krstno pregrinjalo z Notranjskega, s katerim so pregrinjali krstne neč-

ke, ko so nesli otroka h krstu vsaj še v drugi polovici 19. stoletja. Pregrinjalo je vezeno na tankem belem platnu z belo nitjo. Vezeno sestavljajo rastlinske prvine, ki so razporejene na eni izmed obeh daljših stranic.

Poleg vzorčasto strojno tkanih pregrinjal, ki so bila v navadi že proti koncu 19. stoletja, so si pripravile nekatere matere za svoje krščence tudi ročno vezena pregrinjala. Med oblikovno in tehnično pre-

Botra nese novorojenčka h krstu, Bogojina, 1963

prostimi izdelki so nekateri tudi imenitnejši, na primer takšni, ki so vezeni v tehniki richelieu. V Tuhinjski dolini, v Komendi in okolici, verjetno pa tudi v nekaterih drugih vaseh je v zadnjih letih v navadi, da je skromneje vezen tudi krstni prtiček »križevnik«. V Tuhinjski dolini, npr. v Šmartnem, »pa imajo navado, ko nesejo otroka h krstu, da dajo pisano vezen prtiček čezenj« (175). Po ohranjeni krstni opremi in po ustnih pričevanjih sodeč, pa so imele celotno, in to vezeno krstno opremo le redke premožnejše vaščanke, revnejše so si opremo izposojale in so izposoje največkrat tudi odslužile s pomočjo pri raznih kmečkih delih. Na splošno pa je bilo 20. stoletje obdobje, ko so krstno opremo raje okraševali s strojno vezenimi čipkami in večali praznji videz s svilenimi pentljami in rdečkasto ali modro podlogo, če je bilo pregrinjalo iz tila, da se je že po barvi razločilo, katerega spola je otrok, ki ga nesejo h krstu.

Naj bo krstna oprema ročno ali strojno vezena ali pa izdelana čisto preprosto, jo nekatere matere še danes skrbno hranijo in ob razkazovanju rade poudarjajo, koliko otrok so v njej nesli h krstu.

OBLAČILA Z NARODNIMI VZORCI

Pod vplivom modnega uvajanja folklorističnega oblačilnega videza so tudi ponekod na slovenskem podeželju, približno v dvajsetih letih 20. stoletja, začela predvsem dekleta nositi oblačila, ki so bila vezena s t.i. narodnimi vzorci ali narodnim vezom. Vsaj v delu Bele krajine, npr. v Adlešičih in na Vinici, kjer so že pred prvo svetovno vojno delovali narodnjaško usmerjeni učitelji in učiteljice, pa so podobno začeli preoblikovati tudi starejšo ljudsko moško in žensko nošo tako, da so jo okraševali z različnimi močno spremenjenimi starejšimi vzorci. To vezeninsko preoblikovanje, ki nima s starejšo ljudsko nošo prav nič skupnega, se kaže ponovno v zadnjih letih pod vplivom turističnih in folklorističnih pobud.

Iz obdobja med svetovnim vojnima in prav tako še iz obdobja po osvoboditvi so znana številna ustna pričevanja in deloma so tudi ohranjeni primerki oblek ali bluz in kril, ki so jih nosila praznke, tj. večinoma za nedeljsko popoldansko pohajanje oblečena dekleta.

Ta moda, ki je bila sprva priljubljena pri nekaterih meščankah in tržankah, se je vsaj že v sredi dvajsetih let razširila tudi med podeželska dekleta. Prav tako kot mestne so si tudi kmečke in druge vaščanke, največkrat na pobudo učiteljic ročnih del ter po vzorcih in opisih v ženskih revijah (npr. 146, str. 317), ročno vezle oblačila s t.i. narodnimi vezeninami. Prevladovali so rastlinski, s ploščatimi ali križnim vbodom vezeni motivi.

Podobna pričevanja, če navedemo za ilustracijo le nekatere, imamo iz raznih krajev Slovenije:

»Narodne vezenine so nosile v Krškem na obleki, okoli leta 1923 do 1928. Se spominjam, ko sem hodila dol na počitnice: belo krilo in bluzo s kratkimi rokavci iz šifon batista, vse je bilo narejeno z živimi barvami v pečkem vbodu. To so imele, ko so šle ob nedeljah popoldne na sprehod. Tam so bile same bolj mestne. Nosile pa so jih tudi na Polzeli, kmečke in druge. So bile vse slikane, vsaka je imela drugačno vezeno bluzo s križci, pečkim in stebličnim vbodom« (129).

»Punce v Krašnji in okolici smo imele okoli leta 1938 štikane bluze in tudi vezenino na belih kontinastih oblekah. Ni bilo denarja za boljše materiale. Ob nedeljah popoldne smo bile tako oblečene, pri šestnajstih, osemnajstih letih. Si se kar narepeni, češ da je to tvoje delo« (180).

»Bluzo z narodnimi vezeninami mi je naštikala okoli 1955. mama, da sem jo nosila za boljše, največkrat ob nedeljah, ko sem bila stara okoli štirinajst, petnajst let« (7).

Ponekod so nekatere ljubiteljice vezenja s svojim navdušenjem vzpodbudile še druge ženske, da so začele npr. pred dobrim desetletjem nositi oblačila, ročno vezena z narodnimi vzorci, in med njimi celo matere, da so tako oblačile tudi deklince pri

treh, štirih letih. Seveda le za posebno slovesne priložnosti, kot npr. v Vrhpolju pri Kamniku, za telovsko ali svetega rešnjega telesa procesijo, in ob novi maši (175).

Zanimivo je, kako te narodne vezenine, ki večinoma nimajo s starejšo ljudsko vezeninsko ornamen-

tiko prav nič skupnega, pomenijo v predstavah ljudi nekdanje »narodno vezenje«. Vsekakor je tudi v tem primeru očiten vpliv modnega in z njim povezanega obveščanja v zadevnih ženskih časopisih (146, str. 317) in tudi vzpodbujanja v strokovnih publikacijah (111, 122).

STANOVANJSKA IN DRUGA VEZENA OPREMA

Na nekaterih premožnejših in zvečine gorenjskih kmetijah so imeli vsaj že v začetku 19. stoletja in nekoliko pogostejše sredi 19. stoletja poleg navadne tudi z vezeninami okrašeno stanovanjsko opremo in drugo vezeno imetje. Tako pričajo sicer redki viri in nekoliko številnejši primerki posteljne opreme (rjuhe in prevleke za blazine) in druga, tj. za bivalne prostore in za nekatere posebne priložnosti namenjena oprema (npr. namizni prti, mrliške rjuhe, velikonočni prtiči ipd.).

Večinoma pa so imeli še vse 19. stoletje, v gospodarsko šibkejših in odročnejših krajih pa tudi prva leta po osvoboditvi celo na kmetijah, kaj šele v bajtarskih, gostaških ali viničarskih bivališčih skromno pohištveno in blagovno opremo. Poleg tega je marsikje izpričana vsaj še pred prvo svetovno vojno, ponekod pa tudi po osvoboditvi, nizka stanovanjska higienska raven. Le-ta vsekakor ni vzpodbujala k uporabi snažnih, z vezeninami okrašenih izdelkov, npr. namiznih prtov, posteljnih rjuh in zglavnikov. Zato so jih največkrat uporabljali le na premožnejših kmetijah, kot jih ponekod še danes, in sicer občasno ob posebnih priložnostih, npr. ob svatbi, smrti in ob večjih cerkvenih praznikih. Po pričevanjih za polpreteklo obdobje pa so si tudi tedaj, kot je ponekod v navadi še danes, izposojali vezeno opremo vsaj za ureditev mrtvaškega odra in prav tako opremo za previdenje umirajočega.

Kot smo že povedali, se je proti koncu 19. stoletja začelo širiti vsaj osnovno veziljsko znanje med vse družbene sloje. Postopoma sta se dvigali tudi bivalna raven in opremljenost stanovanj, čeravno so glede tega obstajale očitne razlike po posameznih območjih. K popolni stanovanjski opreми pa so sodile vsaj še v obdobju med obema svetovnima vojnama tudi razne vezenine. Z njimi so ženske, pa naj so jih uporabljale občasno ali stalno, nedvomno povečevale ne samo estetski videz in snažnost bivalnih prostorov, marveč tudi svoj ugled kot do-

bre gospodinje. To velja predvsem za večje kmečke domačije, nemalokrat pa tudi za bajtarske in gostaške domove, v katerih so skušale ženske vsaj na ta način zakriti »revščino«. Dostikrat pa so ostale želje po tem nepotešene, kot se še danes trpko spominjajo nekdanje bajtarice, saj je primanjkovalo denarja še za nujnejše izdatke, za hrano in obleko.

POSTELJNA OPREMA

RJUHE

K posteljni opreми sodijo ponekod tudi z vezeninami okrašene rjuhe. Predvsem ohranjeni primerki kažejo, da so bile na nekaterih premožnejših kranjskih kmetijah v rabi vsaj že od začetka 19. stoletja. Izvezene so bile večinoma z rdečo laneno ali bombažno nitjo v tehniki križcev in s prevladujočo največkrat močno preoblikovano rastlinsko ornamentiko ter so se uporabljale le za praznjo posteljno opremo. Z obveznim poučevanjem ročnega vezenja pa so se začele širiti po vaseh že pred prvo svetovno vojno in še pogostejše po njej z vezeninami okrašene posteljne rjuhe. Namenjene so bile predvsem za praznje dni, marsikje pa tudi za vsakdan in so bile praviloma vezene z belo bombažno nitjo in z najrazličnejšimi vbodi, ki posnemajo rastlinsko ornamentiko. Največkrat je bil kot del ornamentalne celote uvezen tudi monogram lastnice in redkeje zaporedna številka rjuhe.

V doslej znanem gradivu so znane posteljne rjuhe s konca 18. ali vsaj začetka 19. stoletja (92, str. 355). Dejstvo, da so bile postelje na kmetijah še v 19. stoletju zelo redke (še v zadnji tretjini 19. stolet-

ja je manj kot tretjina kmečkega prebivalstva spala na posteljah; 157, str. 21), navaja k domnevi, da so bile tedaj tudi vezene rjuhe še redke. V arhivskih virih 18. in 19. stoletja se rjuhe sicer omenjajo, vendar vse premalo nadrobno, da bi na tej podlagi lahko skleпали kaj več o morebitnih vezeninah na njih. Zato se o vezelih rjuhah natančneje poučimo šele po ohranjenih primerkih, ki izvirajo z območja nekdanje Kranjske, predvsem z Gorenjskega, in sodijo v prvo polovico ali sredo 19. stoletja. Na vseh znanih rjuhah, vezelih pred zadnjo tretjino 19. stoletja, je kompozicija vezenin in čipkastega, klekljanega ali kvačkanega traku, ki jih praviloma obroblija, urejena po enotnem načelu. Vezene in čipke so vedno razporejene v pasove, ki so nameščeni na eni in redkeje na obeh krajših stranicah rjuh (92, str. 357).

Motivika okrasnih, večinoma z rdečo prejico vezelih pasov na rjuhah 19. stoletja kaže rastlinsko ter ožjo cvetlično in redkeje tudi heraldično vsebino (92, str. 357). Vezenina na rjuhah iz domačega platna je izvedena v značilni geometrijski stilizaciji, ki jo pogojuje križni vbod po štetih nitih votka in osnutka (92, str. 356). V ploščatem vezenju izvedeni motivi na rjuhah s konca 19. stoletja in prav tako iz 20. stoletja so svobodneje oblikovani in sodijo praviloma le v rastlinski svet (92, str. 357). Namesto domačega platna je vezeno kupljeno bombažno blago.

Med vezeno stanovanjsko opremo, ki je bila del nevestine bale, so bile posteljne rjuhe ponavadi najštevilnejše. Prizadevnejša dekleta so si jih sama vezla, premožnejšim so jih hkrati z drugimi vezeninami naredile poklicne vezilje (44, 113). Po pričevanjih sodeč, vsaj v obdobju med obema svetovnjima vojnama skoraj ni bilo premožnejše neveste, ki ne bi imela v bali po ducat in tudi več vezelih rjuh. Posebej za balo namenjene rjuhe so vezilje rade označevale z monogramom lastnice in redkeje z zaporedno številko rjuhe. Po malce starejši šegi so bili monogrami in številke vezeni z rdečo nitjo, pri rjuhah iz 20. stoletja pa prevladuje tudi

pri monogramih, prav tako kot pri ostalem vezeninskem okrasju, belo vezenje.

PREVLEKE ZA BLAZINE

Uporaba zglavnikov in vezelih prevlek zanje je bila v drugi polovici 18. in tudi še po sredi 19. stoletja pokrajinsko in družbeno močno omejena. Ob praznih priložnostih so jih uporabljali podobno kot rjuhe le na redkih premožnejših in predvsem gorenjskih kmetijah. Daljše pravokotno krojene prevleke iz 19. stoletja so bile večinoma vezene s križnim vbodom in s črno volneno nitjo, prevladovalo je močno preoblikovano rastlinsko okrasje. V obdobju pred prvo svetovno vojno in še bolj po njej pa so se pod vplivom veziljskega poučevanja v šolah in modnosti vezene prevleke precej razširile tudi po vaseh. Okrašene so bile večinoma z belo rastlinsko vezenino in preprostejšimi vbodi in prav tako kot rjuhe so sodile v balo premožnejših kmečkih in drugih vaških deklet.

Hkrati z omenjenimi, vsakdanji ali pa le prazni rabi namenjenimi prevlekami so prihajali pogosteje v dvajsetih, tridesetih letih podobno kot po mestnih tudi po podeželskih stanovanjih v navado okrasni in z raznobarno nitjo vezeni zglavniki »kapricpouštri«. Poleg še vedno priljubljenih cvetličnih motivov so se pojavili tudi figuralni (živali, obrazi, hiše).

Najstarejše ohranjene prevleke za zglavnike sodijo v drugo polovico 18. ali začetek 19. stoletja. Po vsej verjetnosti so se tedaj zglavniki ali vsaj vezeni zglavniki uporabljali še zelo redko (92, str. 358) in omejeno na nekatere pokrajine.

Prevleke iz 19. stoletja so precej daljše od kasnejših. Dosegajo do 103 centimetre dolžine, široke pa so 44 centimetrov. Vezene so s križnim vbodom večinoma s črno, pa tudi z rjavo in redkeje z modro in rdečo volneno nitjo. Okrasne prvine, ki imajo še

sredi 19. stoletja enako kompozicijsko shemo, so razporejene v pasove, ki tečejo po ožji strani blazine, večinoma po pet skupaj z enakomernimi presledki.

Motivika okrasno vezenih pasov na zglavnikih kaže prav tako kot na rjuhah prevladujoče rastlinsko okrasje, izvedeno v tehniki križcev, le da je na zglavnikih večinoma do skrajnosti geometrizirano in podrejeno celoti. Zato so rastlinske in še posebno figuralne stilizacije, npr. motiv jelenčka, oblikovno največkrat težko razpoznavne.

Prevleke iz 20. stoletja pa nimajo več ornamentalne, barvne in deloma tudi oblikovne podobe prevlek iz 19. stoletja. Po obliki so to lahko še vedno podolgovate, vendar dosti krajše krojene prevleke, v navado pa so prišle tudi kvadratne prevleke. Prevladuje sicer rastlinska ornamentika, ki pa je izvedena v tehniki ploščate vezene in najpogostejše z belo nitjo. Še danes precej razširjene okrasne prevleke za blazine, na ležiščih, klopeh ali stoličih pa so večinoma kvadratne in vezene z raznobarno bombažno ali volneno nitjo. Poleg še vedno priljubljenih cvetličnih motivov nastajajo tudi fugalni, med njimi na primer domače živali, hiše, ljudje, obrazi itn. Poleg preprostejših vbodov so tudi zahtevnejši, med njimi v obdobju pred drugo svetovno vojno priljubljeni belo ali črno vezeri richelieu in gobelinski vbod s pestro paletjo živih, pa tudi zamolklih barv.

PREGRINJALA

Vsaj že v obdobju pred prvo svetovno vojno, pogostejše pa po njej, so bila v navadi v vaških premožnejših in uglednejših domovih (npr. pri gostilničarjih, mesarjih, trgovcih, usnarjih ipd.) vezena posteljna pregrinjala. Med obema svetovnima vojnima pa so bila zraven drugega vezene stanovanjskega imetja pogosto v balah kmečkih in redkeje tudi bajtarskih deklet (95).

Doslej znana vezena pregrinjala za eno ali dve postelji so največkrat oblikovno in tehnično preprostejši izdelki, če izvajamo zahtevnejše richelieu vezene. Vezanje prevladujoče rastlinske ornamentike, ki se kaže v raznih barvah bombažne prejice, pa je na razmeroma velikih površinah nedvomno terjalo precej truda.

Oprema za gosta na veliki kmetiji, Velike Lašče, po prvi svetovni vojni (rekonstrukcija)

MRLIŠKE RJUHE

Vsaj že sredi 19. stoletja so bile znane ponekod na Slovenskem tedaj na splošno verjetno še zelo redke rjuhe za okoli mrliškega odra, tako imenovane parne ali mrliške rjuhe. Med obema svetovnima vojnima, ko so ponekod mrliške rjuhe pomenile tako rekoč obvezni del ženske bale, pa se je opremljanje mrtvaškega odra s parnimi rjuhami razširilo. Marsikje, kjer še vedno leži mrlič do pogreba v domači hiši, pogrnejo okoli odra ročno vezene rjuhe, prav tako je še vedno precej v navadi, da si rjuhe po potrebi tudi izposojajo.

V Slovenskem etnografskem muzeju se je ohranila mrliška rjuha iz Domžal z letnico 1848. Vezena je z rdečo bombažno prejico in začetnicami Kristusovega imena v sredi, ki ga na vsako stran obdaja bordura lističev in grozdov, izvezena s ploščato vezeno po narisku.

Pripravljanje mrtvaškega odra, Sele pri Borovljah, leta 1985

Tudi druge mrtvaške rjuhe so vezene bodisi z rdečo, belo ali črno vezeno po predlogih, ki so bile narisane prav v ta namen in jih zato prerovalke niso po svoje predelovale.

Prav tako kot posteljne rjuhe so vsaj ponekod sodile tudi mrliške rjuhe v redni del tekstilne opreme nedvomno le premožnejših kmetij. Vsaj že v zadnji tretjini 19. stoletja so na primer imeli v Motniku mrliške rjuhe, s katerimi so obdajali mrliški oder, za nujni sestavni del nevestine bale (92, str. 358). Po poročilu iz leta 1885 je morala nevesta na Gorenjskem prinesiti na novi dom prt ali pregrinjalo za mrtvaški oder (136, str. 98). To potrjujejo tudi številna mlajša ustna pričevanja:

Mrliške prte je v Trebnjem in okoliških vaseh prinesla k hiši skoraj vsaka nevesta (51). V Moravčah so tiste, ki so imele dosti bale, imele tudi parne rju-

he za mrtvaški oder in na njih uvezen monogram IHS (167). V Velikih Laščah in okolici so imele neveste mrliške prte obvezno v bali še pred drugo svetovno vojno, pa čeprav niso bile premožne (105, 40). Z belim, luknjičavim »šlinganjem« okrašene mrtvaške rjuhe so po prvi svetovni vojni prinesle k hiši tudi dobrepoljske neveste. Pred prvo svetovno vojno in po njej jih je vezla Marija Drobnič (113, 115).

KUHINJSKA IN SOBNA OPREMA

BRISAČE

Raba vezanih brisač je bila nekoliko bolj znana šele v 19. stoletju. Prav tako kot druga vezena stanovanjska oprema je bila takrat gotovo omejena le na nekatera območja na Kranjskem. Podobno kot rjuhe so tudi brisače iz 19. stoletja vezene na obeh ožjih koncih z rdečo nitjo v tehniki križcev in z rastlinsko ali pogostnejšo geometrično motiviko. Okrasne brisače iz konca 19. in pogosteje iz prvih desetletij 20. stoletja so vezene po narisku, enobarvno ali v raznih barvah bombažne prejice.

Ohranjeni primerki starejših brisač kažejo z rdečo prejico vezene, tudi do 228 centimetrov dolge in 28 centimetrov široke izdelke, ki jih je še podaljševal pas klekljanih čipk na ožjih straneh. Na okrasnih brisačah je redkokdaj uvezena letnica in monogram lastnice, kot kaže tudi brisača iz bale Marije Rotar iz Črnuč pri Ljubljani, ki ima uvezeno letnico 1853.

Pod vplivom svetovanja v šolah, deloma pa tudi po podedovanih zgledih so se proti koncu 19. stoletja pojavile oblikovno in ornamentalno precej drugačne brisače. Predvsem so bile dosti krajše in širše, vezene po narisku in z vzorci, ki so jih uvajale tedanje ženske revije.

Vezene brisače, ki jih redkokje še uporabljajo, so imele tudi nekdanj predvsem krasilni namen. Na Gorenjskem so jih verjetno še sredi 19. stoletja obešali na steno zraven svete podobe, kadar so imeli v hiši na parah mrliča (92, str. 363). Na Kozjanskem, na primer v Lahovem grabnu, so jih obesili na obešalnik za brisače še v letih po drugi svetovni vojni le ob večjih cerkvenih praznikih: »Brisača z napisom, 'dobro jutro' je visela na obešalniku za brisače, ko sem bila stara šest let, leta 1935 je že visela tam. Vendar le za velike praznike. Roke smo si brisali pa v spodnjo brisačo, čez katero je visela vezena. Tam je bila nekaj dni; ko se je umazala, čeprav se nismo brisali vanjo, in so prazniki minili, jo je mama spet shranila.« (33).

Vezene brisače so uporabljali predvsem na premožnejših kmetijah in tudi v uglednejših obrtniških domovih za imenitnejše goste. »Štikane brisače so bile za boljše, če je prišel kakšen človek, da se je vanjo obrisal« (44).

NAMIZNI PRTI

Med blagovno opremo »hiše«, tj. osrednjega bivalnega prostora v kmečkih domovih, so se pojavili vsaj že v 17. stoletju tudi namizni prti. Redka pričevanja kažejo, da so bili proti koncu 19. stoletja nekateri med njimi tudi vezeni.

Med obema svetovnima vojnama so se namizni prti vsaj pri delu vaškega prebivalstva pogosteje uporabljali, vendar marsikje le ob večjih praznikih ali kvečjemu ob nedeljah. V sestavi blagovne kuhinjske in sobne opreme imajo v nekaterih kmečkih in tudi delavskih stanovanjih še vedno pogrnjene vezene prte. Snažni in zlikani prti delajo prav tako kot nekdanj praznje vzdušje in snažen videz. Po zaslugi pralnih strojev jih imajo v zadnjih letih na mizi tudi med tednom, ob nedeljah pa jih največkrat zamenjajo s svežim.

Za velik praznik pogrnjena miza na veliki kmetiji, Velike Lašče, 1985

V nedeljo popoldne na srednji kmetiji, Libna nad Krškim, 1985

Najstarejši in le z Gorenjskega znani prti izvirajo iz druge polovice 18. stoletja ali prve polovice 19. stoletja. Vezeni so z rdečo laneno nitjo na domačem platnu. Vezena teče bodisi po vseh štirih straneh prta ali pa le na dveh ožjih stranicah. Poleg rdeče je znana še rdeča in modra ter črna vezena v tehniki križcev po štetih nitih. Močno preoblikovani rastlinski motivi in geometrični liki so razporejeni v pasovih. Robovi prtov so zaključeni tudi s klekljanimi čipkami. Tako kot rjuhe so tudi prti vedno sešiti iz dveh pol platna in merijo od 80 do 60 centimetrov v kvadrat.

V obdobju med obema svetovnima vojnama se je po zaslugi v šoli pridobljenega veziljskega znanja raba preprosteje in umetelneje vezenih prtov močno razširila. Zlasti ob nedeljah popoldne, ko je bilo po kosilu že vse pospravljeno, so jih gospodinje ali pa možilna dekleta rade pogrnile na mizo v hiši ali kuhinji. Ponekod so prte, zlasti če so imele samo enega, gospodinje skrbneje hranile; prt so pogrnile na mizo samo za večje praznike, npr. o veliki noči, o božiču, za novo leto in vaško žegnanje: »Prt sem delala za na mizo leta 1935. Na mizi je bil samo za večje praznike, veliko noč, božič in novo leto« (33). »Večji prt za na mizo sem delala okoli leta 1935, tam v Dekanih, kjer sem služila. Tudi še zdaj ga pogrnem na mizo samo za večje praznike, to je veliko noč, božič in če je poroka« (22). »Sem si prt naredila zato, da sem imela, kadar smo šli jest, rob za pogrniti, za boljše ljudi in za boljše praznike je bil večji rob, ko je bilo žegnanje in so prišli sorodniki, sicer pa manjši« (13).

STENSKI PRTI

Varovanje in hkratno okraševanje sten s stenskimi vezenimi prti je prišlo v navado razmeroma kasno. Precej splošno pa je bilo razširjeno že dobro desetletje pred drugo svetovno vojno. Ponekod visijo taki prti v kuhinji ali sobi še danes, večinoma pa jih imajo ženske, kot spomin na svoje ročno delo spravljene v omarah.

V zasebnih in muzejskih zbirkah je znanih precej tako imenovanih kuhinjskih stenskih prtičkov »kuharic«, ki so jih gospodinje obešale k štedilniku, nad klopjo s posodo za vodo, pred ustje peči in druge odprtine v stanovanju. Na stene pri posteljah otrok in odraslih pa so prav tako obešale stenske vezene prte »vandšonarje«, kot jih tu in tam še zdaj. Pričevanja starejših žensk o nekdanji uporabi stenskih prtičev so si največkrat močno podobna, na primer: »Mi smo jih imeli včasih vse polno, bili so na stenah, npr. kuharica, stenski prt nad posteljo. Prtički so bili na stenah non stop. Umazane smo oprali, zlikali in dali nazaj« (33). Po pričevanju s Krašnje pa so »imeli prte na steni v kuhinji od velike noči do vseh svetih. Nato smo jih sneli, ker je bilo pozimi v kuhinji preveč soparno. Smo prt oprali in dali gor, je bilo nekaj prazničnega« (180). Kuhinjski in stenski prtiči so oblikovno in tehnično preproste, večinoma z rdečo ali modro prejico vezene vezene. Zlasti »kuharice« imajo največkrat uvezene sladkobne figuralne motive, ki so jih vezile prerisovale iz srednjeevropskih vzorčnih predlog ali pa so kupovale že predtiskane prtiče s pri-

Stenski prt „kuharica“, Predgrad pri Starem trgu ob Kolpi, okoli 1935 (iz zbirke SEM)

ljubljenimi motivi, npr.: ženske, ki stoji za štedilnikom in kuha, moža in žene, ki sedita za mizo, mlina na veter, Holandke in Holandca, palčkov, deklice in fantiča itn. Ženske so jih izbirale po svojem okusu in potem tudi z velikim veseljem vezle. V skladu z nekdanjimi predstavami o skrbni gospodnji in urejenem domu so bili tudi napisi, ki so bili največkrat pridruženi ostali motiviki (gl. str. 49). Na sobnih stenskih prtihi je pogostnejša različna rastlinska motivika, ne manjkajo pa tudi figuralni motivi, npr. priljubljenega lovca, jelenov in palčkov, hkrati z ustreznimi napisi.

POLJSKI PRTIČI

Ob nekdanjih, zavoljo ročnega dela dolgotrajnejših delih, npr. ob spravilu krme in ob žetvi, so se domači, najeti dninarji ali naprošeni delavci mudili na njivah in travnikih tudi po pol dne in več. Zato so kmečke gospodinje, dekla ali ena izmed hčera, če so bile pri hiši, nosile delavcem malico ali kosilo na njive in travnike. Ponekod je bila navada, da so jerbas ali košaro, zlasti snažnejše gospodinje, pregrnile z vezanim prtičem. Podobno se ponekod vidi še zdaj, če si nesejo hrano s seboj za nekajurno delo ali če gredo delat na bolj oddaljen svet.

Ohranjeni prtiči so praviloma kvadratno krojeni na belem lanenem platnu ali pogosteje na bombažnem blagu. Večinoma so bili vezeni v obdobju med obema svetovnima vojnama, ko je bilo pokrivanje hrane z vezanim prtom ponekod razširjeno.

Cvetlična in s preprostimi vbodi vezena motivika priča, da so jih ženske največkrat same vezle po tedanjih predlogah z raznobarvno prejico.

Ko so prišle na njivo ali travnik, so nekatere prt pogrnille tudi na tla, da so nanj zložile hrano in pribor, druge spet so v ta namen nesle s seboj pisane ali že sprane vezene prte. Vsaj tako govorijo ustna pričevanja, med njimi npr.:

»Ko so ženske nesle hrano na polje, so jo pokrile s platnenim in s križci ušitanim prtom ali pa s kako drugače vezanim« (167). »Ko sem nosila južino na njivo še po tej vojni, npr. koscem, do kosilnice leta 1967, sem jo nesla v jerbasu in ga pokrila s štitanim robom. Potem sem na njivi pogrnila rob na tla« (13). »Malo bolj sprane, zamolkle prte smo pogrnile na tla, z lepšim, vezanim pa smo pogrnile košaro, ko smo nesle delavcem južino ali kosilo. Še po tej vojni so nekatere tako nosile« (180). »Ko so šle včasih na polje, so nesle s seboj prt in ga potem pogrnile po tleh, da so nanj postavile posodo. To je ob košnji, žetvi, pletvi. Zdaj, odkar so mašine, že 15 let ne nosijo več na njivo« (9).

RAZNI VEZENI KOSI STANOVANJSKE OPREME.

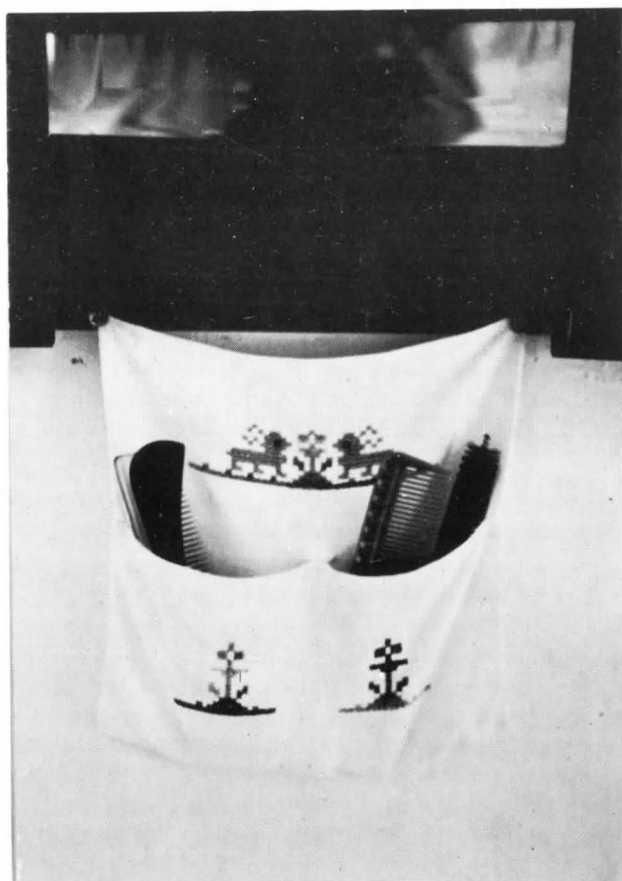
Med vezanimi, ki vsaj pri podeželskem prebivalstvu niso dosti starejše od 20. stoletja, so še nekateri redkeje vezeni in večinoma manjši izdelki, s katerimi pa so skušale prizadevnejše ženske olepšati stanovanje. Največkrat so to posamezni ali pa h kuhinjskim in sobnim garnituram spadajoči kosi. V nekaterih kmečkih in delavskih stanovanjih jih videmo še danes.

Ponekod, kjer imajo v kuhinji še starejše, zasteklene kredence, isto velja tudi za sobne omare in omarice, nekatere ženske po starejši, nekdanji tudi pri meščanih zelo priljubljeni navadi nameščajo na police okrasne vezene trakove »poličnike«.

Z manjšimi prti so še v času po osvoboditvi, danes pa le še malokje, ženske ponekod prekrivale tudi stole, pručke in zaboje za kurjavo. S prti in prtički in med njimi s podolgovato krojenimi tekači »laurfarji« ali z »miljejem« (tako so ga ponekod imenovali ne glede na vezilsko tehniko) so bile nekdanji marsikje, danes pa že redkokje pogrnjene tudi sobne in kuhinjske mizice in predalniki, dalje noč-

ne omarice, šivalni stroji ipd. Tu in tam imajo seveda le gospodinje, ki si tudi na ta način prizadevajo za snažnejši videz stanovanja, s prtički zastrote tudi odprtine pod pečjo (40, 158) in druge zidne vdolbine (34).

Vrečice za shranjevanje glavnikov in krtač za čiščenje obleke, ki so bile še po prvi svetovni vojni precej v navadi, imajo danes na steni v kuhinji, sobi ali kopalnici le še ponekod. Naj še omenimo, da so

Vrečka za glavnike in krtače, Negastrn pri Moravčah, 1984

Polica z radioaparatom, Libna nad Krškimi, 1985

predvsem pri premožnejših hišah imele gospodinje, kot se lahko prepričamo še danes, skrbno shranjene vezene serviete za boljše goste. K njihovi postrežbi je sodil tudi pladenj, pogrnjen z vezanim prtičem (50). Končno so bile viseče ali stoječe svetilke, kot se poredko vidi še danes, še med obema svetovnima vojnoma marsikje ozaljšane z vezanim prtičem (67, 44, 126).

Vsekakor pričajo omenjene vezenine, kjerkoli so še v rabi, o prizadevnejši gospodinjji, seveda če so skrbno oprane in zlikane, porumenele in zaprane pa pričajo le o nekdanji navadi uporabe vezenin in povečujejo zanemarjenost stanovanja.

Polica za rože, Libna nad Krškim, 1985

Del kuhinje z vezenimi prtički na srednji kmetiji, Karlovica, 1985

NABOŽNA OPREMA

PRTIČI ZA HIŠNI KOT, HIŠNE OLTARČKE IN JASLICE

Kot kažejo dosedanje raziskave, sodi ureditev bogkovega kota z razpelom in nabožnimi slikami nad mizo v hiši nekako v začetek 19. stoletja (92, str. 246). Navada se je vsaj že konec 19. stoletja splošneje razširila po slovenskem ozemlju, razen

Kot v hiši velikega kmeta, Velike Lašče, 1985

Prtiček za božkov kot, Krašnja, pred drugo svetovno vojno (Iz zbirke SEM)

Hišni oltarček, na manjši kmetiji, Velike Lašče, 1985

na Primorskem. Hkrati s takšno ureditvijo pa so se verjetno pojavljali okrasni in med njimi tudi z vezeninami okrašeni prtiči. Skupaj z bogkovim kotom jih vidujemo pri vernih družinah marsikje še danes.

Enake, tj. pravokotno krojene prtičke, so vsaj že proti koncu 19. stoletja dajali ponekod na Gorenjskem, Dolenjskem in Štajerskem pred jaslice in v obdobju pred drugo svetovno vojno tudi k hišnim oltarčkom. Ponekod je navada živa še danes, kot kažejo npr. pričevanja s Štajerskega in Dolenjskega.

Najstarejši v muzejskih in zasebnih zbirkah ohranjeni prtiči sodijo v konec 19. stoletja in izvirajo večinoma s Kranjskega in Koroškega, redki tudi iz drugih pokrajin. Vezeni so večinoma z rdečo ali modro bombažno nitjo, na Koroškem tudi s pisano volno, s preprostimi veziljskimi tehnikami in prevladujočo rastlinsko ornamentiko. Medtem ko so letnice le redkokdaj uvezene, pa so priljubljena kratka nabožna besedila ter Kristusov in Marijin monogram.

Vsaj ponekod je še v navadi, da gospodinje, ki imajo več takšnih prtičkov in še vedno urejajo hišni kot, prtiče tudi večkrat menjavajo, nekatere tudi glede na razna cerkvena obdobja, tj. božično, velikonočno in majsko. Druge pa kar tako, da »je sprememba, dam gor enkrat enega, enkrat drugega, za pred jaslice pa imam samo tistega z napisom: Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem« (127). »Kraljica majnika, prosi za nas, smo zamenjali v mesecu maju« (180).

VELIKONOČNI PRTIČKI.

Vezena pregrinjala za jerbas ali košaro z velikonočnimi jedili imenujemo velikonočni prtički. Vezeni z raznobarvno volneno vezeno ali samo z rdečo bombažno nitjo so znani nekoliko pogostejše od srede 19. stoletja dalje predvsem s Kranj-

skega in Koroškega. Ker so namenjeni le za enkratno uporabo na leto, so vedno dobro ohranjeni, čeravno so se tudi izročali iz roda v rod. V obdobju med dvema svetovnima vojnoma se je raba vezennih prtičkov zelo razširila, pri vernih družinah tudi še danes ni zamrla. Po pričevanjih sodeč pa je velikonočni prtiček eden izmed vezennih kosov, ki ga

Dekle z večje kmetije na poti od velikonočnega blagoslova, Negastrn pri Moravčah, 1985

Velikonočni prtiček z letnico 1856, Gorenjsko (Iz zbirke SEM)

imajo v nekaterih pokrajinah ali območjih (npr. na Gorenjskem, Dolenjskem, v Prekmurju itn.) skoraj v vsaki vaški hiši.

V muzejskih zbirkah in pri zasebnikih ohranjeni prtiči so kvadratno oblikovani in merijo tisti za prekrivanje jerbasov od 60 do 80 centimetrov, za prekrivanje košaric pa okoli 50 centimetrov. Doslej najstarejši znani velikonočni prtič iz 18. stoletja izvira s Koroškega. Drugi, dostikrat tudi z letnicami datirani prtiči (npr. 1834, 1837, 1848), pa so bili v rabi v raznih krajih na Gorenjskem, Dolenjskem in Štajerskem.

Po vsej verjetnosti so prevzele vezilje kompozicijsko shemo in okrasne sestavine, ki so izvezene z rdečo, modro, zeleno ali drugačno barvo, s cerkve-

Miza z velikonočnim, za blagoslov pripravljenim „žegnomo“ na veliki kmetiji „pri Klemenu“ (G. Pijavško 8, Krško)

nih prtičev. Zraven rastlinskih prvin, to je cvetlic, plodov in lističev, je pogostejša v 19. stoletju tudi značilna ikonografija, ki ustreza velikonočni rabi (92, str. 369). Pri starejših je največkrat uvezen Jezusov monogram, pri mlajših pa velikonočno jag-nje.

Tako kot v preteklosti katoličani še dandanes največkrat nosijo jedila k velikonočnemu blagoslovu. Zlasti v preteklosti pa so se skušale poleg premožnejših tudi revnejše vaščanke postaviti s tem, da bi imele košaro prekrito s čim lepše vezanim prtom: »Včasih smo hotele imeti nove jerbase za veliko noč, potem pa tudi katera bo imela lepši prt, katera bolj okrašenega. Smo bili včasih bolj zabutani ljudje, lepo smo pa radi imeli« (180).

PRTIČI ZA OBČASNE OLTARJE.

Vsaj že na začetku 20. stoletja so začeli ob nekaterih rimsko-katoliških s procesijo oznamovanih praznikih (npr. telovo, rešnje telo) med okni kmečkih hiš in bajt delati občasne oltarčke ali pa postavljati prav tako le občasne oltarje ob poteh, po katerih se je vila procesija. Za lepši videz oltarja so poskrbeli tudi s tem, da so poleg razpela ali nabožne podobe pognili na okensko polico oziroma na mizo ali pred mizo z vezenjem okrašen prt. Podobne navade imajo še danes v Tuhinjski dolini, Zgornjesavski dolini in drugod.

Ohranjeni prtichi iz 20. stoletja, ki se obešajo k okenskim policam, so praviloma pravokotno krojeni in okrašeni s pisano rastlinsko motiviko, bodisi ob spodnjem robu ali pa ob vseh robovih. Nekateri imajo v sredi tudi napis ali monogram. Večji prtji za občasne poljske oltarje so prav tako znani šele iz 20. stoletja in okrašeni večinoma z raznobarno vezenino na belem bombažnem blagu. Motivika je prav tako rastlinska in enakomerno, v šopkih ali obrobni pasovih razporejena po pravokotno krojenem prtju.

Pripravljanje poljskega oltarja za procesijo rešnjega telesa, Vrhoplje, 1984

Največkrat imajo v kmečkih, pa tudi v delavskih hišah le v ta namen vezene prte in se zategadelj uporabljajo kvečjemu enkrat do dvakrat na leto. Tako kot nekatere druge vezenine se tudi ti prtichi uporabljajo po več desetletij (132, 9, 126). Ponekod pa uporabljajo v ta namen tudi velikonočne prtiche in prtiche za previdenje (95).

Ratečanka pripravlja oltarček za „pranganje“, 1975

PRTIČI ZA KAPELICE.

Graditev zasebnih ali skupnih vaških kapelic, ki so jih večinoma v znamenje zahvale postavljali vaščani blizu domačije ali blizu naselja, ne sega dosti dlje v preteklost od 19. stoletja (92, str. 105). Okraševanje kapelic z vezanimi prtichi, ki jih tu in tam še danes stalno ali občasno nameščajo v kapelice, pa je očitno še mlajše.

Če moremo verjeti izročilu, drugih pričevanj pa tako ni na voljo, so vsaj že proti koncu 19. stoletja

Notranjščina Osojniške kapelice z vezanim prtom, okoli 1930, Gorjane pri Podsredi

lastniki kapelic, ki so bili na splošno le premožnejši kmetje ali skupina kmetov, ponekod dajali v kapelice tudi z ročnim vezanjem okrašene prte. Tako kot pričajo ohranjeni, vendar mlajši prti, so bili največkrat pravokotno krojeni, v merah mize v kapelici ali pa v merah dolžine mizne police in okrašeni z bolj ali manj skromno vezeno. Zraven prevladujočih rastlinskih okraskov pa se na nekaterih prtičkih vidi-jo tudi kratki nabožni napisi in Jezusov ali Marijin monogram.

Da se prtiči ne bi prehitro umazali in poškodovali ali pa da jih ne bi kdo ukradel, je še danes navada, da ženske nameščajo prtiče v kapelice le na nekatere praznike dneve. »Na sv. rešnjega telesa dan, ko je procesija, damo še zdaj prtiček v domačo kapelico, tudi gostilničarka ga da v svojo kapelico« (9).

OPREMA ZA PREVIDENJE.

Kadar želi bolnik prejeti obhajilo ali poslednje maziljenje, še danes pokličejo duhovnika in pripravijo v ta namen mizico, ki jo skrbno pregrnejo s tremi največkrat vezanimi prtiči in nanje postavijo predmete, ki sodijo k takšnemu rimskokatoliškemu obredu. Previdevanje bolnika in umirajočega je bilo znano v rimskokatoliškem obredju že od vsega začetka. Vezena oprema za mizo, na katero so domači postavili križ, blagoslovljeno vodo in sveče za duhovnika, ki je prišel previdevat bolnika ali umirajočega, pa se je začela uveljavljati najbrže šele od srede 19. stoletja dalje.

Pogrnjena miza ob varovanju umrlega, na manjši kmetiji, Velike Lašče (rekonstrukcija), 1985

Doslej najstarejši znani in vezeni prt za previdevanje je iz leta 1842, kot priča uvezena letnica. Vzorec je rastlinska ornamentika, vezena z rdečo in belo bombažno prejico. Del vezenega okrasja so tudi začetnice Kristusovega imena IHS. V muzejskih zbirkah in številneje po kmečkih in drugih vaških domovih so ohranjeni podobni in drugačni, prav tako večinoma s preprostimi veziljskimi vbodi okrašeni prti zraven prtičev, ki prav tako sodijo k tej opremi. Med njimi je na primer še manjši in prav tako vezen prtiček, na katerega postavijo omenjene predmete in največkrat tudi prtiček za pručko, na katero poklekne duhovnik: »Ko pride gospod obhajati, pogrnejo lep rišelj (si eden drugemu iz-

posojajo), eden je tudi spredaj in na pručki, kjer kleči« (167). In še podobni pričevanji: »Prtovi, ko pride gospod z Bogom, so trije prti: Marija prosi za nas je spredaj pri mizi« (187). »Ko pride gospod obhajati, morajo biti trije prti za čez mizo, dva sta zgoraj, eden je spredaj. Ima napis. Nato dajo na mizo še križ in en prt čez pol mize, drugega pa čez celo« (10).

Ponekod na Pivki so še pred poldrugim desetletjem uporabljali iste prte ob prvih petkih: »Vsak prvi petek sem do leta 1967 pripravila v hiši oltarček in molila za srečno zadnjo uro, ko sem dala na mizo najprej bel prt, potem en štikani prt in spredaj še bel prt« (134).

NEKAJ PRIMEROV VEZENE STANOVANJSKE OPREME PO POSAMEZNIH DOMOVIH

Iz več vzrokov je nekdanja stalna ali občasna raba vezenin večinoma že kmalu po osvoboditvi začela zamirati. Zanimivo pa je, da marsikje ženske lastnoročno vezene ali podedovane vezenine še vedno skrbno hranijo, ker jim pomeni ročno delo posebno vrednoto. Tudi tiste, ki so izprane in raztrgane vezenine že zavrgle, se največkrat včasih kar z neumljivo natančnostjo spominjajo, kakšne vezenine so imeli nekdanj pri hiši. Vsekakor pa morebitne zbirke vezenin, ki jih imajo pri tej ali oni hiši, še zdaleč ne pričajo tudi o njihovi dejanski uporabi. Le-ta je bila odvisna od gospodinje, od njene prizadevnosti, od njene želje po urejenem stanovanju. Nekaterne ženske so npr. del vezene stanovanjske opreme, ki so jo nemara celo same skrbno izvezle, raje imele shranjeno v omari, kot pa da bi jo uporabljale, kar je pomenilo dodatno delo s pranjem, likanjem in morebitnim škrobljenjem.

Zbirke raznih vezenin hkrati z dodatnimi podatki o vezeninah, ki so jih uporabljali pri hiši, pa dajejo stvarnejšo podobo o dejanski rabi vezenin po posameznih kmečkih in nekmečkih domovih.

– Kmečka gospodinja iz Fučkovcev v Beli krajini je uporabljala in deloma še uporablja tole vezeno opremo: šest rjuh in prav toliko namiznih prtov, prt za predalnik in milje, 2 prtčka za cvetlično stojalo, 2 prtčka za nočno omarico, 2 stenska prta, vezeno posteljno pregrinjalo (13).

– Gospodinja z manjše kmetije v Studencu pri Trebnjem hrani: 2 vezeni posteljni pregrinjali, 2 namizna prta, 2 prevleki, 2 brisači za gospoda, ko pride obhajati, mrliške rjuhe in opremo za previdevanje. Razen mrliških prtov, ki jih je podedovala po mami, je vse sama izvezla (51).

– Gospodinja in orožnikova žena iz Mokronoga je uporabljala te vezene izdelke: garnituro posteljne-

ga perila, kakšnih pet vezelih namiznih prtov, zavese, podolgovate prte za dnevno sobo, okrasno prevleko za blazino, 2 »kuharici«, vezeno brisačo, če je npr. prišel zdravnik (164).

Gospodinja z male kmetije, ki je hodila v šolo na Videm v Dobropoljah, si je okoli leta 1929 izdelala tele vezenine, ki jih uporablja še danes, kolikor se niso raztrgale: 10 prtčkov za kuhinjsko omaro, 12 prevlek za odeje, 12 prevlek za blazine, 8 namiznih prtov (70). Gospodinja s srednje kmetije v Podorehu pri Moravčah še vedno uporablja te vezenine: prtček za v kot, ki ga je izdelala leta 1939, prtček z napisom IHS, ki ga je naredila leta 1970 in ga da v kot ob veliki noči, prtček za jaslice (uporabi ga o božiču), prt za šivalni stroj, prtček za hladilnik, prtček za prekrivanje odprtine pri peči in 4 prte, ki jih pogrne na mizo ob nedeljah. Hrani pa še rjuho iz domačega platna z rdečo vezenino, ki jo je podedovala po stari materi, rojeni leta 1820 (135).

Hči klobučarja in župana iz Moravč je sama izvezla in uporabljala v družini poročene sestre, pri kateri je živela: 6 brisač, velikonočni prtček, prt za prekrivanje jerbasa z malico, prtček za kredenco, 6 vezelih prevlek za blazine, 6 prevlek za odeje, 3 prevleke za pernice, 1 velik namizni prt za 12 oseb, 12 servietov, 3 namizne prte in zavese (15).

Na veliki Rostoharjevi kmetiji »Pri Klemenu« na Gornjem Pijavškem je vezlo poleg gospodinje in matere Marije še njenih šest hčerk (Slava, Pepca, Štefka, Pavla, Fanika in Iva) ter svakinja Dragica. V zbirki družinskih vezenin, ki so bile izdelane večinoma med svetovnima vojnoma, je 75 kosov. Štefka Rostoharjeva jih je natančneje takole opisala: 1. Prt z motivom »grozd – klas«. Ker se je naša družina preživljala s kmetijstvom, je mama izrazila željo, da bi rada imela prt, ki bi predstavljal našo dejavnost. Učiteljici ročnega dela sem to povedala in dala mi je vzorec, mama pa je kupila platno. 2. Prt,

ki sem ga vezla v osnovni šoli leta 1936, smo uporabljali, kadar so prišli na obisk sorodniki. 2. Prt »rdeči nagelj – ažur«. V meščanski šoli leta 1939/40 je bila v programu ročnega dela tehnika narodnega vboda. Vzorec sem izbrala v prilogi ročnega dela. V Ljubljani je mama kupila najboljše blago za vezenje. Poleg prta je bilo iz istega blaga in istega vzorca vezeno še posteljno pregrinjalo. Žal ga je vzel po letu 1941 eden izmed Nemcev in odnesel na Dunaj. 3. Prt z nageljem. Naredila sem ga leta 1946 iz vreče, v kateri je bil shranjen sladkor. Takrat ni bilo drugega blaga. 4. Prt s šopki nežnega cvetja. Teta iz Amerike mi je poslala prejice najlepših nežnih barv. Spet sem nekje dobila vrečo, z močnim lugom odstranila napis in odtisnila na vrečevino vzorec. Prt sem vezla leta 1947. 5. Prt z vezenino in čipko. V letu 1947/48 sem vezla prt, prav tako iz vreče, v kateri je bil poprej sladkor. Na mizi v kuhinji smo ga potem imeli vsak dan po kosilu. 6. Prtiček »srajca s črnimi pikami«. Leta 1941, po kapitulaciji stare Jugoslavije so vojaki odvrgli srajco. Na cesti sem pobrala belo šrajco in jo prinesla domov. Razmišljala sem, kaj bi naredila iz nje. Odrezala sem zadnjo stran hrbta, poiskala vzorec, ga odtisnila, kupila črno prejico in izvezla prtiček. Največkrat smo ga rabili za pogrinjek. 7. Prtiček z balonastimi venčki. Vezla sem ga samo ob večerih leta 1948. Z njim smo pokrili taso, če je prišel kdo na obisk in smo mu ponudili prigrizek. 8. Krušni prtiček z rožicami. 9. Krušni prtiček s križci. Za oba prtička, ki sem jih delala v prostem času leta 1946, je poslala prejico iz Amerike teta Mici. 10. Prtiček z diagonalno vezenimi cveticami. Vezla sem ga kmalu po vojni, dali smo ga čez stol poleg umivalnika, da je bilo lepše. 11. in 12. Prtička za nočni omarici, delala sem jih v osnovni šoli leta 1931. 13. Prtiček za pod vazo s tremi cveticami. Odpovedala sem »randi« s fantom in se potem zaprla v sobo, v enem večeru je bil narejen, leta 1947 je bilo. 14. Nedokončan prtiček. Imela sem košček blaga in prejico. Zdi se, da sem imela premalo veselja z njim in premalo volje, zato je ostal nedokon-

čan. 15. Prtiček »vrtnica za oficirja«. Po kapitulaciji stare Jugoslavije leta 1941 sem našla na tleh med ostalimi odvrženimi stvarmi belo oficirjevo kapo. Kaj bi s kapo? Nič. Zato sem fino blago, ki je prekrivalo zgornjo stran kape, izrezala, na blago sem odtisnila vrtnice. Vezla sem jih z največjo natančnostjo. Prtiček sem potem dajala pod vazo. Brisača »Bela krajina«. Na pristno platneno belokranksko brisačo sem v šoli leta 1933 izvezla borduro z narodnim vbodom in monogram. 16. Brisačo uporabljam za brisanje rok v kopalnici. 17. in 18. Blazini z vložkom v tehniki luknjic in rišeljaja. Delala sem jih v šoli leta 1936. 19. Blazina »rišelj oval« spada v ročna dela starejše generacije. Vezla jo je moja teta okrog leta 1920. 21., 22., 23. Serviete za zajtrk je prav tako vezla moja teta. 24. Predpasnik za kuharico. Nosila ga je moja mama, kadar so prišli na obisk sorodniki ali ob večjih praznikih. K hiši ga je prinesla za balo leta 1923. 25. Kuhinjska servieta z monogramom R(ostohar) Š(tefka). Po zgledu mame sem tudi jaz kot mlado dekle pripravljala balo in jo opremila z monogramom. 26. Družinski album. Hotela sem imeti album v izvirni slovenski obliki. Na platno sem leta 1950 zvezla borduro s križci. 27., 28. Robčka z monogramom. Vezla ju je moja mama, še kot dekle z velike kmetije. Učila se je pri sestrah de Notre Dame. Moji plemeniti mami se moram zahvaliti za to kar sem, za vse lepo, tudi za veselje do vezenja. 29. Prtiček rišelj za velikonočni jerbas. Pri hiši je ostal od prejšnje generacije. Vezan je bil po prvi svetovni vojni. 30. Prtiček s srčki z napisom Ave Marija. Vezla ga je sestra Pepca ob večerih pri petrolejki, leta 1937. Namestili smo ga v kot pred jaslice in v bogkov kot. 31. Zavesa »tri gracije«. Vezla jo je Pepca v letih 1935/36, ko je bila v osmem razredu osnovne šole v rišelj vzorcu. 32., 33. Blazini z luknjicami so iz bale moje sestre Pepce, delala ju je okoli leta 1936. 34. Prt z vrtnicami. Vezla ga je sestra Fanika okoli 1948, ob nedeljah popoldne na vrtu. Pregrinjali smo ga v sobi čez »mentrgo«. 35. Prt za perilno omaro. Delala ga je okoli leta 1948 sestra Fanika ob zimskih

večerih, z narodnim vbodom, ko je obiskovala gospodinjsko šolo v Šentjerneju pri šolskih sestrah. Pogrnjen je bil na mizi v spalnici. 36. Prt z marjetami. Delala ga je Fanika leta 1951. 37. Rjuha iz doma pridelanega platna z uvezenim monogramom RF. 38. Prt »partizansko cvetje«. Spomladi leta 1942 je sestra v kuhinji vezla prt. Mož je bil na dvorišču in tedaj sta k njemu prišla dva aktivista, dva partizana. Ta prt jo vedno spominja na prvo srečanje z našimi borci, ki so jih kasneje večkrat obiskali. 39., 40., 41. Zavesa z rdečimi nagelji. Leta 1932 je bila sestra Slava še doma in ob prostem času, največkrat ob petrolejki, je vezla zavesa za dnevno sobo. 42. Posteljno pregrinjalo »rože s kockami«. Prt je vezla v letu 1933/34. 43., 44., 45., 46. Prevleke za blazine: rišelj, luknjice in monogram S(lava) R(ostohar). 47. Prtiček za velikonočni jerbas. Slava ga je delala leta 1935. Z njim smo pokrili jerbas z velikonočnimi dobrotami, prej ko smo jih nesli k velikočnemu blagoslovu »žegnu«. 48., 49. Prtička za krušno košarico, dajali smo jih tudi pod vazo. 50., 51., 52., 53. Stenski prti »kuharice«: Martinova gos, Kuharica pri štedilniku, Janko in Metka, Kuharica s kavnim lončkom. 54., 55. Poličnika za police v kuhinjski omari. Vezla ju je Draga Rostohar po prvi svetovni vojni. 56. Rišelj prt za

pod vazo, prav tako vezen po prvi svetovni vojni. 57. Namizni prt, vezla ga je teta Dragica po prvi vojni. 58., 59. Sobni zavesi s črnim rišeljem. Okoli leta 1920 ga je vezla teta Dragica. 60. Podolgovat prt za predalnik. Vezla ga je Dragica. 61. Prevleka za blazino z monogramom D R. 62. Spalna srajca s spomladanskimi cveticami in monogramom D R. 63., 64., 65. Prtički za nočne omarice z belo vezeno, vezla jih je Dragica. 66. Vezen prt za čez kmečko skrinjo. Vezla ga je mama okoli leta 1920 v gospodinjski šoli v Šmihelu. 67. Poletna bluza z modro vezeno. Vezla in nosila sem jo za večje praznike k maši okoli leta 1938. 68. Poletna, s križci vezena bluza za k maši. Vezla jo je Pepca leta 1934. 69., 70., 71., 72. Prtički za nočne omarice, okoli leta 1920 jih je vezla mama. 73. Podolgovat prt za čez mizo ali komodo z belim rišeljem. Vezla ga je Dragica okoli leta 1920. 74. Žepni robec z monogramom N S. Vezla ga je okoli leta 1900 stara mama Neža Selak. 75. Torbica z narodnim vbodom. Okoli leta 1927 jo je vezla Slava. Nekdaj so bile trgovine odprte tudi ob nedeljah dopoldne. Ko smo hodili v Krško k maši, smo se mimogrede ustavili tudi v trgovini. Zato smo imeli s seboj praznjo nakupovalno torbico, da smo dali vanjo kupljeno robo « (137 b).

VEZENINE V BALI

V zapisnikih bal iz 19. in 20. stoletja, ki so bili natančneje sestavljeni le za premožnejše neveste, se omenja poleg oblek tudi perilo (39). Vendar podatki o morebitnih vezeninah na obleki in stanovanjski opremi večinoma manjkajo. Zato največkrat le na podlagi pripisanih cen domnevamo, da je bil kakšen kos tudi vezen (39). O različnih vezenih oblačilih in opremi v bali slovenskih nevest pa pričajo številni ustni podatki in ohranjene zbirke bal izpred prve in druge svetovne vojne. To je bilo tudi obdobje, ko je bilo na Slovenskem precej v navadi, da so si dekleta pripravile in so potem kot neveste pripeljale na novi dom vezeno telesno perilo in razno stanovanjsko opremo. Med njimi so bile ne samo neveste z večjih, ampak tudi z manjših kmetij. Vsaj skromno in tudi vezeno balo so si pripravile tudi bajtarske. V primerjavi s kmečkimi, katerim so balo kupili starši, so si jo bajtarske in gostaške hčere prislužile z dninami po kmetijah, pri nekaterih javnih delih ali z udinjanjem po kmetijah, gostilnah in pri drugih obrtnikih.

V obdobju pred prvo svetovno vojno in tudi še nekaj let po njej, ko je bilo v navadi, da so premožnejšim kmečkim hčeram dali »šivat balo k poklicnim šiviljam in veziljam«, so bile zategadelj skoraj na vsakem območju, v vsaki fari vezilje, ki so delale po naročilu, prav tako, kot so delale za kmečko prebivalstvo že v 19. stoletju (112, str. 119).

Posplošene podatke o vezeninah v bali, ki temeljijo na številnih ustnih pričevanjih (94), ponazarjamo še z nekaterimi stvarnimi opisi bale: »Za balo sem si po prvi svetovni naredila šest rjuh in tudi prte in prtiče. Moža sem morala čakati osem let, ni dobil prej dovoljenja za poročit (bil je v žandarmerijski šoli), pa sem si medtem izvezla balo (164). Včasih je bila moda, da se je cela vas pripravljala na balo. Nisem bila bogata, a sem si vseeno izvezla 2 kap-

ni, 4 prevleke za blazine, 2 prta in 2 stenska prtička« (51).

»Do druge svetovne vojne je bilo na Pivki v navadi, da je morala nevesta poslati na ženinov dom za na posteljo osem dni poprej, ko se je poročila, zavezano v rjuhi kot culo 2 spodnji in 2 zgornji rjuhi in prevleke za blazine in odeje. So bile vmes tudi z vezeninami okrašene rjuhe« (149).

»Doma z gostilne in kmetije sem imela v bali 40 vezenih rjuh, okoli 20 prevlek za blazine in prte (134). V »koredi« sem imela le namizni prt in za nočni omarici prtička, nadalje prevleko za blazino in odejo. Ni bilo denarja« (6). Nevesta z večje kmetije v Vodica pri Ljubljani, ki se je poročila leta 1946, pa je imela v bali poleg neokrašene tudi z vezeninami okrašeno opremo, in sicer: 2 rjuhi, 2 prevleki za blazini in 2 za posteljni odeji, 1 namizni prt, 2 prtička za nočni omarici, 4 stenske prtičke, 1 prtiček za hišni oltar, 1 za bogkov kot in 1 mrliški prt. Razen mrliškega prta, ki ga je podedovala po materi, je vse drugo sama izvezla (69).

Dekle z manjše kmetije v Adlešičih si je do leta 1950, ko se je poročilo, pripravilo za balo večinoma z bogato in raznobarvno vezenino okrašeno posteljno perilo in stanovanjsko opremo: 20 brisač »otiračev«, 17 prevlek za prešite odeje, 8 prevlek za blazine, 6 namiznih prtov, 6 prtičkov, 1 prtiček za prekrivanje hrane, ko so nesli v jerbasu težakom hrano na polje, 1 velikonočni prtiček (11). Dekle z manjše kmetije v Ravnu nad Koprmo je imelo leta 1967, ko se je poročilo, v bali 6 vezenih rjuh in 6 prevlek za blazino (6). Dekle s polkmetije v Velikih Laščah pa si je pred drugo svetovno vojno vezlo za poroko: 1 namizni prt z monogramom, namizni prt s srčki, 2 kuhinjska stenska prta, namizni prt z rožami, več serviet, prtiček za pregrinjalo zaboja za kurjavo, prtiček za kredenco, garnituro za otroško posteljico, tj. odejico in prevleko za blazino, zaveso za okna, to je dve dolgi in dve kratki, in še 2 namizna prta za kuhinjsko mizo (28). Dekle iz gostilne v Hotemažah, ki je tudi v gostilni pridno vezlo: »Mene je to veselilo, nisem bila v gostilni nikoli

brez dela, sem pijačo dala in začela šivat«, si je med drugim pripravilo za balo »24 samih obvačivov, mrliške rjuhe, prtov pa ne vem koliko« (69). Kljub skrbno pripravljeni in z vezeninami okrašeni stanovanjski opreми pa se marsikatero dekle ni po-

ročilo. Ena izmed takšnih bal, ki si jo je pripravilo dekle okoli leta 1880, je tudi v zbirki Slovenskega etnografskega muzeja kot zapuščina »Ane Kadivec iz Ljubljane«.

VEZENINE KOT DAR

Za starejše obdobje so podatki o zadevnih ljudskih vezeninah vsaj zaenkrat pomanjkljivi. Zato lahko le primerjalno sklepamo, da so bile prav tako kot pri višjih tudi pri nižjih družbenih plasteh do neke mere znane v 19. stoletju tudi darilne vezene. V 20. stoletju pa so vezene večkrat izpričane kot dar.

V znani slovenski božjepotniški cerkvi na Brezjah so na stenah okoli Marijinega oltarja obešene zraven raznih slik, prinesenih v zahvalo, tudi vezene podobe. Med najstarejšimi je s svilo vezena vejica z vrtnicami, z napisom Prečisti Devici Mariji v zahvalo za uslišano molitev, Vitanje II, 1916 Matilda Vester. Podobe iz zadnjega časa so vezene v tehniki gobelina in upodabljajo Kristusov ali Marijin obraz in Marijo z Jezuškom. Zraven božjih podob pa še vedno darujejo v zahvalo predvsem ženske lastnoročno vezene oltarne prte za oltar Matere božje (123), vsekakor v trdni veri, da jih bo Marija uslišala, ko so se k njej zatekle v takšni ali drugačni telesni in duševni stiski (167). Iz zaobljube vezeni prti in mašniška oblačila, ki jih ženske bodisi same izvezejo ali pa dajo vesti veziljam, so tudi v drugih slovenskih cerkvah. Na splošno so to zdaj že strojne vezene, nekatere pa so prav tako, kot so bile večinoma vezene še med svetovnimi vojnami, ročne.

»V naši cerkvi v Zemonu je prt, delala ga je kmečka hči Vrh Frančiška iz Zemona, z letnico 1928. Daro-

Oltarna miza, prekrita z darovanim prtom, 1985

vala ga je Materi božji. Prt je na glavnem oltarju. V cerkvi je tudi prt, ki ga je leta 1978 podarila mati iz D. Zemona v zahvalo Materi božji, ker ji je sin, ki je bil težko ranjen v prometni nesreči, preživel« (160). Lastnoročne vezene prtičke pa nekatere ženske prav tako, kot je bilo v navadi vsaj že med obema svetovnima vojnami, poklanjajo prijateljicam kot darilo za god ali rojstni dan, v znamenje pozornosti, v zahvalo za storjeno uslugo, mamicam za 8. marec itn. Z lastno izdelavo še posebej naglasijo pomen darila. Prav tako nekatere ženske še vedno skrbno hranijo vezene, da bi jih podarile hčerkam ali snaham, češ »imam tako dobro snaho«, naj imajo za spomin (70).

VEZENINSKA MOTIVIKA

Če povzamemo, kar je bilo že večinoma sproti omenjeno pri obravnavanju posameznih vezenih oblačil ali pri vezeni stanovanjski in drugi opremi, prevladujejo na vezeninah rastlinske in med njimi predvsem cvetlične ornamentalne prvine. Pojavljajo pa se tudi geometrijske in redkeje figuralne prvine. V 19. in 20. stoletju zasledimo na vezeninah v časovnih presledkih različne spremembe v ornamentiki, pojavljajo se razne oblikovne in kompozicijske prvine, vendar pri tem ni opaziti logičnega notranjega razvoja, temveč bolj ali manj naključno prevzemanje stilnih značilnosti 19. in 20. stoletja.

Rastlinska motivika, ki sestavlja vzorce na starejših in mlajših vezeninah, na oblačilih in stanovanjski opremi, je vedno preoblikovana in marsikdaj stilizirana do nerazpoznavnosti. Kljub preoblikovanju največkrat lahko natanko določimo razne oblike cvetov, ki jih je mogoče pregledno uvrstiti po njihovih osnovni obliki v pet skupin:

a) v krog ali oval vrisani cvetovi so cvetovi s šestero-, osmero- do štiriindvajset- in večlistnimi cvetnimi venci, npr. stilizirane marjetice, sončnice, spominčice in drugi (112, str. 20);

b) v mnokotnik vrisani cvetovi so stilizirani zvezdasti cvetovi, kot so razni klinčki, narcise, trobentice in drugi v podobi večkrake zvezde (112, str. 20);

c) v kvadrat vrisani cvetovi, med katerimi so drobni štirilistni cvetovi, npr. negnoj, cvet gozdne trte, španski bezeg, Blagajev in dišeči volčin in drugi (112, str. 20);

č) v trikotnik vrisani cvetovi, popki in plodovi imajo večinoma različne grozdaste in plodovom podobne oblike, ki so prav tako kot cvetovi raznih velikosti;

d) značilne oblike po naravi posnetih cvetov, popkov in plodov, med katerimi so najpogostejši tuli-

pani, zvončnice, vrtnice, lilije, nageljni (112, str. 20).

Ob rastlinskih oblikah so pogostne tudi čiste geometrične, na primer zvezde, kvadrati, pravokotniki in rombi. Prav tako so geometrični motivi dostikrat izpeljani iz kroga, npr. razne samostojne rozete, sestavljene iz pik, črt in lokov pa tudi simetrični okraski v obliki ležeče črke S in večkrake zvezde (112, str. 21). Med figuralnimi oblikami so npr. na prtičih za nabožno rabo uvezeni srce, na pečah pentlje, na stenskih prtičkih košarice, dalje razne živali (jelenčki, golobi, kokoši, dvoglavi orel), palčki in ljudje. Kot smo omenili, pa so figuralni motivi dosti pogostejši pri tehnično in oblikovno preprostih vezeninah, ki sodijo v mlajše obdobje, nekako od leta 1925 dalje.

O LETNICAH NA VEZENINAH

V muzejskih zbirkah in pri zasebnikih so znane vezenine, med njimi oblačila in vezena stanovanjska oprema, ki so označene z letnico izdelave. Nekateri kosi oblačil in stanovanjske opreme nimajo uvezenih nobene letnice, na drugih vezeninah pa se večkrat ponavljajo. Letnice so bodisi uvezeno samostojno in poljubno ali pa v sestavi ornamentalne kompozicije.

Največkrat so letnice uvezeno na velikonočnih prtičkih. Na njih so najpogostejše iz srede 19. stoletja, npr. 1834, 1841, 1849, 1854 itn. Proti koncu 19. stoletja in v 20. stoletju vezeni velikonočni prtiči pa so le malokdaj datirani. Pogosto imajo uvezeno letnice izdelave tudi šolske vajenice.

Znane so še letnice na brisačah, npr. rdeče vezena brisača iz Črnuč ima letnico 1853 (EM 807 a, b). Prav redke so na posteljnih rjuhah in na stenskih prtihi iz 20. stoletja. Med njimi sta doslej znana edino stenska prta iz Pameč na Kozjanskem z uvezenima letnicama 1919 in 1932 (70).

Med oblačilnimi kosi in dodatki pa imajo le posamični uvezeno letnico izdelave, med njimi moški kožuh iz slovenske Koroške v Avstriji letnico 1881 (Last Študentske ekipe za Koroško), žensko pokrivalo peča z Gorenjskega letnico 1826 (EM 12669) in ženski pas iz Ziljske doline letnico 1849 (EM 6840). Večino vezanih izdelkov je zato treba datirati bodisi po ornamentiki, ki pa ni vedno najbolj pričevalna, če vemo, da so enake vzorce vezli tudi po več desetletij in jih ponavljali tudi čez pol stoletja. Vsaj za mlajše izdelke pa se ženske največkrat dokaj natančno spominjajo, kdaj so jih delale. Največkrat si pri dataciji pomagajo s kakšnim dogodkom ali z letom otrokovega rojstva:

»Smo se iz vasi skupaj zbrale, dve moji sestri, Francka in Angela, pa sosedova Flejanova Štefka in Španova Mici, poleti okoli 1956. je bilo, in smo štikale, same prte (24). Prtiček z napisom Vladaj Kristus Kralj sem naredila okoli leta 1950, ko sem bila še doma pri Sv. trojici (143). Prtiček Čista kuća sem delala 1935. Prtiček za prekrivanje mize pa okoli leta 1950, sem ga delala na paši (147). Zaveso za okno sem delala po vzorcu v Ženskem svetu, leta 1938. Ta prt sem pa naredila, ko sem imela prvega otroka« (6).

NAPISI NA VEZENINAH

Na vezeninah iz 19. stoletja ni napisov, če izvzamemo velikonočne prtiče, ki imajo včasih napisano začetnico Kristusovega ali Marijinega imena. Vezene iz obdobja med obema svetovnima vojnama in po drugi svetovni vojni, med njimi najpogostejše kuhinjski prtički in prav tako sobni stenski prtiči, dalje razna za nabožne namene vezena oprema in redkeje nekatere druge vezene, pa imajo uvezene razne napise. Ti so večinoma del okrasne motivike, nekateri pa so vezeni samostojno. Ker so jih vezle ženske po množičnih veziljskih predlogah, so isti napisi hkrati z motivi razširjeni tako rekoč po vsej Sloveniji.

Kratka besedila na kuhinjskih stenskih prtičih »kuharicah« npr. spodbujajo k snažnosti, rednosti, medsebojnemu razumevanju ipd. Nekateri napisi so bili med ženskami še posebno priljubljeni, vsaj tako je mogoče sklepati, ker so tudi med naključno zbranim gradivom pogostejši kot drugi, npr. Pridnost več velja kakor kup zlata. V domu nekdanje kmečke hčere in kasneje upokojene tovarniške delavke na Kozjanskem še zdaj visita kar dva stenska prtička s takim napisom (158). Po njenem pričevanju pa jih je še približno šest naredila in podarila drugim vaščankam in prijateljicam (158).

Pri zasebnikih in v muzejskih zbirkah ohranjeni prtički pa imajo uvezena še tale besedila: Ali je lep ta svet, kjer je ljubezen je cvet. Če za srečo ti je mar, ne jezi se nikdar. Delo pridnih rok blagoslovi Bog. Fantič ne izbiraj deklič po lepoti temveč po srcu in dobroti (182). Če kavo dežuje in sladkor sneži, poprosim gospoda, naj to vreme drži (151). Kdor o meni slabo sodi, naj nikar v moj dom ne hodi. Najboljše jesti tam diši, kjer žena sama za kuhlo derži (187). Ljubi mož ostani doma, drugače si poiščem drugega (95). Ne boj se vode, saj te ne zbode (182). Ne delaj si preveč skrbi, ker Bog že vse prav uredi. Odnesi me ptička tja, kjer sreča je doma (125). Preljubi mož, da boš vedel, za malo denarja boš slabo jedel. Snaga in red vzdržuje svet (182). Snažnost naj krasi gospodinjo (164). Tam kjer žena kuhat zna, mož ostaja doma. Žena kuhat zna, če mož hrano da (182). Za malo d'narcev, da boš vedel, moj ljubi mož, boš slabo jedel (56).

Ustna pričevanja in ohranjeno gradivo kažejo, da so tudi stenski sobni prtički opremljeni z jednatimi besedili, prav tako v skladu z namenom uporabe, na primer: Sladko spavaj (33). Sonce ne sije tako lepo kot materino oko. Še enkrat poljub mi daj dokler cveti cvetje in maj (158). Vsi dobri angeli vedno nas čuvali (73). Z Bogom začni vsako delo, da bo dober uspeh imelo (51).

Napise z nabožno vsebino imajo uvezene prtički za bogkov kot in k jaslicam. Med njimi so znani npr.: Vladaj Kristus Kralj (172). Ave Marija (26). Ker

je vera, je ljubezen, ker je ljubezen je mir, ker je mir je žegen, ker je žegen je Bog, ker je Bog, ni nadlog (EM 14049).

Napisi z nabožno vsebino so uvezeni tudi na parnih rjuhah in prtihi za previdevanje: Marija, prosí za nas (187). Češčeno in hvaljeno naj vedno bo presveto rešnje telo (10). Na svidenje nad zvezdami. Z enakim napisom je vezen prtič, ki ga še zdaj uporabljajo za prekrivanje mizice pri mrliškem odru, na kateri je krožnik s soljo in smrekovo vejico, v Selah na avstrijskem Koroškem (95).

Na okrasnih brisačah in vrečkah za krtače so tu in tam napisi Dobro jutro (187), na prtičkih za nočne omarice pa Lahko noč, Dobro jutro, lahko noč (71). Stenski prtički zraven umivalnika so imeli uvezena podobna besedila, kot jih beremo na »kuharicah«, npr.: Lepšega na svetu ni, če na sreči dom sloni (50).

Poleg slovenskih so npr. na stenskih prtihi izpred druge svetovne vojne in iz zadnjega časa, predvsem v vaseh ob meji s Hrvaško, tudi hrvaški napisi. Ženske so predtiskane prte kupovale največkrat od potujočih prodajalk ali pa tudi na sejmi in v trgovinah (134). Med njimi so znani na primer na vrečkah za krtače »češljí« (147) in na stenskih prtičkih: Bjeli golub Pepeljugi priča, da če skoro videt kraljeviča. Miris ove ruže jasno če ti reči, da jedino želim tvoju ljubav steći (134). Kuharica zlato moje tebe jelo hvali tvoje (33). Nekateré ženske, ki so bile nekaj časa zaposlene v drugih republikah, so kupovale prtičke tudi v tamkajšnjih trgovinah, seveda s srbskohrvaškimi napisi, kot priča tudi prtiček iz Gorjan pri Podsredi z napisom: Kao ovi golubovi što se ljube vječno mi čemo se voljeti živjeti srečno (158).

Pri Slovencih na avstrijskem Koroškem pa je semtertja videti tudi nemške napise na vezeninah, ker so jih nekatere ženske že pred drugo svetovno vojno naročale po pošti pri raznih tvrdkah, med njimi npr. prtičke za hišni kot z napisom: Heiligstes Herz Jesu, erbarme dich unser. Herr bleibe bei uns, es will Abend werden (191).

ZAZNAMOVANJE

Zaznamovanje nekaterih oblačil in prav tako tudi nekaterih kosov stanovanjske opreme z začetnicama krstnega imena in rodbinskega priimka lastnice ali z zaporednimi številkami, če je npr. imela ženska v bali pol ducata ali ducat in več istih kosov, se je pogosteje začelo uveljavljati po letu 1869 in je bilo še zelo priljubljeno nekako do konca prve svetovne vojne. Marsikje pa je bilo v navadi tudi še med obema svetovnima vojnima. Na vezeninah iz prve polovice in srede 19. stoletja pa je zaznamovanje zelo redko.

Iz vsebine učnih z zakonom določenih načrtov, med njimi tudi načrtov za poučevanje ročnega vezenja v ljudskih šolah v obdobju 1869 do 1914, je razvidno, da je bilo tedaj med poglavitnimi učnimi smotri pri poučevanju osnovnih veziljskih vbodov tudi učenje zaznamovanja (78, str. 11, 19). Zato je razumljivo, da so vsaj že proti koncu 19. stoletja, ko so na voljo stvarnejša pričevanja, in pogosteje v obdobju pred prvo svetovno vojno in še prva leta po njej uvezeni na osebni in posteljni perilu pa tudi drugi stanovanjski opremi monogrami lastnic.

Monogrami in morebitne zaporedne številke so pri belem vezenju izvezeni prav tako z belo nitjo, pri rdečem pa z rdečo in v preprostih veziljskih tehnikah, tj. križnem, stebličnem in polnem vbodu. Samo s preprostimi šivi so bili zaznamovani vezeni kosi včasih tudi kasneje, npr. če so jih ženske posojale.

Ohranjeni primerki z zaznamovanjem, ki jih vidimo v muzejskih zbirkah in pogosteje pri zasebnikih, kažejo, da je zaznamovanje z začetnicama imena in priimka bodisi vključeno v vezeninsko kompozicijo, tako vidimo npr. pri brisači iz leta 1853 iz Črnuč (EM 8070 b), pogostoma pa je monogram poljubno ali samostojno vezen, npr. na posteljnem in deloma tudi na ženskem spodnjem perilu.

Dekleta z bogatejših kmetij, prav tako kot hčerke

gostilničarjev, trgovcev, mesarjev in drugih morebitnih premožnejših vaških obrtnikov in največkrat tudi posestnikov, so imele v bali praviloma po ducat in več kosov razne posteljne opreme in oblačil. Zato so jih same, pogosteje pa vezilje, ki so jim po naročilu vezle balo, označevale z zaporednimi številkami, kot potrjujejo ohranjeni primerki iz raznih krajev (95).

Zaznamovanje je imelo predvsem praktični pomen. Nekaterim vaškim družinam so prale perilo perice (44) in po njem so lahko tako one kot last-

nice, za katere so prale, razpoznavale perilo. Kot kažejo nekateri sodni zapisniki (164 a), so sodili morebitni uvezeni monogrami tudi k poglavitnemu opisu ukradenih predmetov. Tako se npr. omenjajo med drugimi v kuhinji gostilničarja Franca Lahovnika v Farni vasi ukradenimi predmeti v zapisniku orožniške postaje na Prevaljah tile: 4 ženske srajce bele z monogramom »J. L.«, 3 bele moške gradl gate z monogramom »B. L.«, 2 bele ženske spodnje hlače z monogramom »J. L.«, 12 belih žepnih robcev z monogramom »J. L.« in »B. L.« (196).

VEZILJSKE TEHNIKE

Razstavljene vezenine, najsi so delo poklicnih vezilj ali ljubiteljic, so vezene po štetih nitih ali po narisku. Med njimi je starejša iz prve polovice 19. stoletja in pretežno z Gorenjskega ohranjena stanovanjska oprema, vezena po štetih nitih s križci. Belo vezene zavijačke z Gorenjskega iz konca 19. stoletja pa so vezene v tehniki bele ploščate vezenine po štetih nitih. Še pred prvo svetovno vojno se je ponekod v Beli krajini uveljavilo pod vplivom šolskega poučevanja vezeno tkaničenje (111, str. 116). Oblačila in stanovanjska oprema od srede 19. stoletja dalje, kakršni so znani iz raznih pokrajin in krajev, pa so pogosteje vezeni po narisku s ploščato vezeninom.

Vezeni prti, prtiči, prevleke za zglavnike in brisače so vezeni po štetih nitih s križci. Izdelani so s kitastim vbodom ali slovansko kito. Slovanska kita ima na licu enakomerno kitico, na narobni strani pa kratke dvojne pokončne vbode. Po vsej verjetnosti se je v drugi polovici 19. stoletja pod vplivom poučevanja v šolah, kot kažejo tudi ohranjene vajenice, uveljavil dvostranski dunajski križni vbod, ki je enak na licu in na narobni strani. Po prvi svetovni vojni pa so pri pouku ženskih ročnih del učili samo še navadni enostranski križni vbod, ki krasí samo lice vezenine (111, str. 30). Pri navadnem križnem vbodu, kot je znan z nekaterih prtov in prtičev, je posamezna oblika vzorca izdelana najprej s polovičnim vbodom in prav tako v drugo smer. S štepanjem, pri katerem so ženske posamezne vzorce različno poimenovalе (npr. štepka, dvoštepka, vozlički, kambice, srca), so vezena predvsem ženska oblačila iz Vinice in Adlešičev.

V tehniki ploščate vezenine po štetih nitih so vezena ženska pokrivala z Javorniškega rovta, Bleda, s Koroške Bele in iz Bohinja. Tehnika, ki je v Severni Evropi znana pod imenom hardanger ali hedebo, izvira z Norveškega, nekdanj pa je bila znana po vseh deželah Zahodne Evrope. V obdobju pred prvo svetovno vojno je v Vinici vpeljala tamkajšnja učiteljica Poldka Bavdek ročno tkaničenje, nedvomno pod vplivom takratnih v Beli krajini precej razširjenih prizadevanj za ohranjanje starejšega izročila. Tehnika vezenja tkanice ali tkaničenje popolno posnema tkanje (111, str. 116).

Dosti številneje in splošneje kot vezenine po štetih nitih pa so znane približno od srede 19. stoletja dalje t. i. vezenine s ploščatim vezanjem, vezene po narisku, tj. po risbi, narisani na vezilno osnovo. Med njimi so znana ženska in moška oblačila iz raznih krajev in prav tako tudi stanovanjska oprema: Med tehnikami ploščatega vezenja so poleg stebelnega vboda: navadni, verižni, poševni vbod, vozlički, pike, luknjice, pajki, ploskovni ali perzijski ažurji, peščeni vbod in vloženi ter večinoma s ploščato vezeninom okrašen til. Med najlepše ploščate vezenine sodijo nekatere peče s Kranjskega in rovakci s Primorskega. Peča iz Slovenske Bistrice, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru, pa je z raznovrstnimi vbodi ploščate tehnike in med njimi različno vezeni pajki edinstven primerek belo vezene ženskega pokrivala.

V tehniki raličenja, v kateri pomeni poleg ravne črte najpogostejši okras ralice, tj. cikcakasta črta, so bili vezeni rovakci, predvsem na ramenskih kozicah, še v začetku 20. stoletja v nekaterih vaseh podzemeljske, metliške, radoviške, suhorske in semiške župnije (145, 2. zvezek). Ralici podobno vezenje je videti tudi na nekaterih belokranjskih jalbah.

O VEZILJSKIH VZORČNIH PREDLOGAH

V srednjeevropskem kulturnem prostoru so znane od 16. stoletja dalje različne vzorčne knjige oz. predloge za vezenje (154, str. 9, 10). Vsaj že proti koncu 18. stoletja, kot kažejo ohranjeni primerki ljudskih vezenin s slovenskega ozemlja, so se zgledovale po njih poleg poklicnih vezilj, ki so vezle tudi za morebitne kmečke potrebe, vsaj posredno tudi neuke vezilje, ki so vezle zase. Tako pričajo enake in podobne ornamentalne sestavine in tehnike vezenja, če primerjamo slovenske ljudske vezenine z drugimi srednjeevropskimi (npr. 4, 103). Razen vajenic, od katerih datirajo nekatere v drugo polovico 19. stoletja, pa za starejše obdobje niso ohranjene neposredne vzorčne veziljske predloge, po katerih so vezle kmečke in druge vaške ženske na Slovenskem. Zato pa so iz prve polovice 20. stoletja, zlasti iz obdobja med dvema svetovnima vojnama, ko je bilo vezenje na slovenskem ozemlju po mestih, trgih in vaseh zelo razširjeno, ohranjene številne vzorčne predloge. Med njimi so npr. posamezne predloge ali pa vzorčni katalogi, po katerih so si ženske izbrale želeni vzorec za predtiskanje in predloge v tedanjih domačih in tujih ženskih časnikih in revijah. (Npr. *Ženski svet*, *Vigred*, *Mani di fata*, *Stickere-len und Spitzen*, *Frauen Fleiss*), prav tako, kot si jih izbirajo danes npr. iz revij *Naša žena*, *Jana*, *Vež*, *Svijet*, *Burda*, *Neue Mode* itn.

V muzejskih zbirkah in prav tako pri zasebnikih so ohranjene učne vajenice »znamenice«, ki so jih vezle deklice pri pouku zaznamovanja v osnovnih in tudi nadaljevalnih šolah. Na vajenicah, ki so pravokotno krojene iz vrečevine, štramina ali iz platna, so najpogostejše v tehniki križcev in večinoma z rdečo volneno nitjo uvezene velike in male črke, številke in ponekod tudi skromnejši rastlinski in figuralni vzorci. Na koncu imajo nekatere vajenice izvezeno še ime izdelovalke ali njen monogram in

Vajenica Zdenke Gorjup, Prosek, 1914 (Iz zbirke SEM)

letnico izdelave, redkokdaj pa tudi kraj, na primer: Antonija Wretschar 1868 A(ntonija) G(olob) 1917, M(arija) G(olob) 1913 (vajenico je vezla v osnovni šoli v Podmelcu), Gorjup Zdenka, na Proseku 1914.

Primerjalno gradivo kaže, da so vajenice enake ali podobne kot drugod po Srednji Evropi (154), zlasti v avstrijskih deželah (76, 121), pač v skladu s poenotenim učnim načrtom vezenja po letu 1869 in

tudi v skladu, kot kažejo starejše vajenice, s širšim srednjeevropskim kulturnim prostorom, katerega del je tudi Slovenija.

Številna pričevanja govorijo za 20. stoletje, da so vaške, prav tako kot mestne ženske dobivale vzorce za vezenje po več poteh. Tako so bile še med drugo svetovno vojno v vseh večjih mestih in trgih posebej za ročna dela specializirane trgovine, za obdobje med svetovnima vojnama se jih starejše ženske še dobro spominjajo, v katerih so po želji naročnic predtiskali izbrane predloge ali pa prodajali že predtiskane izdelke. Trgovine so navedene tudi v tedanjih trgovsko-obrtnih seznamih. Na primer v Mariboru je bilo leta 1931 šest predtiskarij, in sicer: Büdefeldt C., Gosposka ulica 4–6; Hribar Amalija, Slomškov trg 14; »Luna«, eksportna hiša, Aleksandrova cesta 19; Supančič S., Slovenska ulica 3; Šerec Josip, Aleksandrova cesta 231, in Temerl Marija, Stolna 5 (173, str. 176). V istem seznamu so za Celje navedeni štirje predtiskovalci ročnih del (173, str. 210) in za Ljubljano osem, ki so hkrati navedeni tudi v seznamu trgovin za ženska rona dela in potrebščine (173, str. 120). Izmed njih starejše ženske še danes najpogosteje omenjajo trgovino Marije Drenik na Kongresnem trgu 7, v kateri so si poleg prejice kupovale tudi predtiskane prte ali pa so naročale predtiskanje po lastni izbiri: »Spodnje perilo sem nesla predtiskat k Drenikovi v Ljubljano. Sem sama tiskala, vzorec sem dobila pri gospe Drenikovi. Pri Kolarju in Prijatelju v Novem mestu so prodajali prejico in natiskano, sem vse tamkaj kupovala« (10).

Predtiskane prte za vezenje so nosile po vaseh še v prvih letih po osvoboditvi kramarice. Skupaj z drugo robo so prodajale tudi razne, največkrat stenske prte, ki so jih ženske takrat še ponekod vezle: »K nam so prihajale ženske s Hrvaškega prodajat prtičke, po vsej Poljanski dolini ob Kolpi so jih nosile« (147). Šolarkam in tudi drugim vaščankam iz Repenj in okoliških vasi so med svetovnima vojnama rade narisale oz. predtiskale vzorce šolske sestre (71). Isto velja tudi za tiste kraje, kjer

so do osvoboditve poučevale redovnice de Notre Dame ali šolske sestre in uršulinke (10, 48, 36, 154 a). Tega se starejše pripovedovalke še dobro spominjajo, na primer: »Učila nas je ročnega dela sestra Goncaga pri šolskih sestrah v Novem mestu, okoli leta 1930, muštre so tudi nune narisale« (10).

Prav tako so izposojale vzorce ali pa predtiskale prtičke učiteljice ročnih del (44).

Predloge za vezenje pa so si znanke, sosede ali prijateljice še v obdobju po osvoboditvi dosti izposojale tudi druga drugi (73, 147): »Smo ena drugi muštre dajale, meni ga je dala soseda Prebilič Katarina. Prerisala sem tako, da sem dala spodaj plav papir in s svinčnikom čez, z rdečim blagom pa sama obrobila« (73).

Za obdobje med obema svetovnima vojnama in tudi še po zadnji vojni so dalje znane ženske po vaseh, ki so največkrat za boglonaj ali pa za manjše plačilo prerisovale in predtiskovale zelene vzorce. Teh in drugih žensk se vezilje še dobro spominjajo in jih rade omenjajo pri razkazovanju vezenega imetja, na primer: »Na Bregu pri Komendi je prerisovala vzorce Marija Petričeva, hči srednjega kmeta, ki je tudi sama veliko vezla« (138). »Lorberjeva na Polzeli je na špirit vzorce špricala, delala jih je še okoli leta 1947« (169). In kot je sama povedala starejša kmečka ženska: »Sem dekletom v Krašnji okoli leta 1938 narisala vzorce na kontenino za obleko in muštre na prte, če so hotele, pa sem s tem zaslužila kakšen dinar« (180). Veliko vlogo so imeli pri širjenju najrazličnejših vzorcev in predlog zanje različni ženski listi. Nekatere vaške ženske so jih imele naročene ali pa so si jih izposojale. Med njimi še danes največkrat omenjajo Vigred, Ženski svet in Našo ženo, v katerih so bile vzorčne predloge in največkrat tudi popisi vezanja (192, str. 320).

»Prerisovala sem iz revije Vigred« (152). Naročene smo bile na Ženski svet in si tam ven jemal muštre, smo vzorce tudi same usklajale. Tudi same smo barve izbirale« (28). Imela sem naročeno Vigred in

Našo ženo, tam sem si prerisala vzorce« (11). Dalje so nekatere botre občasno podarile svojim krščenkam kakšen predtiskan prtiček, kot se ženske še zdaj spominjajo: »Tole so mi kupovali moja teta, na sejmi v Laškem: prtiček z jagenjčkom z letnico 1932 in IHS za k žegnu, prtiček za kuhinjo pri štedilniku in prtiček IHS za v kot« (70). »Prtiček s cvetličnimi šopki na štirih vogalih je narejen po vzorcu iz Naše žene, leta 1946. Po tem muštru sem naredila prt za na mizo« (170), »Mož je bil v službi na žandarmerijski postaji v Makedoniji, od leta 1931 do 1940, in sem delala po vzorcih v Ženskem svetu« (164). »Prte sem vezla tudi po vzorcih iz Veza, tistega z motivom sončnic, vzorec sem povzela po Mani di fata, 1961« (124).

Pri zelo prizadevnih veziljah se z leti nabere precej raznih vzorcev, ki jih nekatere še vedno skrbno hranijo, četudi največkrat trdijo, da »jih bodo otroci potem zažgali in vrgli stran, ker pač nimajo odnosa do ročnega dela, najbrže tudi hkrati z vezeninami, ker je danes takšen svet.« O svojih vzorcih pa nekatere navdušene vezilje govorijo s posebno ljubeznijo in se skoraj za vsakega posebej spominjajo, kako so ga dobile: »Muštrov imam pa toliko, da jih ne nesem. Dobila sem jih pri birmanski botri in pri nečakinji. Bila sem med prvimi naročnicami Ženskega sveta v naši vasi. Vzorce sem si menjala tudi z dekleti iz meščanske šole. Bratova žena iz Ljubljane mi je rekla: ti tako lepo pereš, daj operi in zlikaj mi tale ovrtnik. Pa je bil vzorec na njem, sem ga likala, narobe odtisnila z likalnikom, prerisala in naredila manšete in ovrtnik. Za tale vzorec sem

pa toliko časa stala pred izložbo, da sem si ga zapomnila« (151).

Le redke ljubiteljske vezilje, izvzete so poklicne risarke vzorcev, ki so se tega izučile med obema svetovnima vojnama npr. na Srednji tehnični šoli (67), so vzorce tudi same oblikovale ali vsaj preoblikovale: »Spominjam se, da je ata prinesel hruške, sem pri luči senco hruške in jabolka narisala, grozd sem dobila v Ženskem svetu, črte sem pa sama zložila, in je bil narejen vzorec za kuhinjsko garnituro« (151). In ena izmed ljubiteljic, ki ustvarja vedno nove in nove vzorce: »Če sem kje videla rožo, natiskano ali narisano, pa sem jo potem po svoje narisala na blago, če se mi je zdela dovolj lepa« (180). »Stojiš v cerkvi in gledaš, kako imajo ženske lepe pisane rute. Sem prišla domov in jo takoj narisala. Če hočeš delat lepa ročna dela, moraš biti kot slikar« (175). »Si vedno študiram, kako bom kaj naredila. Tudi če ruto vidim, dol prerišem« (131).

Če povzamemo, prenašanje in prerisovanje vzorcev na blago ni terjalo kakšne posebne spretnosti, zato so se ga ženske velikokrat lotile tudi same s tankim papirjem, indigo barvo in gobico ali pa tudi z razpršilcem. »Vogal za prt sem sama zrisala in prebodla, dala sem ga na pergament, prebodla papir, in sicer tako, da sem pergament obrnila naokrog, namazala z barvo, malo podrgnila z gobico, in se je poznalo. Takoj po prvi svetovni vojni pa sem vzorce risala na prt preko indiga« (180). Razni načini prenašanja vzorcev so bili občasno popisani tudi v ženskih časopisih (49, str. 8; 57, str. 118).

VIRI VEZILJSKEGA ZNANJA

Tako kot pri mestnih so bili tudi pri vaških ženskah viri osnovnega in zahtevnejšega veziljskega znanja različni. Do uvedbe obveznega osnovnošolskega šolanja z letom 1869 in vse do osvoboditve so imeli tudi pri poučevanju ročnega dela velik pomen razni ženski redovi (121, str. 7), zlasti uršulinke in kasneje tudi šolske sestre, ki so v svojih šolah poučevale poleg drugega ročnega dela tudi vezilstvo (36, 48). Med učenkami ljubljanskih in škofjeloških uršulink so vsekakor prevladoval premožnejše, nekaj pa je bilo tudi revnejših, kot je mogoče domnevati po poročilih o obdarovanju revnih učenk (60, str. 10). Šolske sestre de Notre Dame iz Šmihela pri Novem mestu in v Trnovem pri Ilirski Bistrici pa naj bi bile vsaj po prvotni zamisli poučevale le deklice revnejših slojev (43, str. 10). V 19. in deloma tudi v 20. stoletju je bilo na Slovenskem ozemlju ustanovljenih tudi dosti drugih t. i. zasebnih ali zakotnih dekliških šol, v katerih so poučevale zasebne učiteljice tudi vezenje (32, str. 72–81).

Pri širjenju osnovnega veziljskega znanja med vse družbene sloje pa je imelo nekako od leta 1869 tja do leta 1960 veliko vlogo takratno državno osnovno in nadaljevalno šolanje. V obdobju po letu 1960, ko je bilo odpravljeno poučevanje vezenja na osnovnih in strokovnih šolah, pa so se deklice, če so želele, podobno kot ponekod tudi nekdanje, lahko naučile vezenja predvsem v domačem okolju. To pa je bilo tudi obdobje, ko je zamrlo v šolah tudi poučevanje zahtevnejših tehnik vezenja, ki so ga npr. vse od leta 1888 poučevali na Strokovni šoli za umetno vezenje in šivanje čipk v Ljubljani (25, str. 98) oz. od leta 1901 na Cesar-sko kraljevi umetno-obrtni strokovni šoli (25, str. 102), dalje na Državnem osrednjem zavodu za žensko domačo obrt v Ljubljani, Ženski obrtni šoli v Ljubljani in končno na Šoli za oblikovanje v Ljubljani (111, str. 27, 29).

Na Kranjskem sta bila v 18. in 19. stoletju ustanovljena uršulinska samostana v Ljubljani leta 1703 in leta 1783 v Škofji Loki (32, str. 51). Notranja uršulinska šola v Škofji Loki, ki je imela v prvi polovici 19. stoletja od 100 do 180 učenk, je bila namenjena le hčeram iz najuglednejših družin. Večina gojenk je bila iz drugih krajev, največ iz Gorice in Trsta.

Poleg drugih predmetov je bilo med neobveznimi predmeti tudi poučevanje ženskih ročnih del (45, str. 43). V tako imenovani zunanji šoli, ki je v šolskem letu 1824/25 štela 116 učenk, pa so v osnovni šoli namenili poučevanju lepopisa in ročnih del osem ur na teden (45, str. 43). V letnem poročilu uršulinske dekliške šole v Ljubljani za leto 1873 pa beremo, da je bilo tedaj največ deklic iz Ljubljane, nekatere pa tudi iz drugih krajev, npr. Metlike, Vrbe, z Jesenic, iz Novega mesta, Trebnjega, Stične, Kamnika, Lukovice, Trsta (43, str. 23). Podobno pričajo tudi druga poročila npr. za leto 1891/92, ko beremo, da je bilo 470 učenk iz Ljubljane, 93 pa iz drugih župnij, npr. Brda, Glinic, Kosez, Jesenic itn. (84, str. 12). S šolskim zakonom z dne 14. maja leta 1869, ki je odredil obvezno obiskovanje osnovne šole (30, str. 27), je bilo uvedeno v osnovne in nadaljevalne šole tudi obvezno poučevanje ročnega dela (30, str. 15, 25, 33). Pri poučevanju ročnega dela pa tudi poučevanje osnovnih veziljskih tehnik v višjih razredih ljudskih in drugih šol. S tem pa je bilo omogočeno, da so se deklice vseh slojev (prim. 76, str. 14), tako v mestih kot po vaseh, naučile zraven drugega ročnega dela (pletanja, kvačkanja, šivanja in krojenja) tudi osnovnih veziljskih vbodov (80, str. 46, 47). Zato je tedanja vloga šolstva pri širjenju vsaj osnovnega veziljskega znanja in s tem tudi vezenja med vse družbene sloje očitna. Vsekakor pa kaže tudi glede tega upoštevati ugotovitve strokovnjakov, da »so bile tudi pri šolski zakonodaji zakonske določbe eno, izvajanje teh določb pa drugo« (106, str. 53). Zaradi več okoliščin so namreč obstajale velike razlike v dejanskem osnovnem veziljskem znanju po posameznih po-

krajinah, območjih in tudi vaseh. Določene so ugotovljive od konca 19. stoletja dalje, ko so na voljo poleg ohranjenih vezenin tudi drugi viri. Posplošeni podatki pričajo, da so na primer na Štajerskem ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja poučevale ročno delo poklicne učiteljice ročnega dela (137, str. 73). V Trstu in okolici je na primer že okoli leta 1877 v svojih delih uvajala ročno delo in tudi vezenje učiteljica ročnega dela Ana Stumfi (156). Očitno so imele precejšnje možnosti tudi učenke ljubljanskih šol, saj je leta 1893 mestni šolski svet sklical skupščino, na kateri so se zbrale poleg voditeljic vseh ljubljanskih dekliških šol tudi učiteljice ročnih del na ljubljanskem učiteljišču. Med drugimi predlogi so izdelale tudi predloge za poučevanje ročnega dela (114, str. 74).

Naj še omenimo, da so bile že od srede 19. stoletja na Slovenskem številnejše zasebne šole, na katerih so poučevali tudi ročno delo (32, str. 73). V posebno dekliško šolo v Vidmu ob Ščavnici, ki se je vzdrževala z volilom 2000 goldinarjev, je bilo okoli leta 1892 sprejetih 12 revnih deklet. Po določenem predmetniku naj bi se učile šivanja, vezenja in nemščine (32, str. 73).

Pregled učnih načrtov od leta 1869 do obdobja pred prvo svetovno vojno kaže, da so bili veziljski smotri vseskozi skoraj enaki. Tako so na primer bili v obdobju 1875 do 1896 za nižje razrede osnovne šole med veziljskimi učnimi smotri predvsem zaznamovanje (78, str. 10; 79, str. 15), v višjih, tj. v sedmem in osmem razredu, pa tudi že belo vezenje (81, str. 17; 80, str. 169). To pa sta bila že razreda, ki ju je tedaj obiskovalo redkokatero vaško dekle. Prav tako so, verjetno zavoljo pomanjkanja strokovnih knjig, učiteljice vezenja uporabljale tudi po več desetletij ene in iste priročnike (85, str. 32; 5).

V učnem načrtu iz leta 1912 za občne, ljudske in rnešćanske šole, moška in ženska učiteljišća, učne tećaje za izobraževanje učiteljic ročnih del in otroških vrtnaric pa so navedene tudi že narodna roćna dela (176, str. 23). Tudi v učnih smotrih za

osnovne šole Kraljevine Jugoslavije leta 1933 piše, da mora »žensko roćno delo usposobiti ućenke v pletenju, vezenju, zlasti z narodnimi motivi«. V njih je natanćneje navedeno »narodno vezenje na pećah, povlakah, tkaninah in na poljubnih delih glede praktićne potrebe, npr. namizni prtí, blazine, brisaće in oblekce« (177, str. 15).

V obdobju po ošvoboditvi je bilo v učnem programu za prve štiri razrede osnovnih šol leta 1946 v tretjem in ćetrtem razredu še vedno predvideno vezenje, in sicer v tretjem okrasni vbodi: steblićasti, verižni, tkalni, križci z uporabo na praktićnih predmetih, in v ćetrtem vezenje, tj. krašenje raznih okrasnih predmetov z narodnimi motivi in vbodi: križci, plošćati, narodni in drugi vbodi (178, str. 40). V učnem načrtu iz leta 1950 se sicer še omenja »ljudski vbod«, pred tem pa se izrecno poudarja, da je treba razviti pri pouku ročnega dela 1. smisel in spretnost za pravilno ravnanje z enostavnim roćnim orodjem, 2. smisel za aktivno sodelovanje pri skupinskem delu in 3. smisel za rednost, vztrajnost in tovariški odnos pri delu (179, str. 54). Nekako z letom 1960 pa je bilo ućenje ročnega dela ukinjeno. Tedanji učitelji so marsikje odgovarjali na vprašanja staršev »zakaj«, češ da to »zdaj ni več rentabilno« (71).

V zvezi s poućevanjem vezenja na ljudskih šolah naj omenimo, da so osnovnošolske učiteljice ročnega dela glede na svoje veziljsko znanje in veziljsko vnelo marsikdaj po svoje prikrojevale veziljske smotre, želeć, da bi se deklice naućile ćim več. Zato so zraven obveznih veziljskih vbodov ućile še zahtevnejše (152). Zdaj že pokojna učiteljica na Polzeli je npr. poućevala vezenje s križci, steblićni vbod, verižni, pećki, luknjićavo vezenje, pa tudi toledo in richelieu (129). Podobne podatke so navajale tudi druge učiteljice ročnega dela, od katerih nekatere še poućujejo vezenje večje in manjše skupine žensk, će to želijo. »Imam krožke ob nedeľjah po maši za kmećka dekleta, kar pri meni doma, v novembru zaćnejo delat« (34).

Prav tako se nekatere, zdaj že starejše pripovedovalke dobro spominjajo preprostejših in zahtevnejših vbodov, ki so se jih učile v državnih ali zasebnih šolah. Pri tem najpogostejše omenjajo šolanje pri šolskih sestrah de Notre Dame, ki so poučevale od leta 1886 v Šmihelu pri Nevem mestu (60, str. 37), od leta 1888 pa v Trnovem pri Ilirski Bistrici (3, str. 57), pri uršulinkah, na Višji gospodinjiski šoli dr. Kreka v Ljubljani, Mladiki, Ženski obrtni šoli itn. Vsekakor so se na nadaljevalnih šolah šolale predvsem hčerke nekaterih premožnejših vaščanov, večjih kmetov, zlasti pa gostilničarjev in trgovcev, ki so jim omogočali nadaljevanje učenja. Tega se še vedno dobro spominjajo: »Vezenja in drugih gospodinjiskih del sem se naučila pri šolskih sestrah de Notre Dame v Šmihelu, kamor so hodila tudi kmečka dekleta. Bolj bogate pa so se hodile učiti v Ljubljano na Mladiko. Prihajala so tudi dekleta z Gorenjskega, Primorskega in iz Ljubljane.«

»Učile smo se kuhanja, šivanja z vezenjem in vrtnarjenja. V prvem letu smo se učile ažur, belo vezenje in rišelje, v tretjem in četrtem pa tehniko križcev in gobelinov« (48). Podobno se spominjajo tudi druge pripovedovalke, na primer: »Bila sem gojenka Višje gospodinske šole dr. Kreka v Ljubljani, eno leto sem hodila tudi na obrtno šolo v Ljubljani. Vodila sem tečaje za šivanje in vezenje« (36). Hči trgovca in posestnika v Gabrjah pri Štanjelu pa se je naučila tako kot njene sošolke tudi najzahtevnejših vbodov v letih 1930 do 1933 na Srednji tehnični šoli v oddelku za umetno vezenje. Ohranjeni izdelki, vezeni z raznimi veziljskimi vbodi (dvostranski križni vbod, ploščati vbod, okrasni vbodi, ažurji, toledo, richelieu, stebelni vbod, zlata vezena, slikanje z iglo, arabska tehnika itn.) še vedno pričajo o njenem truda polnem delu (67).

Zdaj že šestinosemdesetletna upokojena učiteljica Justina Jagodič, ki živi v Velikih Laščah, je o svojem učenju vezenja in poučevanju vezenja drugih zapisala tole:

»Moj oče je bil zadnji naslednik fužinarskih kovačev, preseljenih iz Tržiča. Iz aneksijske vojne

1877/78 se je vrnil bolan, pa nam je bila ta obrt pretežka, zato je začel z gostilno in branjarijo. Mama je bila revno kmečko dekle iz okolice Velikih Lašč. Imela je izreden dar za ročna dela, posebno pletenje in kvačkanje in je nekaj let kot samouk poučevala ročna dela na šoli v Želimljah. Med prvo svetovno vojno sem obiskovala učiteljišče, pa ni bilo materialov za ročna dela. Pozneje sem se sama učila vezenja in si vezla osebno perilo, gobelin in razne prtičke. Vzorce, material in napotke sem dobivala v trgovini ročnih del pri Dreniku v Ljubljani, takrat Kongresni trg, ki so bili moji sorodniki. Na službenih mestih so ročna dela poučevale učiteljice ročnih del.

Šele v šoli na Golem, kjer sem bila 13 let, sem poučevala tudi ročna dela, v višjih oddelkih pa vezenje. To je bila izrazito kmečka vas. V šoli je bilo do 105 otrok, nad polovico je bilo deklic.

Leta 1927/28 je šol. upravitelj Žorž Alojzij priredil gospodarsko-gospodinjiski izobraževalni tečaj. Jaz sem poučevala 10 do 12 deklet. Izdelale so si vezene bluže, predpasnike, razne prtove itn. Vezle so ob nedeljah.

Za denar je bila velika stiska. Predtiskanje je bilo drago, zato sem vsem deklicam predrisovala izbrane vzorce ob večerih pri petrolejki. Vezle so prtičke za velikonočni žegen z jagnjetom in IHS, pa prtičke, da so ob procesiji R. T. okrasile okna. Nadalje namizne prtove in razne stenske prtičke za kuhinjo. Vezle so v šoli, ker so bili vsi zaposleni z izdelovanjem zobotrebcev, da so kaj zaslužili. Vezle so stebelni vbod, polno, mreženje, vozlanje, zobce, hrvaški vbod, ažur idr. v narodnih motivih, največ s srčki in nageljni, pa tudi razne druge vzorce. Ročna dela so bila ponos vsake gospodinje in okras doma, posebno ob svečanih dogodkih v družini.

Na žalost so vsi ti izdelki propadli, ko je bilo Golo l. 1942 dvakrat požgano. Po vojni sem marsikatero navdušila za izdelavo garnitur za kmečko sobo v narodnih motivih in tudi sama sem vezla na platno.«

Zaradi raznih okoliščin se marsikje deklice v šoli niso naučile niti osnovnih veziljskih vbodov. Na eni strani je bilo pomanjkanje strokovno usposobljenih učiteljic ročnih del, tako so jih npr. na Kranjskem poučevale splošne učiteljice ali samo žene učiteljev (137, str. 73). Na drugi strani pa so pri poučevanju ročnega dela dajali že spočetka prednost učenju praktičnih ročnih del, npr. kvačkanju, pletenju in šivanju. V učnem načrtu iz leta 1876 npr. piše, da se »imajo učenke dovesti do tega, da znajo oskrbovati v življenju potrebna ročna dela. Zato je bilo med temi učnimi smotri učenje kvačkanja in pletenja, napleta in vpleta nogavic, zamaševanje (krpanje) nogavic, znamenovanje, šivanje, krojenje platnine (perila) in krpanje platnine (78, str. 96). In prav tako so tudi v tedanjih in kasnejših strokovnih delih avtorji dajali prednost predvsem praktičnemu ročnemu delu: »Posebno potrebno je kvačkanje, pletenje in šivanje. Ta dela naj se tedaj tudi najbolj vadijo in uri v ljudski šoli« (165, str. 4). V Slovenskem učitelju pa je bilo tudi že leta 1874 zapisano, da je na navadnih dekliških šolah »le šivanje in pletenje poglavitno delo« (116, str. 211) in podobno (158, str. 53). Dalje so otroci kljub obveznemu šolskemu pouku marsikje neredno obiskovali šolski pouk, kar so opravičevali tudi nekateri učitelji, ker so menili, da morajo po potrebi delati doma (86, str. 5). V šolskih kronikah pa v zvezi z obiskovanjem ročnih del beremo podobna poročila, npr. leta 1898: »Šolsko obiskovanje je še precej povoljno bilo, le za ročna dela se starši ne morejo ogreti« (163). Prav tako tožijo v šolski kroniki iz Lovrenca pod Prežinom o slabem obisku ročnega dela tudi v letih 1905–1910 (163). Tako so se nekatere deklice, ki so imele veselje z vezanjem, pa se iz omenjenih vzrokov niso mogle priučiti v šoli, kot pričajo za 20. stoletje številni ustni podatki, naučile vsaj osnovnih veziljskih vbodov v domačem okolju pri materah, starih materah, tetah, sestrah ali sosedah in drugih vaščankah, skratka pri ženskah, ki so znale vesti. Iz množine podatkov naj navedemo le nekaj zgledov:

»Zelo veliko se je vezlo v naši hiši v Stopah pri Velikih Laščah. Vesti me je naučila mama, imeli smo malo kmetijo, oče pa je bil zaposlen tudi na parni žagi« (28). »Moja mama se je učila šikat in šivat v Črnomlju, jaz pa sem se naučila od nje« (147). »Mama nas je največ naučila šikat, vse tri sestre smo vezle, tudi sama je zelo lepo vezla« (40). »Meni in še petim sestram je vcepila veselje do vezanja mama, ki je tudi sama veliko vezla. Vse robčke je opremila z monogrami« (137 b). »Stara mama me je naučila heklat in šikat. Ko sem v šolo hodila, pa smo delali na domače platno križce za vajšne, tudi stara mama je znala delat križce. Največ je štikala sestra Ančka, tudi za druge sestre, naučila se je od stare mame« (15). »Največ so me naučile tete, vezle so luknjice, peresca in krožce« (8).

»Vesti me je naučila sestra, ki se je učila v osnovni šoli v Nevljah, prve štihe mi je ona pokazala okoli leta 1940« (175). »Sestra se je naučila od mame, jaz pa od sestre« (5). »V šoli se nisem učila vezanja, ni bilo ročnega dela, pokazala mi je sestra, ki je znala vesti, kako se dela«. »Naučila me je vesti soseda« (73). »Služila sem v Dekanih, leta 1935 pri mesarju in kmetu, vezla je domača hči, pa sem začela še jaz vesti prt za na mizo« (144).

Redke pa so se tako rekoč naučile vesti same ali vsaj tako, da so opazovale druge ženske pri vezanju. Tega se še danes dobro spominjajo, na primer: »Največ sem se naučila vesti sama, potem sem še kot učiteljica naprej poučevala vezanje v Novi cerkvi, Pri Sv. Duhu v Halozah, v Tomišlju in na Golem. Na Golem sem prirejala še posebne zimske večerniške tečaje« (44). Z redkimi izjemami (151) so učiteljice ročnega dela rade pokazale razne veziljske vbode, če so jih ženske prosile. Med razkazovanjem svojih ročnih del so nekatere ženske še posebej poudarile: »Tale narodni vbod me je naučila pa učiteljica Prestorejeva« (95). »Pri nas je stanovala učiteljica Nuša Kersnikova z Brda, je vedno delala ročna dela, pa sem se še jaz naučila

od nje. Je rada pokazala, kako se dela. Me je veselil rišelj, pa mi je pokazala» (109).

Leta 1900 v Bistrici pri Trziču rojena Marija Sršen, ki zdaj živi v Vodicah pri Ljubljani in se kljub visoki starosti še vedno rada ukvarja z različnimi ročnimi deli, pa je opisala, kako se je naučila nekaterih zahtevnejših vbodov in kako je svoje znanje posredovala tudi drugim, s temi besedami:

»Rodila sem se v Bistrici pri Trziču 11. 12. 1900. Oče je bil čevljar, mama pa gospodinja. Imeli smo nekaj zemlje in redili eno kravo in po dva prašiča. Imela sem deset bratov, a jih je pet umrlo v deški dobi. Jaz sem bila drugorojena, sem bila prav kmalu za pestunjo. To mi ni bilo težko, saj tiste čase otroci nismo imeli vseh vrst igrač, kot jih imajo danes. Ko sem imela pet let, so me mama naučili plesti. Ko sem imela šest let, sem bila že v šoli. Šola je bila štirirazredna. V drugem razredu smo se že učili kvačkati... V četrtem razredu v prvem oddelku smo pa štikale prtiček, ki ga je učiteljica narisala, zobce okrog smo pa risale z naprstnikom. Rožice smo delale v 'štilštihu'. (Potem sem šla služiti, leta 1918, ko je razsajala španska, sem pa šla domov, da sem stregla domačim in potem tudi ostala doma, ker je mama umrla, da sem gospodinjala bratom.)

Večinoma sem bila samo doma, razen kadar sem šla na njivo. Neko popoldne vidim, da streljaj od naše hiše pod lipo sedi sosedova, ki je študirala za učiteljico. Mislim si, malo bom skočila k njej, mi bo, če bo hotela, zaigrala na citre. Takrat še ni bilo nobenega radia, sploh nisem vedela, kakšen je. Pridem k njej in vidim, da je štikala luknjice in rožice. Meni je kar sapo zaprlo: Joj, kaj to ti znaš delati, sem bila presenečena. Pa pravi: Znam ali nikogar ne bom naučila, tudi sester ne, čeprav je imela štiri sestre. Jaz pa en čas gledam in občudujem, kako dela, pa jo pobrišem domov. Doma vzamem en konček belega blaga, pa narišem s svinčnikom eno luknjico in cvetko s pereščki, potegnem po robu luknjice nitko in grem nazaj pod lipo in vidim, da je v narisano luknjico naredila s škarjami luknji-

co, z luknjačem jo je zabodla, da se je razširila in jo je gosto obšila. Nato grem domov in naredim isto, in ker nisem imela 'borerja', sem kar s svinčnikom prebodla luknjico in jo kar s sukancem lepo obšila, ker nisem imela pavole. Potem grem spet nazaj k njej, da vidim, kako naredi s pereščki: navleče po robu nariska nitko in perešček po dolgem prereže in obšije. Jaz grem spet domov in naredim prav tako. Grem še malo nazaj k njej, pa pravi: Kaj letaš gor pa dol, tu dol sedi. Pa pravim: Veš večerjo kuham, pa moram kar domov.

Nekega dne nesem prodajat rdeče jagode v košarici, pokrito sem imela z belim in s križki vezanim prtičem, pa srečam znanko, ženo sodnega oficijala, pa pravi: Ali ni škoda prtiča, ki je tako lep. Pa ji pravim, to mora biti tako, sicer gospa ne bi kupila jagod. (Delavci si takrat še niso privoščili tega, je bilo predrago zanje). Pa spet pravi gospa: Ali znaš še kaj drugega štikati. Pa sem ji kar pokazala, kako sem naštikala kombinežo. Pa spet pravi: Če bi rada še kaj znala, pridi k meni, pa te bom kaj naučila. Zelo sem bila vesela povabila.

V poletju pa pride bratranec iz Ljubljane po počitnice v Trzič s svojo ženo Pepco. Popoldan sta pa vsak dan prišla k nam na vrt. Pepca je štikala, jaz pa sem flikala stare cunje. Bratje so strgali veliko hlač pri igrah in plezanju po drevju. Gledala sem jo, kako dela, in mi je bilo všeč. Rekla pa nisem nič. Nekega dne pravi: Ti tako lepo pereš, daj še moje stvari operi. Delala je prtičke za police v omari za perilo. No jaz operem še njene stvari in jih likam zraven mojih dopoldne, ko sem kuhala. Ko likam, pa vidim, da je na podlagi vtisnjen vzorec, pa grem in podložim svilen bel papir in vzorec trdo prelikam, da se je dal porisati. Ker mi je šivilja predelala eno mamino krilo za obleko, ni pa bilo blaga za ovratnik in manšete, sem narisala tisti vzorec na belo blago in naštikala svoj prvi rišelj. Ker sta šla žlahtnika vsako soboto v Ljubljano, sem mislila, saj me itak ne bosta videla v nedeljo, ker se vračata šele v ponedeljek. Kakor nalašč sta pa takrat prišla nazaj že v nedeljo zjutraj, ko sem šla iz cerkve domov.

Sestrična me pokliče skozi okno v hotelu, da greva skupaj k maši. Naenkrat pa zagleda mojo štikarijo: Ja od kod pa tebi vzorec? Od tebe sem ga prerisala, ji povem. Pa pravi: Ti trapica, zakaj pa nisi meni dala blago, bi nesla narisat v Ljubljano. Pa ji pravim: Ali ni dobro. Dobro je, odgovori, samo ne bi se ti bilo treba martrat. To pa za mene ni bila težkoča, prej zabava.

Potem sem naredila za doma eno prav fletno kuharico za na zid. Pa pride ena sosedka, pa pravi: Kaj ti delaš sama, no veš kaj, naredi še meni. Jaz bom prinesla vzorec za rišelj in mi boš uštikala posteljno perilo. Medtem sem pri sorodnici videla Ženski svet, v katerem so bile priloge z vzorci. Prosila sem jo, da me je naročila nanj, in sem bila naročnica do vojske. Naročila sem tudi Ženo in dom. Tudi tam so bili vzorci, malo sem jih pa kupila v Ljubljani, malo sem jih pa zamenjala z deklicami iz meščanske šole. Vzorcev za bogkov kot pa ni bilo v revijah in sem jih največ prerisala iz starih, dotrajanih, ki so mi jih ženske prinesle.

Medtem sem šla včasih h gospe, ki je bila v umetnoobrti šoli in je štikala za tovarnarja zelo velike prte, vse z angleškim vbodom. Mimogrede sem se naučila tudi jaz. Naučila sem tudi dekleta iz naše vasi, ki so hodile v meščansko šolo, one so pa naučile še svojo učiteljico, ker tega ni znala. Gospa me je naučila prerisat šablone, ko sem položila vzorec na primeren papir in vse prebodla s šivanjo. Potem mi je tudi povedala, da dobim v Ljubljani indigo prašek in da naj kupim šprico in denaturiran špirit, da bom lahko imela en vzorec za več prtov. Daleč naokoli so ženske hitro zvedele, da znam narisati prte, zavese, posteljnino in da tudi pokažem, kako se dela in kako se, če je barvast vzorec, lepše vrste barve.

Medtem sem sorodnici Pepci naredila oziroma zvezla zelo veliko posteljnino. Zvezla sem ji tudi belo etaminasto posteljno pregrinjalo za čez posteljo z angleškim vbodom. Tako natančno je bila narejena, ko jo je pokazala svojim znankam, da so

me hotele spoznati, češ, da kdo, ki nima nobene šole, tako lepo zna delati.

(Vmes je bila druga svetovna vojska.)

Leta 1951 je sekretarka AFŽ organizirala tečaj ročnega dela v Utiku pri Vodica in me je prosila, da sem ženske poučevala ročno delo. To sem rada storila. Dekleta so bila zelo pridna, veliko in lepo so naredile. Ko je bila ob zaključku razstava, se ljudje niso mogli načuditi, da so to delala njihova dekleta. Potem sem učila vezenje tudi na kuharskem tečaju v Zapogah in Vodica. Zdaj imam že 85 let in še vedno rada delam ročno delo.«

Nekatere ženske, ki se vezenja niso naučile v šoli ali v domačem okolju, pa so se marsikje učile vesti tudi na tečajih, na katerih so se večinoma učile še drugih ročnih in gospodinjskih del (27, str. 349). Tečaje so prirejale razne organizacije. Ker so bili organizirani po vaseh, so se jih dekleta in tudi starejše ženske večinoma zelo številno udeleževale. Marsikatero dekle tudi z željo, da bi si potem lahko sama sešila in izvezla balo, kar je podobno kot nekatere druge pripovedovalke povedala kmečka gospodinja iz Istre: »Na tečaju v Šmarju sem se naučila leta 1932 šivat, delala sem si sama za koreda. Moj je bil kmet. Na tečaju je bilo 20 žensk iz Koštabone in Šmarja« (5). Ponekod pa so se ljubiteljice ročnega dela, prav tako kot je bilo v navadi že pred drugo svetovno vojno, včlanjale v društva ročnega dela, v katerih se potem v občasnih krožkih s strokovno pomočjo priučujejo tudi najzahtevnejšim veziljskim tehnikam. Članice društva potem svoje izdelke, kot je bilo nekdanj v navadi po šolah in je redkokje tudi še danes pri drugem ročnem delu, pokažejo na občasnih razstavah. Naj še omenimo, da se v procesu zdravljenja tudi varovanke v vzgojnih zavodih in zdravljenke v raznih zdravstvenih zavodih, ponekod tudi moški, če to želijo, učijo vesti in potem izdelujejo najrazličnejše okrasne in praktične vezenine.

Naj na tem mestu povemo, da pa marsikatero dekle, ki se je sicer v osnovni šoli naučilo osnovnih veziljskih vbodov, potem ni nikoli vezlo, ker ni imelo

možnosti, zakaj marsikateri revnejši starši kratko malo niso mogli kupiti otrokom osnovnih potrebščin za vezenje, tj. blaga in prejice. Tega se zdaj že starejše ženske, ki so si med odraščanjem želele vesti, posebno, ker so videle, kako so vezle nekatere njihove vrstnice, še vedno trpko spominjajo: »V šolo sem hodila na Polzelo, leta 1938, vendar nisem pozneje nikoli vezla. Doma nas je bilo na bajti šest otrok, ni bilo denarja za ročna dela« (195). Ponekod so dobrosrčnejše in prizadevnejše učiteljice za takšne deklice same priskrbele blago, kot se spominja zdaj že šestinosemdesetletna Justina Jagodič iz Velikih Lašč za obdobje, ko je poučevala na Golem: »Sem vedno poiskala kje kakšne krpe, razrezala stare rjuhe in spodnje perilo, da so lahko vezle, včasih ni bilo denarja niti za najbolj potrebne stvari« (44). Nekatere deklice pa so si v želji, da bi imele »vsaj nekaj vezenega pri hiši«, pomagale tudi drugače. Največkrat so poleti nabirale gozdne sadeže ali pa nesle jajca na trg, jih prodajale in si potem z izkupičkom kupile prejico in blago za vezenje. Ali kot se spominjajo pripovedovalke:

»Včasih nismo imele punce nikjer možnosti denarja zaslužiti, vendar si že ujel kakšen dinar, si pa hotel kaj imet. Bila sem najstarejša iz družine osmih otrok, doma mi niso mogli nič dati. Sem šla na trg v Ljubljano, 27 km peš, sem po 50 jajc ali še kaj nesla, samo da je bil dinar. Se nam fržmaga, ker je danes mladina tako trda za delo. Za izkupiček sem si kupila prejico in blago« (180).

V gospodarsko pasivnih krajih pa niso redki podobni odgovori na vprašanje Ali ste sploh kdaj vezli? Tako pričajo npr. podatki iz Haloz: »Kje pa bi kaj delala, poznali smo samo kramp in motiko« (18) in podobno: »Ni bilo časa ne pozimi in ne poleti« (128).

Ponekod so tudi starši odvrčali otroke od vezenja, ker so videli v takšnem delu tratenje časa ali nesmisel. »Kaj boš tisto luknjala, saj se bo še tako prehitro raztrgalo« (109) in »Devet otrok nas je bilo, mami je rekla: sužt pejt, dauš jest meua« (198).

OBDOBJE VEZENJA

Nekatere deklice, ki so se naučile osnovnih ali tudi zahtevnejših veziljskih vbodov v šoli, kjer so vezle obvezne učne vezenine, so prav tako kot tiste, ki so se naučile vesti v domačem okolju, rade vezle tudi kasneje. Vsaj tako pričajo pritrdilni odgovori na vprašanje. Med njimi se je večina ukvarjala z vezenjem le v mladih letih, največkrat do poroke, kasneje pa le tedaj, če so videle v vezenju svoje najljubše razvedrilo ali tudi praktično izrabo prostega časa.

To potrjuje tudi večina odgovorov na vprašanje: V katerem obdobju ste vezli? Ženske so večinoma odgovorile, da v mladih letih, v mladosti, tj. nekako do 20 leta ali do poroke. Kasneje pa npr. kmečke ženske zavoljo gospodinjskih in kmečkih opravil ter vzgoje otrok, prav tako kot poročene bajtarske ženske, ki so delale po kmetijah, če jim je le dopuščal čas, niso več utegnile. Navedene posplošene trditve temeljijo na podobnih pričevanjih:

»Kar sem naredila, ko sem hodila v šolo, sem naredila, potem sem pa bolj malo šivala, nekako do dvajsetega leta sem še štikala« (15). »Vse sem delala pred poroko, potem ni bilo več časa« (28). Pri šestnajstih sem vse to delala« (144). »Do poroke leta 1935 sem vsako leto naredila dva do tri komade, so bile urce skupaj zbrane, ko je bil otrok rojen, je bilo fertik, sploh ni bilo več časa« (180). Največ sem vezla v šoli od desetega do petnajstega leta, delala sem tudi še med vojnama, ko sem se poročila, pa ni bilo več toliko časa in ne materiala. Tudi roke niso bile več takole voljne« (69).

Redke ženske, če izvezamo poklicne vezilje, pa so zavoljo ustvarjalnega veselja, ki so ga vedno znova občutile pri vezenju, vezle tudi kasneje, ko so bile poročene, ali kot same pravijo zdaj že starejše pripovedovalke: »Vse življenje sem vezla« (61). Leta 1985 že triinosemdesetletna gospodinja iz Moravč pa je med razkazovanjem vezenin z vidno žalostjo rekla: »Pokazala vam bom dve blazini, to je bilo moje zadnje delo pred tremi leti. Zdaj ne vidim več dobro, mi je ena dala časopis, pa sem prerisala kar s prosto roko« (109).

O ČASU VEZENJA

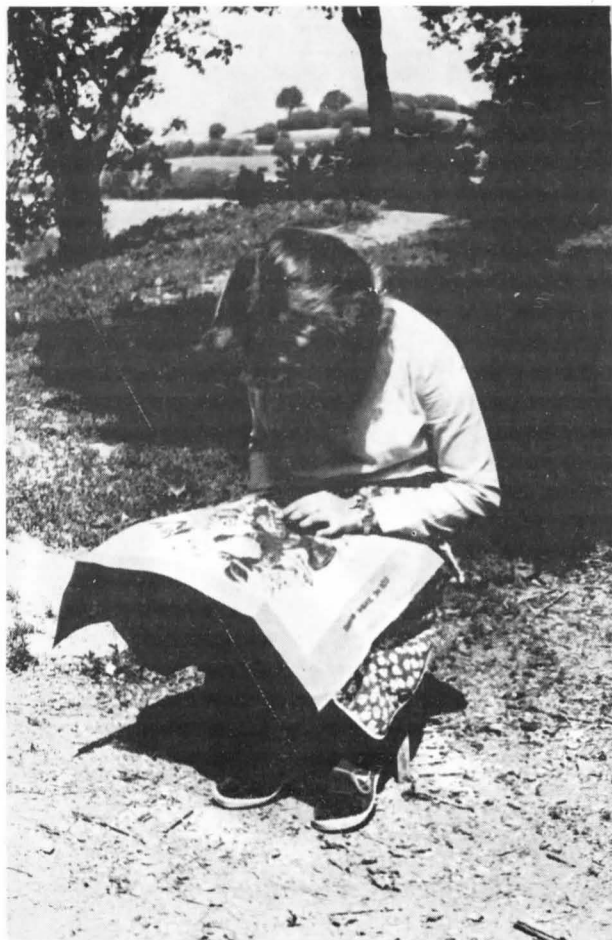
Kmečke in druge vaške ženske, ki so se ukvarjale in se ponekod tudi še danes ukvarjajo z vezenjem le zasebno, so vezle večinoma le v pičlo odmerjenem prostem času. K takšni izrabi prostega časa pa so deklice že v prejšnjem stoletju navajali poleg učiteljev tudi starši, saj so videli v njej ne samo delovno, marveč tudi moralno vrednoto.

Naslednji odgovori na vprašanje: Kdaj ste vezli oz. kdaj vezete?, ki je bilo zastavljeno triinšestdesetim ženskam, starim od osemindvajset do petinosemdeset let, iz raznih krajev Slovenije, stvarneje kažejo čas, ki so ga posvečale, ali ga nekatere ženske še vedno posvečajo vezenju.

Tabela 1

Kdaj ste vezli oz. kdaj vezete?	Število odgovorov
Ob nedeljah	
(večinoma popolne)	40
Ob nedeljah in zvečer	4
Zvečer	4
Pozimi	8
Na paši	3
Kadarkoli ob prostem času	4

Odgovori na zastavljeno vprašanje, ki jih zavoljo premajhnega števila vprašanih vsekakor ne kaže posploševati, vendarle pričajo, da je vsaj večina vprašanih žensk največkrat vezla ob nedeljah, in sicer popoldne, ko je bilo postorjeno drugo gospodinjstvo delo. Kot se vidi tu in tam še zdaj, so ob poletnih nedeljskih popoldnevih rade vezle zunaj »na vrtu«, marsikdaj z vrstnicami ali sovaščankami, kar je hkrati pomenilo družabne stike, ki se jih zdaj že starejše pripovedovalke rade spominjajo (95). Kot

V nedeljo popoldne, Negastrn, 1984

kažejo odgovori na dodatna usmerjena vprašanja in druge ob prostem času posvečene raziskave (97), so bile ženske s kmetij, prav tako kot bajtarice in gostačke, med tednom zaposlene z drugimi opravili in zato vezenje, če izvzamemo zimsko obdobje, skoraj ni prihajalo v poštev (95).

Odgovore na zastavljeno vprašanje so ženske večkrat pospremile še z dodatnimi podatki, zato

naj jih za vsako vrsto odgovorov nekaj navedemo tudi na tem mestu:

»Ob nedeljah, ko si bil doma, smo štikale s prijateljicami« (9).

»Ob nedeljah popoldne smo prišla dekleta skupaj, poleti in pozimi in zlasti poleti, ko smo vezle na vrtovih. To je bila ko ena družabna reč, ko smo se dobivale skupaj in spraševale: A maš ti ta muštr?«

»Smo bile ob nedeljah punce doma in smo štikale, smo šle na vrt, smo sedele na tleh. Za balo sem si štikala. Veselje smo imele« (8). »Štikala sem ob nedeljah, ko sem si dala prosto. Imeli smo majhno kmetijo, oče je bil gozdni delavec. Veliko bi še rada naredila, pa sem šla na šiht na gozdno in ni bilo več časa« (172). Ni bilo več časa za ročno delo, potem ko sem služila, le ob nedeljah sem vezla« (198).

»Pri očetu sem pomagala pri krojaštvu. Ročno delo sem zato delala samo zvečer ali ob nedeljah, še ob petrolejki. Mama in ata sta rada brala, jaz pa vezla« (109). »Največkrat sem delala zvečer ponoči ob sveči in cele nedelje smo tudi pri petrolejki delale« (28). »Skupaj s sosedo Prebiličevo sva delali te prte okoli leta 1930. Delali sva ob nedeljah popoldne in zvečer« (73). »Zvečer, ko sem drugo naredila, sem pa štikala, zato je slabo narejeno, ker sem ponoči delala ob petrolejki, drugi spat, jaz pa delat. Delala sem tudi ob nedeljah popoldne, sem se vedno bolj doma držala« (23). »Pozimi sem to

delala, sem rada delala, prej je bila takšna moda, se je cela vas pripravljala na balo« (51). »To smo samo pozimi delali, potem ni bilo več časa, ko je bilo delo na polju« (134). »Pozimi sem delala tudi čez dan, ob nedeljah pa ne. Smo držali, da je nedelja. Mama je rekla, da se ob nedeljah ne šiva« (124). »Sem štikala npr. ta veliki prt z rožo v sredini okoli 1926. Pozimi sem delala, ko je bilo tako vreme, da ni bilo nikamor za ven it« (9). »Največ smo delale pozimi zvečer, na veliko noč in božič nismo smele delati« (137 b). »Na paši sem si tako naredila, da sem si dala štrik gor na roke, jaz sem pa štikala« (181). »Nekatera dekleta so ročno delo nosila s seboj na pašo. Tako se je primerilo, da je eni, ki je vezla na paši spodnje hlače, krava pojedla eno hlačnico, jo je že kam odložila« (129).

»Še zdaj rada izrabim vsak prosti čas za vezenje« (135). »Tale prt sva enkrat delali s sestro celo poletje. Sva prišli z njive zmatrani domov, sva se usedli, da sva malo počili, in najraje sva medtem vezli« (72). Zanimivo pa je, da so tudi nekatere vaške gospodinje poudarile, kar velja pogostejše za mestne, ki so vodile otroke na sprehod v Tivoli ali na Ljubljanski grad, da so največkrat vezle, »dokler so bili še majhni otroci, sem imela še kaj časa naredit, zdaj pa ne več« (33). Po številu odgovorov so deč, pa so bile to izjeme (v družinah, v katerih so se gospodinje lahko nekoliko bolj posvečale otrokom, ker so bile pri hiši še druge ženske) (40).

O OSEBNEM POMENU VEZENJA IN VEZENIN

O osebnem pomenu ljubiteljskega vezenja nimamo za 19. stoletje nobenih stvarnih podatkov. Številna pričevanja iz 20. stoletja pa kažejo ne samo pri ljubiteljskih, ampak do neke mere tudi pri poklicnih veziljah ustvarjalne plati dela. Ustvarjalni pomen vezenja pa je nedvomno dosti pomembnejši od estetske vrednosti oblikovno in tehnično večinoma preprostih in po množičnih veziljskih predlogah narejenih vezenin. Vezenine, naj so preprosto ali umetelno izdelane, vsekakor pričajo o prizadevanjih za zaljšanje oblačilnega ali stanovanjskega videza. Obenem imajo za lastnice večinoma še poseben pomen, zlasti če so ročno vezene.

Poklicne vezilje, ki so vezle za sprotne naročnike in so se zato z vezenjem največkrat tudi preživljale, so nedvomno delale predvsem zaradi zaslužka. Nema lookrat pa so kljub dolgotrajnemu in zato večkrat duhamornemu delu občutile tudi veselje pri svojem delu, zlasti potem, ko so skupaj z naročnikom občudovalе svoj izdelek (48). Podobno je bilo tudi pri učiteljicah vezenja, ki so s svojimi učenkami posebno ob koncu šolskega leta na občasnih razstavah vezenin čutile veselje nad opravljenim delom (42, 44, 50, 129). V primerjavi s poklicnimi veziljami in učiteljicami vezenja pa so delale in delajo še dandanes ljubiteljice iz ustvarjalnih nagibov. Vsebina odgovorov na prosto zastavljeno vprašanje: Kaj vam je pomenilo ali vam pomeni vezenje? to tudi stvarneje potrjuje.

Večina od štiriinpetdesetih vprašanih in naključno odbranih žensk, starih od petindvajset do petinosemdeset let, med njimi kmečke, nekdanje bajtarice in gostačke kot tudi današnje kmečko-delavske ženske, je namreč poudarila ustvarjalne nagibe, ustvarjalno plat. Najprej jim pomeni zadovoljstvo in veselje vezenje samo, kasneje so nekatere posebej poudarjale, pa tudi razne vezenine, ko so (oz.

Tabela 2

Kaj vam je pomenilo ali vam pomeni vezenje?	Število odgovorov
Veselje, zadovoljstvo	48
Izrabo prostega časa	9
Sprostitev	6
Ohranjevanje ljudske umetnosti	1
Skupaj:	56

ko so bile) razmeščene po stanovanju. Tabela 2 kaže, da občuti veselje in zadovoljstvo (ali je vsaj občutilo) 85 % žensk. V krajših ali daljših odgovorih so to večinoma podobno opisale in navedle še nekatere druge nagibe za vezenje, ki jih navajamo za ilustracijo: (npr. tekmovalne, družabne, zadrževanje doma): »Veselje sem imela s šikanjem« (164). »Sem imela veselje. Meni je bila igrača posneti vzorec. Vedno sem mislila, da to ni nič posebnega« (154 a). »Imela sem veliko veselje, sem stršansko rada delala. Nekatere so delale samo to, kar je bilo obvezno« (50). »Imela sem veselje s tem, to mi je bilo zadovoljstvo, zdaj pa ne vidim več, raje štrikam« (23). »Učenke so rade delale, so imele grozno veselje do šikanja« (129). »To nam je pomenilo veselje, to je bil kino, to je bilo vse, z užikom smo delale. Tako, kot jim zdaj pomeni kino ali če gredo na izlet, v klub. Takrat tega ni bilo. Samo naša družina je veliko vezla, druge so delali zobotrebce« (28). »Precej sem vezla, to je bilo moje zadovoljstvo. Tudi prtiček sem vzela v dom s seboj, sem ga naredila še okoli leta 1978« (?). »Moja mama je imela z vezenjem kot en hobi, rada je imela lepo. Bila pa je tudi takšna moda« (95). »Mama mi je rekla, zakaj te neumnosti delaš, jaz sem pa imela veselje. Sem velikokrat tudi do dveh

ponoči zdela na šporget« (170). »Poučevala sem dekleta v Višnji gori, v Vzgojnem zavodu in jih gledala, kako so z veseljem delale. So nekatere kar same prihajale, da bi kaj delale. Ena pa mi je dala prtiček do polovice narejen, ni bila za to« (50).

»Delala sem vandšonar z napisom ‚Ljubo doma, kdor ga ima‘ in z motivi palčkov: da so bili palčki, to je bilo lepo, ko je raslo. Potem je sledila še rdeča ali plava obroba. Je tako prijetno, ko ven nekaj takega potegnem« (50).

Ženske, ki so v prostih odgovorih povedale, da jim pomeni vezenje izrabo prostega časa, pa so povedano še utemeljile z besedami: »Ata je vedno rekel, pohajala ne boš, danes so ubogi otroci, se človeku smilijo, nič ne znajo« (50). »Mama se je enkrat ujezila, češ da sva s sestro že dost stari, pa se nobene stvari ne lotita, sva začeli potem prt delat« (72). »S prijateljicami smo skupaj delale, se nismo smeli hodit potepat« (169). »Včasih je bilo drugač, ni bilo avtov, smo bili bolj doma, smo šli v cerkev, opravili živino, pojedli in ob nedeljah popoldne delali. Smo šle tudi druga k drugi delat in gledat, katera ima lepše. Ni bilo včasih toliko zabave« (198). »Ni bilo televizije, zdaj pa samo gledajo, nihče nič ne govori. Samo ždijo in gledajo, smo kot divji. Meni je dosti pomenilo, da lahko nekaj pokažem, pri tem mi je bilo lepo« (124). »Človek, ki to dela, ne misli na prismođarije« (129). »S štikarijo je že tako, veliko dela, veliko potrpljenja in ne glede na čas, zraven pa volja in veselje« (180).

Vsestranski pomen vezenja je starejša Mengšan-ka, ki še zdaj pridno veze, takole utemeljila: »Ob vezenju neprestanò nekaj razmišljam. To je moj oddih, moj počitek, težnja po lepem, prijetnem. Že veliko preje razporejam, komponiram vzorce. Posebej rada imam takšne, ki me spominjajo na mladost. Mama je z vezenimi prti obeležila vse praznike, cerkvene in tudi pustni torek, ko je bila miza za posebno pustno večerjo pogrñjena z vezenim prtom. Če visi vezenina na stenah ali leži na pohištvu pomeni nekaj več kot samo vsakdanjik« (85).

Učiteljica vezenja, ki še zdaj občasno poučuje deklice vezenje, če želijo, pa je svoje mnenje o raznih pomenih vezenja takole utemeljevala: »Deklice znajo tako izkoristiti čas, veselje imajo, ko iščejo vzorce. To je naložba za starost, ko te žilica ponovno prime, da bi delal to, kar si delal v mladosti, da se čas pozabi, da se držiš doma, da misliš na skupne družinske dneve in si urediš stanovanje z njimi, da se loči vsakdanjost od praznika in še to, da veš, da je to moj trud, ne denarna vrednost« (36).

Pomen vezenja za duševno sprostitev je posebej poudarilo šest žensk, nekatere celo pri premagovanju hujših stisk. To so povedale na razne načine: »Veselje imam do tega. Čisto mi se živci pomirijo, sprostim se, bolj kot v kaki družbi« (147). Te besede je pospremil še mož z besedami: »Ona je samotar, vedno veze« (148). »Imela sem strašno veselje. Tudi malo pozabiš, če si žalosten« (187). »Med vojno sem izgubila hčerko, tu sem se sprostila, pozimi ročno delo, poleti vrt« (109). »Na zdravljenju v Begunjah je delala hčerka prtičke, ki so razobešeni po kuhinji, alkoholičarka je bila« (143).

Starejša ženska z Dolenjskega, ki ni želela biti imenovana, pa je pomen vezenja za reševanje osebne stiske natančneje opisala: »Gobeline sem začela delati okoli leta 1966, ko sem prišla po dveh letih iz bolnice z diagnozo artrodeza. Šen sem imela, bila sem čisto obupana, sem si želela smrt. Pa je prišla prijateljica in rekla: ‚Tako ne gre več naprej, daj nekaj začeti, saj znaš, saj si že delala.‘ Res sem že delala včasih gobeline, ker me je navdušila zanje žena zdravnika. Je tudi veliko delala. Rekla je: ‚Vem da boste znali, vem, da vam bo šlo.‘ In sem začela. S tem sem se potem malo potolažila, da nisem samo tisto razmišljala. Mož je umrl, sin se je ločeval, sama sem se še ponesrečila, doma je bilo zaklenjeno, ko sem prišla iz bolnice. Na misel mi je prišlo, kako bi prišla do vode, da bi bilo končano« (110).

Naj še omenimo, kot kaže tudi eden od odgovorov (tabela 2), da so zlasti med svetovnjima vojnoma v slovenskih in drugih jugoslovanskih strokovnih in

poljudnih časnikih pogosto poudarjali pomen vezenin s t. i. narodnimi vzorci kot enega izmed načinov ohranjanja narodne ornamentike, narodne tradicije (145, 2. zvezek; 140, str. 9). Glede pomena vezenin so na splošno ženske odgovarjale na vprašanje, da je »tako lepše stanovanje« ali da »se v vezenem oblačilu bolje počutijo«, kar so podobno izrazile. »Rada imam urejeno stanovanje, da je lepo, ko kdo pride. Sem imela vedno rada, da je lepo. Da sem srečna v stanovanju. S štikanjem sem se zamotila, moj mož ni bil za nobeno lepo reč, bil pa je odličen vrtnar. Imela sem izredno veselje do urejenega stanovanja. Še zdaj vezem, to je moj hobi, največje veselje, da si uredim stanovanje, kaj bi zdaj drugega« (155). »Predpasnike smo včasih tudi vezle, ob nedeljah smo jih nosile, tako lepo štikane. To je bila ta velika moda ob nedeljah popoldne, in tudi štikane obleke so nosile nekatere« (28). »Si se zdel sam sebi lep v takšni štikani obleki« (42).

Pri razkazovanju vezenin pa so ženske skoraj vsako vezenino pospremile, podobno kot pričajo spisi v ženskih revijah izpred druge svetovne vojne (19, str. 397), z raznimi spomini. »Ta prtiček je bil moje prvo ročno delo. Če sem imela kakšno blago, sem rekla, je lepše, če je malo uštikano« (167). »Ta prtiček sem kupila narisane v Brežicah, mama mi je dala denar. Na tega, ki ima črni rišelj, se še posebej spominjam, ker mi je teta dala blago, sestrična pa je vzorec narisala. Potem je umrla. To je spomin nanjo« (25). »Smo med vojsko to vezenino zelo čuvali. Vsaka je imela svojo vezenino res zelo v kreditu. Ima moja štikarija tudi svojo zgodovino. Med vojsko so prišli partizani, pa sem rekla, ko jo je eden vzel, to pa ne vzeti, če hrano vzamete, že razumem, štikarijo pa ne. Sem se pritožila politkomisarju, ko jo je eden vzel, pa je moral ven iz ružaka vzeti tisti, ki je vzel, češ, to pa mi ne jemljemo« (71).

Pri zbiranju gradiva za razstavo sem srečala ljubiteljice vezenja, ki so vezle ali še vedno zavzeto vezejo. Za ponazoritev naj navedem dvoje pričevanj

o osebnem pomenu vezenja in vezenju. Zakaj delam ročna dela?

V življenju je pač tako, da mora vsakdo nekaj delati. Seveda je na prvem mestu delo, s katerim si služiš vsakdanji kruh. Če ti pa ostane še kaj prostega časa, brž primeš za drugo delo. Seveda ta prosti čas izkoristiš za tako delo, ki ga imaš v življenju najraje in ti zelo veliko pomeni.

Včasih si človek misli, da brez teh raznih konjičkov sploh ne bi mogel živeti. Saj ti ravno to delo da veselje do življenja in dobiš novih moči za preostalo delo, ki ga moraš vsak dan opraviti. Seveda se v današnjem času posebno mladi največ ukvarjajo s športom in glasbo.

Kar nas je starejših ljudi, zelo radi primemo v roke kakšna ročna dela. Trenutno je najbolj v modi šivanje gobelinov. Zelo veliko ljudi je v prostem času prišlo za čopič in s tempera barvami so narisali sliko. Saj je dosti hitreje kot izdelovanje gobelina. Smo pač v času, ko skoraj vsi stremimo za tem, da bi imeli kaj lepega in domačega v stanovanju. A to ne gre brez lepih ročnih del, se pravi lepo vezenih prtov in lepih slik na steni.

Tudi mene je ta želja po nečem lepem v stanovanju pripeljala do tega, da sem začela delati ročna dela. Seveda tudi bolezen, ki me je spremljala v najlepših letih mojega življenja, je pripomogla k temu. Ko sem morala zaradi bolezni pustiti delo v tovarni in ostati doma, sem poležavala toliko časa, da sem prišla zopet malo k sebi. Ker nisem več mogla delati težkih del, sem pač poskusila z ročnim delom. To delo me je veselilo že od otroških let, a ni bilo denarja ne za platno niti za prejšico. Kmalu po vojni sem pa dobila paket iz Amerike. Poslala mi ga je teta za poročno darilo, v njem je bilo tudi nekaj prejšice in lepo natisnjenih prtičev. Tega sem bila zelo vesela in sem šla takoj k sestri, da mi je pokazala nekaj osnovnih vbodov in tako sem začela z ročnimi deli. Bila sem vztrajna in vsak narobe narejen vbod sem takoj popravila. Tako sem kaj kmalu začela delati kar lepa ročna dela. To so opazili tudi drugi, zato sem imela kmalu dosti naročil. Tako de-

Iam še danes, samo dosti manj kot pred petintridesetimi leti, ker slabše vidim, in zelo rada sedem k mizi in s tempera barvami narišem kakšno sliko, seveda rože kot na prtičih. Za mene so rože tako nekaj lepega, pa naj bodo v naravi, na slikah ali uvezene na platnu. Veliko te lepote mi je uspelo približati sosedom, sorodnikom in ostalim. Saj sem vsa ta leta tudi daleč naokoli tiskala prte. Vsaki sem izbrala tudi barve in mnogim pokazala razne vbo-de. Zato je v našem kraju veliko ročnih del. Škoda je, da za tako lepe reči vedno bolj primanjkuje časa, in si bomo morda čez nekaj let lepa ročna dela ogledovali samo v muzejih, namesto da bi nam krasila naše domove. Saj samo z malo domišljije popestriš vse velike praznike v letu. Na primer za Božič narediš prt, v katerega uvežeš smrekovo vejico, storže in sveče. Za velikonočni čas lahko napraviš prt, na katerega uvežeš lepe pirhe (pisanice) in rože, ki cveto v tem času. V jesenskem času so najlepši prtiči, ki imajo uvezene kostanje, gobe ali drugo sadje.

Skozi vsa ta leta sem naredila dosti teh reči za druge ljudi in vsakega dela sem bila vsaj dvakrat vesela. Takrat, ko sem prtič naredila, in zopet, ko sem ga podarila ali prodala.

Mislím tudi to, če človek v življenju nič ne naredi, tudi po njem nič ne ostane, je še spomin nanj hitreje pozabljen in zabrisan. Če pa kaj lepega narediš, živiš, tudi če umrješ. Vsakokrat ko ljudje pogledajo tvoje delo, jim ponovno stopiš pred oči. Seve-

da samo v mislih, pa tudi to je boljše kot nič.« (Kati Turk, 1928, Vrhpolje pri Kamniku).

»Rodila sem se 26. 9. 1902 v Mokronogu. Moj deklíški priimek je Koračin. Moj oče je bil rojen leta 1873 in je bil siromašnih staršev. Poročil se je z mojo mamo, katera je bila vdova po vrtnarju. Moja mama je rekla, da kuhati in šivati mora znati vsaka ženska. Tako sem se tudi jaz naučila šivati, in to samo pozimi, ker v poletnih mesecih ni bilo časa za take stvari. Tako sem si sama pripravila perilo, in to: posteljnino, spalne in dnevne srajce, spodnje hlače, ki so bile malo nad kolena, namizne prte sem vezla, kuhinjske prte sem vezla in v posteljno perilo in brisače sem vezla tudi svoj monogram MK (Marija Koračin). Nekatere moje prijateljice so se bolj mlade poročile, pa je prišla šivilja k njim na dom in delala pri njih po štirinajst dni. Za vezenine, ki sem jih izvezla na perilo za mojo balo, sem vzorcev izrisala iz takratne revije Ženski svet, nekaj vzorcev pa sem prevzela od prijateljic, ki so tudi vezle za svojo balo. . .

Čeravno sem veliko prepotovala in pretrpela, sem vedno našla čas, da sem vezla razne prte in ostala ročna dela, lotila sem se tudi klekljanja, za otroke sem vse sama napletla in sešila največkrat ponoči, ko sem imela več časa.

Tudi sedaj, ko sem stara dvainosemdeset let, še vedno rada pletem in kvačkam prtičke ali kaj drugega. Kajti to so dela, v katera je vloženih mnogo mojega truda in veliko prečutih noči, zato jih tudi cenim« (Marija Šinigoj, 1902, Mokronog).

VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv Slovenije v Ljubljani, Deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 7176/9. Poročila iz šmohorskega okrožja.
2. Isti, 7176/20. Poročilo iz beljaškega okrožja.
3. Isti, spis 1512. Poročilo okrajne gosposke Idrja.
4. Bazielič, Barbara, Ludowe Wyszcyla technika krzykowa na Slasku, Rocznik muzeum Gornoslaskiego w Bytomiu. Etnografia zeszyt nr 1, Bytom 1966.
5. Bažec, Ana, roj. 1915, Raven 55 (Koper).
6. Bažec, Marija, roj. 1914, Raven 84 (Koper).
7. Blagotinšek, Mimika, roj. 1942, Bobovo 21 (Šmarje pri Jelšah).
7. a. Bogovič, Fani, 1930, Gornje Pijavsko 8, Krško.
8. Bončar, Ana, roj. 1905, Lipoglav 11 (Šmarje Sap).
9. Bozja, Frančiška, roj. 1906, Lipoglav 9.
10. Brulc, Frančiška, roj. 1914, Gotna vas 41 (Novo mesto).
11. Cvitkovič, Marija, roj. 1919, Adlešiči 3 (Črnomelj).
12. Čepirlo, Franc, roj. 1912, Petelinje 14.
13. Črnič, Ana, roj. 1919, Fučkovci 5 (Črnomelj).
14. Črv, Ljudmila, 1922, Polje 8 (Tolmin).
15. Detela, Justina, roj. 1885, Moravče (Domžale).
16. Dillmont, Thérèse, Encyklopedie der Weiblichen Handarbeiten, Mülhausen.
17. Dolenc, Mara, Razdrto 41 (Postojna).
18. Drnilovič, Mimika, roj. 1911, Paradiž 65.
19. E. O., Ročno delo – Kazalo v knjigi življenja, Vigred, letnik XV, v Ljubljani 1937.
20. Eckhel, Nerina, Narodni vez na starom in novom ruhu (katalog), Etnografski muzej Zagreb 1984.
21. Fedran, Nada, 1903, Hudo 3 (Ivančna gorica).
22. Frauen Fleiss, Leipzig, 1934/45. Heft 8.
23. Gerbec, Frančiška, roj. 1893, Pšajnovica (Šmartno v Tuhinjski dolini).
24. Gerbec, Marija, roj. 1936, Pšajnovica 8.
24. a. Gerlica, Ivanka, roj. 1907, Ljubljana-Polje 5.
25. Golob, France, Ivan Šubic, utemeljitelj obrtne in umetnoobrtne šole na Slovenskem, Loški razgledi 31, Škofja Loka 1984, str. 98–112.
25. a. Golja, Evgenija, Tolmin, Prekomorskih brigad 14.
26. Gorjup, Tinca, roj. 1907, Negastrn (Moravče).
27. Gospodinjski tečaj v Moravčah, Vigred, ženski list, Letnik XVI, Ljubljana 1938.
28. Grebenc, Helena, roj. 1918, Velike Lašče 46.
29. Gušič, Marijana, Rukav platnene košulje na starinskem ženskom ruhu iz Škednja pri Trstu. Slovenski etnograf, letnik IX 1956, Ljubljana 1956, str. 169–186.
30. Handbuch der Gesetz- und Verordnungen über das Volksschulwesen für Krain, Laibach 1895 – Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, Ljubljana 1895.
31. Hinič, Nevenka, roj. 1899, Radovljica.
32. Hojan, Tatjana, Žensko šolstvo in učiteljstvo na Slovenskem v preteklih stoletjih. Zbornik za historijo šolstva i prosvete, 4. Zagreb 1968, str. 47–81.
33. Horjak, Cecilija, 1929, Lahov graben (Laško).
34. Horvatič, Ana, Krška vas 82 (Brežice).
35. Hribnik, Marija, roj. 1913, Sele-Šajda 22 (Borovlje).
36. Ilc, Ksenja, roj. 1918, Samostan šolskih sester, Repnje 27 (Vodice).
37. Ilc, Pavla, Gospodinjski tečaj v Moravčah, Vigred, letnik XVI, v Ljubljani 1938.
38. Indihar, Ivana, Velike Lašče 64.
39. Inventar bale in Pogodba dote Ivane, rojene Sirk, poročene Sedmak, št. 18 v Sv. Križu, dne 20. 11. 1893, (posredovala Ljuba Vrtovec).
40. Ivanc, Ana, roj. 1938, Velike Lašče.
41. Ivanc, Pepca, roj. 1903, Dvorska vas (Velike Lašče).
42. Ivanc-Jaklič, Anica, roj. 1909, Karlovica 1 (Velike Lašče).
43. Jahresbericht der VI. classigen Mädchen – Volksschule bei den Ursulinen zu Laibach 1873 – Letno sporočilo VI. razredne dekliške ljudske šole pri Uršulinkah v Ljubljani 1873.
44. Jagodič, Justa, roj. 1899, Velike Lašče 20.
45. Jamar-Legat, Marija, Loško šolstvo v prvi polovici 19. stoletja, Loški razgledi XVII-1978, Šk. L. 1970.
46. Jamšek, Marija, roj. 1920, Krašnja 30 (Domžale).
47. Jenko, Ana, roj. 1921, Krnica 4 (Koper).
48. Jerček, Savia, roj. 1938, Šolske sestre de Notre Dame, Struga pri Otočcu (Novo mesto).
49. Kako prenašamo načrte na blago. Ženski svet, IV, Trst 1926.
50. Kavčič, Ivanka, roj. 1911, Novo mesto, Adamičeva 1.
51. Kek, Marija, roj. 1915, Studenec (Trebnje).
52. Kenda, Marija, 1929, Most na Soči 13 (Tolmin).
53. Kiferle, Milena, Slovenska abeceda za ženska ročna dela (b. l.).
54. Klančar, Avgusta, Koliko je mogoče doseči pri pouku o ženskih ročnih delih na podlagi dejanskih izkušenj z ozirom na krajevne razmere, in kako naj se ta pouk uravna, da se ljudstvo zanj pridobi? Učiteljski tovariš, XXVII, št. 8. V Ljubljani, 15. septembra 1887.
55. Klopčič, Radovan in Marta, Ročno delo v osnovni šoli, Ljubljana 1954.
56. Knjiga vzorcev trgovca z galanterijo Ivana Prijatelja, Novo mesto, Ljubljanska cesta 10.
57. (Koc.). Pridne roke – dota zame. Vigred XV. V Ljubljani 1937.
58. Kompore, Minka, 1913, Mengeš, Kidričeva 27.
59. Koncilija, Jožefa, roj. 1903, Gabrovica 4 (Laze v Tuhinjski dolini).
60. Kongregacija ubogih šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu. Ob petdesetletnem jubileju 1886–1936, 1936.

61. Kordes, L., Erklärung der heutigen Bilderbeigabe, Carniola VI, Laibach 1844, str. 144 in Goldensteinov akvarel (1838) moškega in ženske v noši iz krakovskega predmestja.
62. Isti, opis in upodobitev noše iz Šiške, Carniola 1844, str. 180.
63. Isti, opis in upodobitev noše iz ljubljanske okolice, Carniola 1844, str. 4.
64. Isti, opis in upodobitev noše iz okolice Polhovega Gradca, Carniola VI, str. 420 in noše iz Bohinja, Carniola VI, str. 248.
65. Koren, Vlasta, ravnateljica Pokrajinskega muzeja za Pomurje, Murska Sobota, terenski zapiski iz Prekmurja.
66. Zbirka brisač v Pokrajinskem muzeju za Prekmurje v Murski Soboti. Slovenski etnograf, letnik XVI-XVII, 1963–1964, Ljubljana 1964, str. 89–94.
67. Koruza, Ivanka, roj. 1914 v Gabrju (Štanjel), Ljubljana, Triglavsko 15.
76. a. Kos, Janez, 1935, Ljubljana, Bilečanska 4.
68. Košar, Marija, roj. 1917, Celje, Zidanškova ulica.
69. Kozelj, Marija, roj. 1914, Hotemaže 16 (Predvor).
70. Kozmos, Marjanca, roj. 1922, Pameče 3 (Laško).
71. Koželj, Marija, roj. 1921, Vodice 26 (Ljubljana).
72. Koželj, Metka, roj. 1960, Vodice 26 (Ljubljana).
73. Kralj, Marija, roj. 1909, Predgrad (Stari trg ob Kolpi).
74. Kralj, Pavel, roj. 1898, Predgrad (Stari trg ob Kolpi).
75. Kranjc, Pavla, roj. 1927, Breg 29 (Polzela).
76. Kundegrabner, Maria, Sticken im Schulunterricht, Sticke-
rei – Vorlagen und Anwendung, Graz 1983, str. 14–16.
77. Lehrplan für getheilte einclassige Volksschulen. Laibach 1875.
78. Lehrplan für zweiclassige Volksschulen. Laibach 1875.
79. Lehrplan für dreiclassige Volksschulen. Laibach 1897.
- Učni načrt za trirazredne ljudske šole. V Ljubljani 1897.
80. Lehrpläne für Volksschulen... Učni načrti za ljudske šole izdani vsled ukaza predsedništva deželnih šolskih oblast-
nij za Primorje od dne 10. avgusta 1878. Na Dunaji 1879.
81. Lehrplan... Učni načrt za sedemrazredne ljudske šole, v Ljubljani 1896.
82. Lehrplan... Učni načrt osemrazredne ljudske šole. V Ljubljani 1901.
83. Letno poročilo VI. razredne dekliške ljudske šole pri uršulinkah v Ljubljani 1873.
84. Letno poročilo uršulinskih dekliških šol v Ljubljani, 1891/92.
85. Isti, za leto 1909/1910.
86. Likar, Hinko, Redna hoja v šolo. Učiteljski tovariš, Ljubljana 1889.
87. Ljubič, Tone, Ljudska umetnost v Dobropoljah, Ljubljana 1944.
88. Ložar, Marta, Slovenska ljudska noša. V: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1952.
89. Ložar, Slavka, Dolenjski muzej, Novo mesto.
90. Mahnič, Marija, roj. 1921, Seča 80 c (Portorož).
91. Mak, Ana, roj. 1922, Sele-Borovnica (Borovlje).
92. Makarovič, Gorazd, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981.
93. Makarovič, Marija, Slovenska kmečka noša od srede 19. stoletja do danes, Ljubljana 1971.
94. Makarovič, Marija, Slovenska kmečka noša od srede 19. stoletja do danes. Inavguralna disertacija, Ljubljana 1964.
95. Makarovič, Marija, terenski zapiski o vezeninah. Arhiv Slov. etnografskega muzeja v Ljubljani.
96. Makarovič, Marija, terenski zapiski o noši, Arhiv Slov. etnografskega muzeja v Ljubljani.
97. Makarovič, Marija, Razmerje vaščanov Zakla do dela in poklica. V delu: Gomiško, junij 1979.
98. Makuc, Pavla, 1919, Šentviška gora 27 (Tolmin).
99. Mani di fata, XVIII. Milano 1943.
100. Marin, Jakobina, roj. 1907, arhivistka, Uršulinke rimske unije, Ljubljana, Turnograjska 8.
101. Mavrin, Meta, 1900, Predgrad 44 (Stari trg ob Kolpi).
102. Mantuani, Josip, »Kraynska kroneka«. Dom in svet XXI, Ljubljana 1908.
103. Marko, Eva, Wlase, Helga, Alte Stickereien aus steirischen Sammlungen. Ausstellungskatalog, Trautenfels 1984.
104. Markežič, Marija, 1930, Pregara 2 (Slovensko Gračišče).
105. Marolt, Frančiška, roj. 1936, Velike Lašče 51.
106. Melik, Vasilij, Slovenci in »nova šola«. V delu: Osnovna šola na Slovenskem 1986 do 1969. Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.
107. Mikelj, Marija, 1910, Studor 13 (Srednja vas v Bohinju).
108. Miklavčič, Sonja, 1930, Idrsko 73 (Tolmin).
109. Napokoj, Minka, roj. 1902, Moravče, Trg svobode 6.
110. Neimenovana, Trebnje.
111. Niklsbacher-Bregar, Neli, Narodne vezene na Slovenskem, Ljubljana 1968.
112. Niklsbacher-Bregar, Neli, Makarovič, Marija, Ljudske vezene na Slovenskem, Ljubljana 1970.
113. Novak, Anka, terenski zapiski, Dobropolje 1984.
114. Novak, Marija, roj. 1903, Orova vas 14 (Polzela).
115. Novak, Terezija, roj. 1905, Zdenska vas 26 (Videm Dobropolje).
116. O ženskih ročnih delih, Slovenski učitelj, št. 14, LII, 1874, Ljutomor.
117. Okrožnica o vezeninah in vezenju (koli 1980: Slovenian National Art Guild. S.N.A.G. Heritage Stitchery/Design, 31827 Chardon Rd. Willoughby Hills OH 44094).
118. Omulec, Ivanka, roj. 1905, Grabonoš 72.
119. Oraže, Katarina, roj. 1941, Sele-Borovnica 4 (Borovlje).
120. Oraže, Pepca, roj. 1915, Sele – Zg. Kot 21 (Borovlje).
121. Orač Stipberger Roswitha, Stickerei – Funktion und Anwendung. V Katalogu: Stickerei Vorlagen und Anwendungen, Graz 1983.

122. Ostanek, France, Iz šolske kronike Videm ob Ščavnici. 200-letnica šole Videm ob Ščavnici 1967.
123. Pater Feliks, Frančišćanski samostan, Brezje.
124. Perelič, Ivanka, roj. 1940, Gradec 4 (Pivka).
125. Petaci, Ana, 1909, Artiče.
126. Peterlin, Anda, roj. 1925, Kamnik, Ul. M. Blejca 12.
127. Planinc, Dragica, roj. 1924, Libna 1 (Krško).
128. Podhostnik, Lizika, roj. 1924, Okič 1, (Cirkulane).
129. Poharc, Angela, roj. 1895, Polzela 47 (Polzela).
130. Polec, Josip, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XVII, zv. 1–4. Ljubljana 1936.
131. Poročnik, Kristina, 1911, Muta 158 (Dravograd).
132. Prelesnik, Tončka, roj. 1921, Vrhpolje 222 (Kamnik).
133. Prešeren, Irma, 1920, Vidonci 44 (Murska Sobota).
134. Primc, Zora, roj. 1910, D. Zemon (Ilirska Bistrica).
135. Rebolj, Tončka, roj. 1919, Podoreh – Negastrn 19 (Moravče).
136. Remec, Fr. J. Ženitvanjski običaji. A. Na Gorenjskem. Letopis Matice Slovenske za leto 1885, Ljubljana 1885.
137. Renzeberg, pl. Pavla, Ženska ročna dela, Pedagoški letopis, 1901, 1. zv., Ljubljana 1902.
137. a. Rostohar Jožefa, 1920, Gornje Pijavsko 8 (Krško).
137. b. Rostohar, Štefka, 1924, Ljubljana, Celovška 99 c.
138. Rutar, Marija, roj. 1922, Kamnik, M. Blejca 10.
139. Rutar, Marija, Izumrle domače dejavnosti na Tolminskem, Jadranski koledar 1970, Trst.
140. Rukavina, Josip, Ženski ručni rad u osnovnoj školi. Preštampano iz »Savremene škole«. Zagreb 1929.
141. Sagadin, Janez, Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši dravski banovini. V delu: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1979.
142. Schmidt Vlado, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. V delu: Osnovna šola na Slovenskem 1869 do 1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970.
143. Seljak, Frančiška, roj. 1908, Vrhnika, Na klancu 5.
144. Sever, Julija, roj. 1912, Stepani 10 (Koper).
145. Sič, Albert, Narodne vezenine na Kranjskem, 1. zvezek: Vezenine z Gorenjskega, Ljubljana 1918, 2. zvezek: Belokranjske vezenine. Ljubljana 1919, 3. zvezek: Bele vezenine, Ljubljana 1919, 4. zvezek. Pisane vezenine, Ljubljana 1919.
146. Skalicki, E., Vezene bluže, Mladika, Družinski list s podobačji, XVIII. letnik 1937.
146. a. Sluga, Marija, roj. 1905, Ljubljana, Gerbičeva 49.
147. Smuk, Ljudmila, roj. 1911, Predgrad (Stari trg ob Kolpi).
148. Smuk, Marko, roj. 1912, Predgrad (Stari trg ob Kolpi).
149. Smrdel, Štefanija, roj. 1919, Gradec 8 (Pivka).
150. Spomenica ob dvestoletnici uršulinskega samostana v Ljubljani, Ljubljana 1902.
151. Sršen, Marija, roj. 1900, Vodice pri Ljubljani.
152. Steblaj, Faňi, Velike Lašče 50, roj. 1915.
153. Stickerein und Spitzen, Blätter für Kunstliebende Frauen. Herausgegeben Alexander Koch. XXIX Jahr 1928.
154. Stickmustertücher (z uvodnim besedilom) Gerhard Kaufmann, Hamburg-Altona 1975.
154. a. Stiplošek, Albertina, roj. 1906 v Šmarju pri Jelšah, Celovec, Viktiager Ring.
155. Stepinšek, Alojzija, roj. 1908, Jurklošter 24 (Laško).
156. Stumpf, Ana, Poduk o ženskih ročnih delih za učiteljice, učiteljske pripravnice in gospodinje, V Trstu 1877.
157. Šarf, Fanči, Notranjost kmečke hiše. V: Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju. Vodnik po razstavi. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1970.
158. Šarlah, Terezija, roj. 1904, Gorjane 1904 (Podsreda).
159. Šerc, Marija, Pletenje ali kvačkanje, Učiteljski tovariš, 31, Ljubljana 1891.
160. Šircelj, Štefanka, 1924, D. Zemon 59 (Ilirska Bistrica).
161. Škrilec, Marija, 1909, Puconci 51 (Murska Sobota).
162. Šolska kronika, Lorenc pod Prežinom – Schulchronik der Schule zu St. Lorenzen (Preschin). Podatki za leta 1898, 1899/1900, 1905 do 1910.
163. Šolska kronika Stari trg ob Kolpi.
164. Šinigoj, Marija, roj. 1902, Mokronog.
165. Šiško, Ana, roj. 1913, Nemška vas 1 (Krško).
166. Šmitik, Fr., Slovenska terminologija za ženska ročna dela, Učiteljski tovariš, 33, V Ljubljani 1893.
167. Šorn, Marija, roj. 1914, Moravče.
168. Štrekelj, Ivan, Slovenske narodne pesmi III, Ljubljana 1904–1907.
169. Šuštar, Angela, roj. 1924, Breg (Polzela).
170. Švab, Tinca, roj. 1915, Leše (Tržič).
171. TOK Tolmin. »J. Kraš«. Veznine z razstav kmetijskih kooperantk v letih 1979–1984 (Šentviška gora, Zatolmin, Logaršče, Tolminski lom, Daber, Pečine, Ponikve).
172. Tovornik, Nežka, roj. 1910, Lahov graben 4 (Laško).
173. Trgovsko obrtno industrijski letnik. Strokovni register Dravske banovine. Leto IV., Ljubljana 1931.
174. Turk, Josip, Opombe k podrobnemu načrtu za 1. in 2. šolsko leto. Rudolfovo 1906.
175. Turk, Katarina, roj. 1928, Vrhpolje 120 (Kamnik).
176. Učni načrt za risanje na občnih ljudskih in meščanskih šolah, na moških in ženskih učiteljskih, v učnih tečajih za izobraževanje učiteljic ročnih del in otroških vrtnaric. Na Dunaju 1912.
177. Učni načrt za osnovne šole v kraljevini Jugoslaviji. Ljubljana 1933.
178. Učni načrt za prve štiri razrede osnovnih šol, Ljubljana 1946.
179. Učni načrt za osnovne šole. Ljubljana 1950.
180. Udovč, Mila, roj. 1905, Krašnja (Domžale).

181. Verderber-Muhič, Marija, roj. 1925, Predgrad (Stari trg ob Kolpi).

182. Vedenik Katarina, TOK, Tolmin 1948.

182. a. Vezenine Bled ob 50-letnici tovarne (1924–1974). Bled 1974.

183. Vidujevič, Josip, Mala vezilja ili sbirka jednostavnih uzor veziva za školu i dom. V Zagrebu (brez letnice, verjetno okoli 1930).

184. Vodopivec, Marija, Petelinje 25 (Pivka).

185. Volčanšek, Marija, roj. 1896, G. Pohanca 39 (Krško).

186. Vranac, Ernest, Projekt nastavnog plana i programa za narodne škole u Almanah u kraljevini Jugoslaviji. Beograd 1935.

187. Vrh, Ivana, roj. 1912, D. Zemon 93 (Ilirska Bistrica).

188. Vurnik, Stanko, Doneski k studiju slovenske avbe. Etnolog I, Ljubljana 1926/27.

189. Isti, Slovenska peča, Etnolog II, Ljubljana 1928.

190. Weber, Helena. Kreuzsticharbeiten. Heft 1. Leipzig (brez letnice, okoli 1925).

191. Woschitz, Juliana, roj. 1912, Sele-Cerkev 30 (Borovlje).

192. Za pridne roke. Popis k vzorčni prilogi Vigredi. Oktober 1940. Vigred XVIII, Ljubljana 1940.

193. Zablatnik, Pavle, Čar letnih časov v ljudskih šegah na Koroškem, Celovec 1984.

194. Zakaj ti je ročno delo v veselje in ponos? Vigred XV, Ljubljana 1937.

195. Založnik, Marija, roj. 1926, Breg 44 (Polzela).

196. Zapisnik orožniške postaje Prevalje o ukradenih predmetih v Farni vasi, občina Prevalje z dne 11. 9. 1923 št. 1303 (Pokrajinski arhiv Maribor).

197. Zver, Marija, roj. 1930, Nedelica (Turnišče).

198. Zupanc, Mana, roj. 1900, Vodice 1 (Vodice nad Ljubljano).

199. Živič, Marica, roj. 1941, Ravne 1 (Krško).

MARIJA MAKAROVIČ:

FOLK EMBROIDERY IN SLOVENIA

In some parts of Slovenia women and men had their holiday clothes and costumes decorated with handmade embroidery in the 19th century already. In the same period, mainly for festive and some other special occasions, varied embroidered household outfit has been used. With more or less rich embroidery the owners undoubtedly wished to use its decorative effect to accent their outer appearance on special occasions. Moreover, richly and skilfully embroidered pieces were at the same time signs of power and wealth.

In the middle of the 19th century clothes decorated with embroidery – and the household outfit as well – were geographically and socially limited, and were not numerous. Beside the rare written documents, there are mainly the preserved embroidery works which prove that embroidered decorations have been known only on large farms in the Alpine regions Carniola and Carinthia. During the same period embroidered clothes and household outfit were rare to be found in other Slovene regions. An exception were the white-embroidered head-handkerchiefs worn by women on the whole territory of Slovenia also after the middle of the 19th century.

Due to the obligatory teaching of at least basic embroidery stitches in public elementary schools, the basic knowledge of embroidery work began to spread gradually also to other Slovene provinces. Embroidering, until then the everyday occupation of aristocratic and bourgeois daughters began – at least to some degree – to spread also among common people. Town and peasant women were proud of their handmade embroideries on their wear and household outfit, made by themselves or have them made.

Approximately at the same time some embroidered parts of clothing (for example sleeves, furs) and head coverings (embroidered head handkerchiefs and hats) disappeared or began to disappear from the everyday usage due to changes of men and women folk costumes. Gradually, also the form of underwear began to change. However, already in the period preceeding the First World War and mainly afterwards, it was especially the decoration of women underwear that gained popularity. At the end of the 19th century also the household outfit gradually changed in a similar way. Together with new pieces of furniture new types of embroidery came into the homes of countrymen. In the period between the Wars enthusiasts had almost every piece of furniture, windows, walls and lights covered or encircled with hand-embroidered tablecloths, napkins, trimmings, etc.

Already in the period before the First World War and especially between the Wars, embroidering of household outfit and embroidered decoration – or at least accenting of women festive underwear, and in some regions also of men shirts, represented one of widely spread women, and especially maiden – hobbies. Thus, this is the period when the old custom of aristocratic and bourgeois daughters to have a hand-embroidered trousseau became a custom also among the peasants. Embroidered women underwear and at least the main textile household outfit were in the trousseaux of maidens from big and in some of those from smaller farms, and daughters of wealthier rural craftsmen as well. But also cottager and tenant maidens prepared for themselves a modest trousseau. There were big differences among Slovene regions and also differences due to personal efforts and orientation towards hand-embroidery.

Anyway, the one and the other, the rich and the poor had to embroider their trousseau during the more or less scarce free time. School teachers and parents who were orientated towards unceasing work, saw in such spending of free time a new moral quality and a new quality of work. For this reason they – with rare exceptions – supported it. Girls stayed at home or at the most in the neighbourhood when they embroidered together with their friends. In that time virtues like diligence, cleanliness, patience and handmaking were highly estimated. Thus sayings that many a girl waited for her bridegroom and the wedding with him are very frequent. The embroidered underwear as a part of the wedding gown had a specially high price, because it was worn only on special festive days and finally for the funeral.

In the same period the fact that embroidered pieces were fashionable, was a great if not the most important influence beside the school encouragement, for further spreading of embroidery. Mainly the women domestic and foreign newspapers and magazines helped the idea to spread. Article writers encouraged the handmaking and stressed the meaning of embroidery. Similar tendencies can still be seen today, although the attachment to embroidery is – due to several reasons – essentially smaller.

During the first years after the Second World War, the concept of a tidy and clean home continued to comprise together with the notion of a diligent, good and neat housewife, also handmade embroidery. For this reason housewives competed which one among them will wash, iron, starch and arrange their embroideries better in the kitchen, living room and in the doorway. Among the fashion signs that represented the degree of hospitability culture, embroideries can be found already before the First World War. Especially women from wealthier farms and craftsmen homes began to use them – according to the custom of the upper middle-classes – when they entertained better guests. There

are still today parts where embroidered pieces, such as towels and embroidered napkins, are used for the so called »better guests«.

After the Second World War embroidery as activity together with the application of embroidered wear and household outfit began to die away. There are several reasons for the vanishing of an activity which had been so popular for half a century. Soon after the War the time designed to embroidery in schools was restricted. In the 60-ies embroidery was completely abolished. From the books and shool programmes it is obvious that girls had to learn other, more practical, hand skills. Those who wished to learn the embroidery techniques and other handmaking activities could learn them mostly at home. Often their fellow-schoolfriends and parents belittled this activity saying that »embroidery was not in any more« and thus discouraged them. Handmade embroideries were furthermore gradually replaced by machinemade and other cheaper and more practical textile patterns. Housewives began to use them also for the reason that an handembroidered outfit demanded more washing and ironing. Most often the embroidered pieces remained neatly folded in chests and were used only for special occasions, for example for festivities and important special occasions. On the other hand the opinion that there is no room for the handembroidered outfit in modern furnished apartments prevailed. They were replaced by bobbin- and crochet laces and other articles of applied arts, and various synthetic linings.

Recently, lovers of handmaking are rare. Some of them are members of special clubs. The women state that with embroidery they fulfill varied creative ambitions and that it represents to them also a kind of menthal relaxation. Embroidery is often preferred by invalids and other people who are ill. To others it represents a part of their income, while for the persons with behavior and menthal disturbances also the occupation being a part of their medical treatment.

The exhibition shows hand-embroidered women and men clothing and hand-embroidered household outfit in Slovenia of the 19th and 20th century, as it could be found among the rural, the craftsmen and the workers population. The exhibited embroidered pieces are made by professional, that means trained or inured, and hobby embroiderers. In the 19th century women embroidered according to rare old original schemes. Between the Wars women began to use sketches which were frequent in the Middle Europe. Professional and hobby embroiderers partly adjusted the pattern sketches to their tastes, knowledge of embroidery techniques and to eventual orders. Older embroideries from the 19th century which are as to their form and technique of better quality, and those from the 20th century as well, show in most ca-

ses ornamental plant elements which are often transformed to a hardly recognizable degree. Embroidery with figural motives on clothes and on household outfit is rare to be found, while the modern embroidery, especially that made according to frequently used schemes, is frequent especially on wall-cloths and decorative pillows.

With our exhibition of embroidery from the collections of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana, Regional Museum in Maribor and Murska Sobota and of embroidery borrowed from private owners from all over Slovenia, we wish to present not only the embroidered wear and household outfit, but also its designation. Further we want to point out the sources of the knowledge and personal importance of embroiding and embroideries.

Marija Makarovič:

STICKEREIEN IM SLOWENISCHEN BRAUCHTUM

Auf dem Gebiet Sloweniens trugen mindestens schon im 19. Jahrhundert Frauen und Männer hie und da einige, mit Handstickereien geschmückte Sonntagskleidungsstücke und Trachtenteile. Zur selben Zeit wurden, ebenfalls vor allem für feierliche und einige andere Anlässe, verschiedene bestickte Gegenstände der Wohneinrichtung verwendet. Mit mehr oder weniger reichen Stickereien wollten die Besitzer zweifellos den schmückenden Aspekt der Kleidung und der Wohneinrichtung hervorheben, bei einigen besonderen Anlässen auch das Äussere. Ausserdem hatten die reicher und kunstfertiger bestickten Stücke in der gesamten Tracht oder Wohneinrichtung auch einen besonderen Geltungswert.

Noch in der Mitte des 19. Jahrhunderts treten mit Stickereien versehene Kleidungsstücke und Gegenstände der Wohneinrichtung seltener auf, und zwar sowohl geographisch wie auch gesellschaftlich. Auch Stickereien gibt es noch nicht sehr viele. Neben seltenen schriftlichen Zeugnissen zeigen vor allem verschiedene erhalten gebliebene Stickereien, dass gestickte Verzierungen nur auf grösseren Bauernhöfen bekannt waren, und zwar vor allem im Bereich der Alpen, in Teilen Krains und Kärntens. Zur selben Zeit sind jedoch in anderen slowenischen Gebieten mit Stickereien verzierte Kleidungsstücke und Einrichtungsgegenstände noch selten. Eine Ausnahme bilden nur die weissgestickten Kopftücher, die allgemein noch nach der Mitte des 19. Jahrhunderts von Frauen auf dem gesamten slowenischen Gebiet getragen wurden.

Dank des Pflichtunterrichtes der Stickereikunst, wenigstens der Grundstiche, in den letzten Klassen der Volksschule, begannen sich nach dem Jahr 1869, als auch ein Gesetz über die Schulpf-

licht in Kraft getreten war, langsam die Grundbegriffe der Stickereikunst auch in anderen slowenischen Gegenden auszubreiten. Die Stickerei, früher eine tägliche Beschäftigung der adeligen und bürgerlichen Töchter, begann sich damals, wenigstens bis zu einem gewissen Mass, auch in den gewöhnlicheren Gesellschaftskreisen auszubreiten. Eigenhändig oder auf Bestellung gestickte Kleidungsstücke oder Wohneinrichtungsgegenstände waren damals der Stolz der Frauen sowohl in den Städten und Märkten, wie auch in den Dörfern.

Ungefähr zur selben Zeit begannen wegen tiefgreifender Änderungen in der männlichen und weiblichen Volkstracht einige bestickte Kleidungsstücke (z. B. Ärmlinge, Pelzröcke) bzw. Kopfbedeckungen (z. B. Hauben, Kopftücher) zu verschwinden. Langsam ändert sich auch die Gestaltung der Unterwäsche. Schon in der Zeit vor dem ersten Weltkrieg, allgemeiner jedoch danach, wird gerade die Schmückung der Damenunterwäsche immer beliebter. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts und etwas später ändert sich auch langsam die Wohneinrichtung, und mit den neuen Möbelstücken kommen in die Wohnungen der Dorfbewohner auch neue Arten der Stickerei. Zwischen den beiden Weltkriegen sind bei den eifrigen Hausfrauen und Stickereiliebhaberinnen wortwörtlich alle Möbelstücke, Fenster, Wände und Lampen mit eigenhändig bestickten Tischdecken, Deckchen, Gardinen, Säumen umgeben oder bedeckt.

Schon in der Zeit vor dem ersten Weltkrieg und besonders zwischen den beiden Kriegen, war das Sticken von Einrichtungsgegenständen und das Schmücken oder wenigstens Bezeichnen der Damenunterwäsche für feierliche Anlässe mit Stickerei, manchmal auch von Herrenhemden, eine der

weitverbreiteten Beschäftigungen der Frauen, vor allem aber der Mädchen. Das ist also die Zeit als es nach altem Brauch der adeligen und angesehenen Bürgertöchter auch bei den Dorfbewohnerinnen zur weitverbreiteten Gewohnheit wurde, eine handgestickte Aussteuer vorzubereiten. Gestickte Unterwäsche und wenigstens die wichtigste stoffliche Wohneinrichtung hatten in ihrer Aussteuer in der Regel Mädchen auf grösseren aber auch einige auf kleineren Bauernhöfen und Töchter reicherer Dorfgewerbe-treibender. Aber auch Häusler- und Kätnermädchen hatten wenigstens eine bescheidene Aussteuer bereit, obwohl es diesbezüglich in den einzelnen slowenischen Gebieten grosse Unterschiede gibt, auch Unterschiede, die mit persönlichem Eifer und Interesse für Handstickereien verbunden sind.

Sicherlich mussten jedoch sowohl die einen wie die anderen, also Reichen und Armen, ihre Aussteuer in ihrer mehr oder minder knapp bemessenen Freizeit sticken. In einer solchen Freizeitnutzung sahen sowohl Schulerzieher wie die auch sonst zu einer ständigen Arbeit neigenden Eltern eine neue moralische Qualität, einen neuen Arbeitswert, und deshalb unterstützen sie sie auch, mit seltenen abweichenden Ausnahmen. Denn die mit Stickern beschäftigten Mädchen blieben während ihrer Freizeit zu Hause, oder höchstens in der Nachbarschaft wenn sie mit Altersgenossinnen zusammen stickten. Ausser der erwähnten und in der damaligen Zeit sehr geschätzten und deshalb auch sehr gepflegten mädchenhaften Tugend, sahen die Erzieher überhaupt in der Handarbeit noch andere erstrebenswerten Eigenschaften, z. B. Fleiss, Sauberkeit, Ausdauer. Deshalb gibt es nicht seltene Berichte darüber, dass viele Mädchen beim Stickern von Wohneinrichtung und Unterwäsche ihren Freier erwarteten und mit ihm die Hochzeit. Eigenhändig bestickte Unterwäsche hatte deshalb beim Hochzeitskleid einen besonderen Wert. Denn oft wurde sie zusammen mit dem Hochzeitskleid von den Frauen nur zu besonderen

feierlichen Anlässen getragen. Im Alter trugen Frauen ihren Nächsten auf, sie auch für das Grab so zurechtzumachen.

Bei der weiteren Ausbreitung der Stickerei und des Stickens hat mindestens schon in der Zeit vor dem ersten Weltkrieg, noch betonter jedoch zwischen den beiden Weltkriegen, neben Anregungen aus der Schule, die modische Aktualität der Stickerei eine grosse, wenn nicht sogar überwiegende Bedeutung. Diese Mode wurde durch verschiedene, vor allem der weiblichen Welt gewidmete in- und ausländische Zeitungen und Zeitschriften, eingeführt. Autorinnen solcher Artikel regten zu Handarbeiten an und betonten die Bedeutung des Stickens und der Stickerei. Ähnliches kann man auch noch heute bemerken, obwohl die Beschäftigung mit Handarbeiten aus vielerlei Gründen wesentlich geringer ist als damals.

Es scheint dass noch in den ersten Jahren nach der Befreiung zu einer sauberen und gediegenen Wohnung, zugleich mit der Vorstellung von einer eifrigen, guten und sauberen Hausfrau häufig auch eigenhändig gefertigte Stickereien gehörten. Deshalb haben oft Hausfrauen in der Stadt und auf dem Land, und unter ihnen meist Nachbarinnen und Bekannte, unter sich wettgeeeifert, welche von ihnen wird die Handarbeiten schöner waschen, bügeln und eventuell auch stärken und auf entsprechende Plätze in der Küche, im Zimmer, im Vorzimmer verteilen.

Unter den Modezeichen, mit denen die Kulturstufe des Gastgebers hervorgehoben wird, tauchen mindestens schon vor dem ersten Weltkrieg auch verschiedene Stickereien auf. Vor allem Frauen auf reicheren Bauernhöfen oder Gattinnen von Gewerbetreibenden beginnen sie nach der Mode höherer Bürgerschichten bei angesehenen Gästen zu gebrauchen. Deshalb sind häufig noch heute in einigen Häusern z. B. Handtücher oder Servietten für »besondere Gäste« mit Stickereien versehen. Nach dem zweiten Weltkrieg begann die Stickerei, und zwar gleichzeitig mit dem breiteren Gebrauch

gestickter Kleidung und Wohneinrichtung, aus-
zusterben. Für das Abklingen dieser zirka ein hal-
bes Jahrhundert sehr beliebten Freizeitbeschäfti-
gung und den Gebrauch solcher Erzeugnisse gibt
es mehrere Ursachen. Schon bald nach der Befreiung wurde in den damaligen Lehrplänen zusam-
men mit anderen weiblichen Handarbeiten auch
der Unterricht der Stickereikunst begrenzt, und in
den Sechzigerjahren abgeschafft. Lehrpläne und
Fachbücher zeigen dass Schülerinnen in andere,
praktischere Handarbeiten eingeweiht wurden.
Daher konnten jene Mädchen, die Interesse an
Stickerei und anderen Frauenhandarbeiten hatten,
diese Kunst nur mehr ausserhalb der Schule erler-
nen, meist zu Hause. Nicht allzuseiten wurden sie
durch Altersgenossinnen oder sogar Familienmit-
glieder und deren geringschätzige Äusserungen
über die Stickerei, sie sei unmodern, von dieser
Handarbeit abgelenkt. Weiters wurden handges-
tickte Artikel durch maschinell gefertigte und an-
dere billigere Artikel vor allem praktischer Art, meist
gemusterte Stoffe, verdrängt. Die durch Arbeit
stark belasteten Hausfrauen griffen immer häufiger
danach, besonders noch deshalb, weil mit Hand-
gesticktem viel mehr Arbeit war, z.B. mit Waschen
und Bügeln. Verschiedenes Gestickte das meist
sorgfältig zusammengefaltet irgendwo in den Kä-
sten landete, wurde deshalb von einigen Frauen nur
mehr bei besonderen Anlässen verwendet, z.B. an
grösseren Feiertagen und so wie früher einmal bei
den wichtigsten Meilensteinen im Leben. Anderer-
seits überwog die Meinung, dass in modern einge-
richteten Wohnungen und auf modischen Möbeln
für Handgesticktes kein Platz mehr sei. Andere Ar-
tikel ersetzten die Stickereien, z.B. Artikel des Kun-
stgewerbes, oder einfach verschiedene Kunstbe-
läge.

Deshalb beschäftigen sich in den letzten Jahren
nur mehr wenige Frauen mit dem Sticken, teilweise
sind sie Mitglieder von Hobby-stickereivereinen.
Ihre Worte sagen uns, dass sie in der Stickereiar-
beit verschiedene schöpferische Neigungen se-

hen, darunter auch seelische Entspannung. Mit
dem Sticken befassen sich gerne auch einige
kränkliche und invalide Personen. Anderen verhilft
das Sticken auch zu einem Nebenverdienst, so wie
es für Personen mit verschiedenen seelischen
oder Verhaltensstörungen eine Form der Beschäf-
tigung im Heilungsprozess ist.

Die Ausstellung zeigt handgestickte Damen- und
Herrenbekleidung und handgestickte Wohneinrich-
tung aus Slowenien, aus dem 19. und 20. Jahr-
hundert, wie man sie bei der Bauernbevölkerung,
bei Gewerbetreibenden und beim Dorfproletariat
finden konnte.

Die ausgestellten Stickereien sind Arbeiten beruf-
smässiger, also geschulter oder angelernter Stic-
kerinnen und Amateurrinnen. Sie wurden im 19. Ja-
hrhundert teilweise nach seltenen älteren Vorla-
gen, bereits zwischen den beiden Weltkriegen je-
doch meist nach massenhaft auftretenden, und im
Mittelluropa sehr verbreiteten Mustern von Frauen
gestickt. Wie die Vergleiche zwischen den erhal-
ten gebliebenen Stickereiarbeiten zeigen, wurden
die älteren und jüngeren Mustervorlagen von den
berufsmässigen Stickerinnen und Amateurrinnen
dabei teilweise auch dem eigenen Geschmack,
oder dem Beherrschen der Stickereitechnik und
den Wünschen möglicher Kunden angepasst. Es
gibt aber natürlich, obwohl seltener, auch Sticke-
rinnen, die Muster selbst entwarfen.

Die formmässig und technisch wertvolleren älte-
ren Stickereien aus dem 19. Jahrhundert zeigen so
wie die jüngeren aus dem 20. Jahrhundert meist
der Pflanzenwelt nachgeahmte, oft bis zur Un-
kenntlichkeit verformte Elemente. Während bei äl-
teren Stickereien auf Kleidungsstücken und Ein-
richtungsgegenständen die Figuralmotivik selten
erscheint, tritt sie bei jüngeren, nach weitverbrei-
ten Vorlagen gefertigten Stickereien, besonders
auf Wandbehängen und Zierpolstern, sehr häufig
auf.

Mit unserer Ausstellung, die ausser Stickereien
aus den Sammlungen des Slowenischen ethnog-

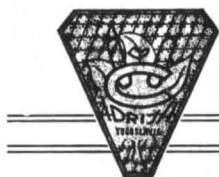
raphischen Museums in Ljubljana, den Regional Museum in Maribor und Murska Sobota auch Stickereien aus Privatbesitz in verschiedenen Orten Sloweniens zeigt, möchten wir neben bestickten Kleidungsstücken und mit Stickereien versehenen

Gegenständen der Wohneinrichtung auch ihre Bestimmung aufzeigen, und auf die Quellen der Stickereikunst und die persönliche Bedeutung des Stickens und der Stickereien aufmerksam machen.

vezenine bled

ČIPKA IDRIJA

IDRIJA p.o.,

IDRIJA, ŠTUDENTOVSKA 4

Proizvodnja kvalitetnih vezenih posteljnih in namiznih garnitur ter prevlek in svetovno znanih idrijskih čipk.

Odsek za ročna dela pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice

neprekinjeno deluje dvanajst let in je v tem času združeval okrog 60 članic, od dijakinj do upokojenk. V svojih programskih usmeritvah namenja največjo pozornost obnavljanju in ohranjanju ljudskega izročila, kot dela prizadevanj za ohranjanje naše kulturne dediščine. V ta namen je organiziral z dobrim odzivom tečaje vezenja, kvačkanja, klekljanja, tkanja in modernejših tehnik. Svoje izdelke so članice po strogi estetski in izvirni selekciji predstavile doslej na štirinajstih enovitih razstavah.

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ

K E.01 A.11.02

SEM

1986

020220273

COBISS •